

1244

Helena Reponen

VOI TUHANNEN TUHATTA RIIHIKUIVAA...
Setelinleikkaus Suomessa vuodenvaihteessa 1945 - 1946

Taloushistorian pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopiston historian laitos
Syksy 1998

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Historian laitos
Tekijä Helena Reponen	
Työn nimi Voi tuhannen tuhatta riihikuivaa... Setelinleikkaus Suomessa vuodenvaihteessa 1945-1946	
Oppiaine taloushistoria	Työn laji pro gradu -tutkielma
Aika syksy 1998	Sivumäärä 98
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Tutkielmassa käsitellään tapaushistorian perspektiivistä Suomessa vuonna 1946 suoritettua setelinleikkausta ja setelinvaihtoa. Vuodenvaihteessa 1945 - 1946 menettivät 500 markan seteli ja sitä suuremmat setelit puolet arvostaan. Käytännössä setelit leikattiin kahtia, vasemmat puoliskot kävivät maksuvälineistä helmikuun 16. päivään 1946 asti ja setelien oikeat puoliskot oli luovutettava valtiolle pakkolainaksi vuoteen 1949 asti. Rahaliikennettä ei suljettu yleisön käytöltä kuten useissa maissa vastaavissa tapauksissa on käynyt. Talletukset ja arvopaperit oli sen sijaan esitettävä viranomaisten tarkastettaviksi ja leimattaviksi ennen kuin niitä pystyttiin käyttämään normaalisti.</p> <p>Toisen maailman sodan jälkeinen inflaatio sekä sekavat rahaolot pakottivat valtiot turvautumaan joskus varsin toivottomiin ja erityislaatuisiin yrityksiin. Setelien kierrossa olevat määrät olivat kasvaneet liian suuriksi ja niitä oli kuljetettu sotaoloissa pois maasta. Kaoottinen tila taloudessa haluttiin saada selviämään vaikka aina ei toimenpiteiden tehoon uskoneet edes itse asiasta päättävät viranomaiset. Suomessa setelinleikkausta pyrittiin suunnittelemaan kaikessa hiljaisuudessa, erityisesti mustaan pörssiin kohdistuneiden vaikutusten tehostamiseksi. Maassamme on setelinleikkauksesta kirjoitettu tutkimuskirjallisuudessa vähän, koska koko operaatiota on pidetty epäonnistuneena. Tässä tutkielmassa selvitetään setelinleikkauksen taustaa ja seurauksia, sekä sitä löytyykö toimenpiteestä mitään positiivisia hyötynäkökohtia.</p>	
Asiasanat	setelinleikkaus, setelinvaihto, inflaatio, finanssitoimikunta
Säilytyspaikka	Historian laitos, yliopiston kirjasto
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	2
1.1. SODAN JÄLKEINEN TALOUS SUOMESSA	3
1.2. TUTKIMUKSEN RAJAUS JA KYSYMYKSENASETTELU	5
1.3. LÄHTEET	6
1.4. RAHA- JA SUHDANNEPOLITIikka SETELINLEIKKAUKSEN AIKAAN	8
1.5. KOLMEN SUUREN YHTEISTYÖ	11
2. PERUSTELUT SETELINLEIKKAUKSELLE	13
2.1. LÄHTÖKOHTIA AJATUKSELLE	14
2.2. ELINKUSTANNUSTEN NOUSU JA HINNAT	16
2.3. PALKKAPOLITIikka	19
2.4. MUSTA PÖRSSI	22
2.5. SETELIRAHOITUS	27
2.6. TALLETUKSET	31
2.7. SAKSAN INFLAATIOKAMPPAILU ENSIMMÄISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN	35
2.8. VALTION TALOUS SODAN AIKANA JA SEN JÄLKEEN	36
2.8.1. <i>Sotatalous</i>	37
2.8.2. <i>Tulot ja menot</i>	38
2.8.3. <i>Valtion lainanotto ja velka</i>	41
3. PITKÄ JA SALAINEN VALMISTELUTYÖ	44
3.1. FINANSSITOIMIKUNNAN PERUSTAMINEN	45
3.2. FINANSSIREFORMIT NAAPURIMAISSAMME	50
3.2.1. <i>Tanska</i>	50
3.2.2. <i>Norja</i>	52
3.3. RAHAOLOJEN SÄÄNNÖSTEMISESTÄ ESITETYN LAIN KÄSITTELY	54
3.4. KETÄ JA MITÄ OMAISUUTTA RAHAOLOJEN SÄÄNNÖSTELY KOSKI?	61
3.5. MAKSUAJAN LYKKÄYS	63
3.6. UUSIEN RAHOJEN SUUNNITTELU JA VALMISTUS	64
3.7. SANOMALEHTIEN UUTISOINTI SETELINLEIKKAUKSESTA VUODENVAIHTEESSA 1945 - 1946	66
3.7.1. <i>Sanomalehdistö</i>	66
3.7.2. <i>Helsingin Sanomat</i>	67
3.7.3. <i>Hufvudstadsbladet</i>	69
3.7.4. <i>Maakansa</i>	72
3.7.5. <i>Suomen Sosialidemokraatti</i>	74
3.7.6. <i>Uusi Suomi</i>	76
3.7.7. <i>Lehtien näkökulma toimenpiteeseen</i>	78
4. HYÖDYTTIINKÖ SETELINLEIKKAUKSESTA?	79
4.1. SETELINLEIKKAUKSEN HYÖDYT JA HAITAT	80
4.2. PAKKOLAINAUKSEN TUOTTO VALTIOLLE	84
4.3. KOKEMUKSIA MUUALTA MAAILMASTA	86
4.3.1. <i>Rahareformin vaikutukset inflaatioon</i>	86
4.3.2. <i>Rahauudistusten luokittelua</i>	88
5. YHTEENVETO	91
LÄHTEET	93
LIITTEET	97

1. JOHDANTO

1.1. Sodan jälkeinen talous Suomessa

Vuodenvaihteessa 1945 - 1946 suoritettiin Suomessa erikoinen raha- ja finanssipoliittinen toimenpide. Valtioneuvosto antoi uudenvuodenaattona päätöksen, joka määräsi vuoden 1946 tammikuun ensimmäisestä päivästä alkaen 500, 1000 ja 5000 markan setelit menettämään puolet laillisen maksuvälineen arvosta. Toinen puoli otettiin valtiolle pakkolainaksi, jonka valtioneuvosto määräsi maksettavaksi takaisin vuoden 1949 loppuun mennessä. Puolet setelin entisestä arvosta voitiin vaihtaa uusiin seteleihin tai käyttää entiseen tapaan maksuvälineenä 16. helmikuuta 1946 asti.¹ Tällä poikkeuksellisella toimenpiteellä haluttiin pienentää sodan aikana suureksi paisunutta setelistön määrää. Samalla se toimi valtion ottamana pakkolainana kohdistuen puoleen leikattujen setelien arvosta. Veroviranomaisten tietoon haluttiin saattaa myös pankkitalletukset sekä arvopaperit, koska epäiltiin, että näitä omaisuudenlajeja oli seteleiden lisäksi salattu verotuksessa.²

Inflaation ennätysvuonna 1945 hinnat ja palkat kohosivat huimasti, elinkustannusten kohotessa kokonaisuudessaan kaksinkertaisiksi. Setelien määrä oli noussut sotaa edeltäneestä vuodesta vertailuajankohtaan verrattuna kahdeksankertaiseksi. Hallitus tarvitsi toimivaltuudet liian setelistön poistamiseen ja antoi vuoden 1945 valtiopäivillä eduskunnalle esityksen laiksi rahaolojen säännöstelemisestä. Se oli osa laajempaa rahaolojen vakaannuttamisohjelmaa. Verotusta kiristämällä oli onnistuttu rahoittamaan valtion lisämenot vain osittain. Suomella oli tuolloin rauhanaikaan verrattuna monikymmenkertaistunut valtion velka, ja ennenkaikkea sotakorvausvelvollisuus Neuvostoliitolle. Valtion lisämenoja pyrittiin rahoittamaan ottamalla luottoa Suomen Pankista, jolloin setelipainoa käytettiin lähinnä katteettoman rahan jakeluun.

Sotakorvaustuotanto merkitsi voimakasta lisää yhteiskunnan rahatulojen virtaan, mutta ei vastaavaa lisäystä hyödykevirtaan. Tällainen tilanne aiheutti kokonaiskysyn-

¹ Valtioneuvoston päätös rahaolojen säännöstelemisestä, Suomen asetuskokoelma 1945, nro 1321, s. 2237.

²Junnila (1946a), 48.

nän ja kokonaistarjonnan välisen tasapainon järkkymistä kysynnän hyväksi lisäten inflatorista riskiä. Tuonnin kasvun edellytyksenä oli viennin elpyminen. Vientihinnat kohosivat tuontihintoja nopeammin, mutta kokonaisuudessaan ulkomaankaupan kehityksellä oli stabiloimispyrkimyksiä edistävä ja inflaatiota heikentävä vaikutus.³

Inflaatio aiheuttaa aina esiintyessään kustannuksia kuluttajille, tuottajille, yrityksille ja yhteiskunnalle. Yleisön hallussa pitämä seteli on velkakirja valtiolle tai keskuspankille, joka ei maksa siitä kuitenkaan korkoa. Setelin omistaja kärsii siten korkotappion, jota kutsutaan inflaatioveroksi.⁴ Setelien hallussapidosta koitua kustannus on siten menetetty korkotuotto, jonka olisi saanut talletuksesta. Pankkien ilmoittama nimellinen korkotaso heijastaa odotettua inflaatiota, joten pankkitalletusten arvon supistuminen hintojen nousun vuoksi kompensoidaan korkeammilla koroilla. Sodan jälkeen ihmisillä oli hallussaan valtavasti käteistä rahaa, jota yritettiin saada pankkeihin valtion painostuksella. Usein ostovoima purkautui siihen mitä oli saatavilla, ja kirjojen kustantamisessa sekä elokuva-alalla tehtiin uusia myyntiennätyksiä⁵. Sen aikaisille olosuhteille oli tyypillistä myös inflaation aiheuttama hintojen ja palkkojen muuttaminen säännöllisin väliajoin. Hintojen muuttaminen aiheuttaa lisäkustannuksia ja vääristymiä talouden ylläpitoon. Yritysten kirjanpito ja tuloslaskenta, valtion tulo- ja menoarvio ja verotuksen perusteet ovat rahamääräisiä. Rahanarvon muuttuminen vääristää usein eri ajankohtien vertailua ja inflaatio antaa yrityksen tai valtion tuloksesta paremman kuvan kuin se todellisuudessa onkaan. Samoin valtion talous saattaa kohentua, koska ilman veroasteikkojen inflaatiokorjausta progressiivinen verojärjestelmä kerää enemmän tuloja kuin valtiolle kasaantuu menoja. Näitä vääristymiä on laskelmissaan korjailnut mm. Heikki Valvanne. Sekä inflaatiovauhdin kiihtyminen että korkeampi taso lisäävät epävarmuutta taloudessa. Inflaatio on usein merkki siitä, että hallituksen tai keskuspankin ote lipsuu, jolloin inflaatioon liittyvä epävarmuus kasvaa. Joko hallitus tai keskuspankki yrittävät alentaa inflaatiota tai inflaatio voi vielä nopeutua, koska

³ Junnila (1947b), 4.

⁴ Inflaatioveron kokonaistuotto voidaan laskea kaavalla: ”nimelliskorko kertaa liikkeessä oleva raha vähennettynä rahan painamiskustannuksilla”. Forsman (1997), 8.

⁵ Vesikansa (1992), 124.

ongelmat usein kumuloituvat. Kuten usein ollaan huomattu inflaatiolla näyttää olevan taipumus kiihtyä ilman tiukkoja talouspoliittisia toimia.⁶

1.2. Tutkimuksen rajaus ja kysymyksenasettelu

Tutkijat ja historiankirjoittajat kyseenalaistavat setelinleikkauksen tulokset hyvin selkeästi, joten operaatiota kannattaa tarkastella muuttuneiden rahapoliittisten suuntausten valossa. Toisaalta useat kyseisen ajanjakson taloutta koskevat tutkimukset sivuuttavat setelinleikkauksen muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta kokonaan. Tästä herää kysymys pidettiinkö toimenpidettä niin vähäpätöisenä tai epäonnistuneena ettei sitä kannata mainita. Aihetta on tutkittu vähän eikä sen saavutuksista ole tehty laajempia johtopäätöksiä, joten koen liikkuvani hedelmällisellä alueella. Tarkastelukulmien pohdintaa helpottavat ainakin seuraavat kysymykset. Miten talouspolitiikan välineet taloudelliseen kehitykseen vaikuttamisessa ovat muuttuneet? Pitäisikö talouspolitiikassa noudattaa sääntöjä, jotka ilmoitetaan ennalta ja joista sitten pidetään kiinni vai tulisiko pyrkiä harkinnanvaraisuuteen, jolloin politiikkaa muutetaan talouden tilan perusteella? Näihin kysymyksiin voi yhdistää seuraavat jäsenyykset: talouden itsesäätelykyky, joka ei toiminut täysipainoisesti sodan johdosta, talouspolitiikan harjoittajien tiedollinen pätevyys sekä heidän intressinsä.⁷ Setelinleikkauksen päätöksen inflaatiotavoite sekä valtiovarainministeriön vahva toiminta tarjoavat tutkimuskentän näille arviointiperusteille.

Tutkimuksessa käsitellään Suomen taloudellisia ja poliittisia oloja 1940-luvulla laajemmin, koska on tärkeää ymmärtää koko konteksti, jossa setelienleikkaus tapahtui. Päätökselle, millä rahauudistus toteutettiin löytyvät selitykset sen hetkistä olosuhteista. Ottamalla ne huomioon, voidaan arvioida tarkasteltavan toimenpiteen merkitys, ja sen mielekkyys. Työssä on tietoisesti rajattu vain aiheeseen sidoksissa olevat ja tutkimukseni kannalta olennaiset asiat. Rahanarvot on esitetty ko. vuosien arvoina ellei toisin ole mainittu ja termin setelinvaihto yhteydessä

⁶ Forsman (1997), 8 - 11.

⁷ Koskela (1996), 398 - 399.

käytetään myös termejä setelinleikkaus ja rahauudistus. Tapaushistorian luonnetta kuvastavat mukaan otetut sanomalehti uutiset, jotka välittävät asian ympärillä vallinneet ajatukset ja mielialan. Mukana on katsaus useissa tutkimuksissa läpikäytyyn Saksan vakavaan inflaatio-ongelmaan toisen maailmansodan jälkeen. Tarkoituksena on valottaa näkymiä poliittisten päättäjien rooliin sekä siihen, ettei inflaation korjaamiseen löydy yhtä keinoa, vaan sitä täytyy hoitaa kokonaisvaltaisesti.

Samalla tulee esiin talouspolitiikassa tapahtuneet muutokset, havainto siitä, että talouspolitiikan suuntaa kannattaa muuttaa, jos vanhat toimenpiteet eivät johda tyydyttävään lopputulokseen. Näin on käynyt mm. keskuspankkirahoituksen kohdalla. Nykyisin siihen turvautuvat vain erittäin vaikeista ongelmista kärsivät taloudet, kuten kehitysmaat ja entiset itäblokin maat. Keskuspankeilla on pyrkimys päästä irtautumaan myös vanhoista julkisen sektorin luotoista. Esimerkiksi Euroopan unionin perustamissopimus kieltää julkisen sektorin keskuspankkirahoituksen.⁸

1.3. Lähteet

Raha- ja finanssipolitiikkaa sekä inflaatiota käsittelevä kirjallisuus antavat pohjan aiheen tarkastelulle. Suomessa setelinleikkaus aiheesta löytyy ihmeteltävän vähän kirjoituksia tutkimuskirjallisuudesta⁹ tai aikakausjulkaisuista, mutta sama tuntuu pätevän myös muihin Euroopan maihin. Suomen Pankin ja valtioneuvoston arkistot tarjoavat kohtuullisesti tutkimusaineistoa, mutta Kansallisarkistossa valtiovarainministeriön "Setelien leikkaus" -kansio käsittää lähinnä sekalaista aineistoa sekä jonkin verran valtion laitosten tilityksiä kassavaroistaan 31.12.1945. Aiheeseen liittyvään tietoa on saatavilla valtiopäiväjulkaisuista, valtioneuvoston arkistosta koskien finanssitoimikunnan toimintaa, Suomen Pankin julkaisuista ja arkistomateriaalista

⁸ Suomen Pankki - Komitean mietintö (1994), 24.

⁹ Waris (1977), 54. Wariksen kommentin mukaan setelinleikkaus jäi Suomen rahapolitiikassa omalaatuiseksi ja tehottomaksi kokeiluksi. Hänen mukaan se ei pystynyt muuttamaan raha- ja tavaramäärän suhdetta eikä tekemään säännöstelyä tarpeettomaksi. Vrt. kappale *Musta pörssi*.

sekä sanomalehdistä. Arkistolähteiden arkistomerkinnot ovat esitetyn mukaiset. Aikalaisten näkemyksiä tuolloin vallinneesta taloudellisesta tilanteesta löytyy hyvin Kansantaloudellisesta aikakauskirjasta, jonka artikkeleita on käytetty tämän työn lähteinä.

Sanomalehdillä on merkittävä osa, koska ne kuvastavat parhaiten setelinleikkauksen ympärillä vallinnutta ilmapiiriä sekä kansalaisten suhtautumista asiaan. Niitä on otettu tutkimuskohteeksi useampi, koska tarkoituksena on havainnoida eri puolueiden suhtautumista ja käsittelytapaa setelinleikkauksuutisten suhteen verrattuna puolueettomiin lehtiin. Pelkästään yhden sanomalehden tutkiminen olisi jättänyt näkökulman liian suppeaksi ja asenteelliseksi. Hämmäntynyttä ja sekavaa ilmapiiriä kuvaavimm. seuraava uutinen

Suurten setelien ”Pärtylin yö”:

”Valtioneuvoston päätöksen mukaan 500, 1 000 ja 5 000 markan setelien arvo klo 24 lähtien laskee puolella. Tämä arvonalennus tapahtuu käytännössä siten, että seteli leikataan keskeltä pystysuuntaan poikki setelin etupuolelta.” Uutinen putosi pommin tavoin keskelle uudenvuoden vastaanottajaisia ja tuntui suorastaan mielikuvituksellisesta. Eräässä ravintolassa, jonne tieto päätöksestä välitettiin yleisölle, otettiin se vastaan naurulla ja suosionosoituksilla - luultiin, että kyseessä oli onnistunut pila. Niin uskomattomalta tuntui ajatus setelien leikkamisesta. Mutta kasvot vakavoituivat nopeasti, kun huomattiin, että tässä oli tosi kyseessä. Ei ollut ihme, että isot setelit suorastaan polttivat ihmisten käsissä ja niinä parina tuntina ennen klo 24 koetettiin keksiä keinoja päästä niistä irti ja saada tilalle satamarkkasia. Ihmiset ryntäsivät vielä viime hetkessä asemalle, apteekkeihin, postiin ja lennättimien sekä ravintoloihin vaihtaakseen rahansa. HS 2.1.1945

Toinen huomionarvoinen lähderyhmä on sekä suomen- että ruotsinkieliset talouselämän julkaisut. Aihetta on tutkittu kritiikkiä ja eri tutkijoiden näkemyksiä unohtamatta, mikä tekee tutkimuksesta kiinnostavamman ja tuo esille sen moniulotteisuuden. Setelinleikkauksen päätös oli vaikea sekä valtioneuvostolle että toimenpidettä valmistelleelle asiantuntijaryhmälle, eikä se ollut helppo pakkolainauksen kohteeksi joutuneelle kansallekaan.

1.4. Raha- ja suhdannepolitiikka setelinleikkauksen aikaan

Tutkimuksen rinnalla perusteoksena on käytetty Juha Tarkan *Raha ja rahapolitiikka* -teosta. Tältä pohjalta heräsi kysymys oliko setelien vaihto raha- vai finanssipolitiikkaa. Merkitseehän finanssipolitiikka juuri julkisen yhteisön raha-asioita, mutta myös julkista taloutta kokonaisuudessaan. Toisaalta Tarkan määritelmän mukaan rahapolitiikka kannattaa määritellä laajasti, jolloin sen piiriin luetaan kaikki se julkisen vallan toiminta, jolla vaikutetaan rahajärjestelmän rakenteeseen ja toimintaan.¹⁰ Tämän mukaan setelien vaihto ja rahauudistus kuuluvat toimenpiteenä rahapolitiikkaan, koska tällöin haluttiin vaikuttaa rahan määrään sekä laskea liikkeelle uudenmuotoiset setelit. Tutkimusajankohtana käytettiin kuitenkin lähes pelkästään finanssipolitiikka käsitettä, joka sisälsi rahapoliittiset toimenpiteet.¹¹ Matti Lepon aikalaismääritelmän mukaan finanssipolitiikalla oli tärkeä tehtävä poikkeuksellisten aikojen rahanarvopolitiikassa, jota tuki myös rahateoreettinen tutkimus.¹²

Raha- ja finanssipolitiikan suhdetta voidaan punnita vertailemalla niitä keskenään. Talouspolitiikan perusasetelmassa keskuspankki päättää rahapolitiikasta ja hallitus finanssipolitiikasta. Molemmilla voidaan vaikuttaa kotimaiseen kysyntään ja siten mm. inflaatioon. Rahapolitiikka ei vaikuta pysyvästi talouskasvuun vaan inflaatioon. On luontevaa sitoa rahapolitiikka inflaatiotavoitteeseen, jolloin kasvu- ja työllisyyspolitiikka jäävät finanssipolitiikan vastuualueelle. Toisaalta myös finanssipolitiikka on usein vaikutuksiltaan tilapäistä. Hallitus voi tukea kasvua velkavelvyyksellä ajoitain, mutta ei pysyvästi. Rahapolitiikan toimenpiteet voidaan toteuttaa välittömästi, kun taas finanssipolitiikan toimenpiteisiin liittyvät huomattavasti pidemmät viiveet.¹³

¹⁰Tarkka (1993), 13. Määritelmän mukaan parlamentit harjoittavat rahapolitiikkaa säätäessään rahalakeja, jotka muodostavat rahajärjestelmän juridisen perustan ja keskuspankit harjoittavat rahapolitiikkaa säädellössään rahan määrää.

¹¹Selviää mm. Kansantaloudellisen aikakauskirjan artikkeleiden otsikoinnista 1940-luvulla.

¹²Matti Leppo, Kansantaloudellinen aikakauskirja 1945:2. Esitelmä, jonka Leppo piti astuessaan Helsingin yliopiston finanssiopin professorin virkaan 23.5.1945, 135.

¹³Suomen Pankki - Komitean mietintö (1994), 22.

Tutkimuksessa on hyödynnetty viitteellisenä perusteoksena Jukka Pekkarisen ja Juhana Vartiainen teosta *Suomen talouspolitiikan pitkälinja*, josta löytyy kansantalouteen liittyvää historiallista näkemystä käsiteltävän aiheen taustalle. Heidän mukaansa sota-aika merkitsi yhtäältä luopumista tiukasta uusklassisesta finanssitalouden ja rahatalouden erottamisesta, mutta tulevaisuuden kannalta oli tärkeää rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn muuttuminen kattavammaksi.¹⁴ Tähän viittaavat mm. myöhemmin mainittavat lainmuutokset. Unohtaa ei voida Suomessa 1940-luvulla merkittävinä keskustelufoorumeina ajankohtaisille talouspoliittisille kysymyksille toimineita Kansantaloudellista aikakauskirjaaja ja talouselämän lehtiä.

Eri aikakausina vallalla olevat rahateoriat pureutuvat tulkinnoissaan rahan määrään. Tarkan mukaan rahateoria on tiiviisti sidoksissa aikansa instituutioihin ja tapahtumiin, jolloin sillä on vahvasti historiallinen aspekti. Kansallisen leiman sille antaa eri maiden raha- ja pankkijärjestelmien väliset institutionaaliset erot, jolloin rahateorioita ei voida suoraan soveltaa maasta toiseen.¹⁵ Jo 1920-luvulla eri Euroopan maissa inflaation nujertamiseksi käytettiin useita keinoja samanaikaisesti, joten ongelmaan ei löydy vain yhtä oikeaa ratkaisua. Tyypillistä oli, että rahauudistus suoritettiin yhtä aikaa muiden vakauttamistoimenpiteiden kanssa.¹⁶

Suomen sotien välistä talouspolitiikkaa on luonnehdittu uusklassisen *laissez faire* -suuntauksen mukaiseksi eli finanssipolitiikkaa maassamme on sanottu tehottomaksi, mikä ei pidä täysin paikkaansa, koska useat asiantuntijat pureutuivat ko. aikakaudella juuri finanssipolitiikan ongelmiin. Teoria painotti talouden pitkän ajan luonnollista tasapainoa, jossa tavaroiden hinnat asettuvat tuotantomahdollisuuksia ja preferenssejä vastaaville tasoille. Toisin sanoen kvantiteettiäytälön mukaisesti: mitä suurempi rahamäärä on annettua tavaramäärää kohti, sitä korkeammaksi muodostuu yleinen hintataso.¹⁷ Käytännössä tuolloin ei talouden itsesääteilykyky riittänyt vaan valtiojohto

¹⁴Pekkarinen, Vartiainen (1993), 106.

¹⁵Tarkka (1993), 15.

¹⁶Franco (1990), 176.

¹⁷Pekkarinen, Vartiainen (1993), 76, 96.

aloitti säännöstelytalouden vuonna 1939, jolloin otettiin käyttöön mm. suojatullit ja asutuslait.

Uusklassinen ajattelu juurtui Suomeen vasta 1930-luvulla, kun taloustieteilijät Englannissa ja Ruotsissa alkoivat arvostella sitä jo 1920-luvulla. Uudet teoriat nostivat keskeiseksi finanssipolitiikan, joka kosketteli työllisyyden ja kokonaiskysynnän välistä suhdetta. Keynes käsitteli aihetta 1930-luvulla kirjoituksissaan ja päätyi siihen, että rahoitusmarkkinat ja työmarkkinat ovat kapitalistisen talouden kaksi keskeistä aluetta ja ne toimivat eri tavoin kuin mitä uusklassinen teoria opetti.¹⁸

Suomessa harjoitettu 1930-luvun rahapolitiikka ei Suomen Pankin vaikutuksesta tasannut suhdanteita, vaan siirtyi ennemminkin säännöstelyjärjestelmään hinta- ja valuuttasäännöstelyn muodossa. Tämän seurauksena valtion taloutta rahoitettiin setelirahoituksella, jonka on sanottu saaneen aikaan vuodesta 1942 alkaneen sodan aikaisen inflaation.¹⁹ Ymmärrettiin, että rahamarkkinoiden hallinta alkoi luisua käsistä, jolloin perustettiin finanssitoimikunta pohtimaan eri vaihtoehtoja tilanteen korjaamiseksi. Säännöstelyjärjestelmän muotoutuminen Suomen rahoitusmarkkinoille alkoi jo vuonna 1931, kun Suomen Pankki teki aloitteen korkosopimusten solmimiselle rahalaitosten kesken. Tavoitteena oli estää pankkien välinen talletuskorkokilpailu ja luoda näin edellytyksiä antolainauskorkojen alenemiselle. Käsitys korkosääntelystä inflaation vastustamisen välineenä perustuu ajatukseen koroista tuotantokustannuksina. Tämä korkojen ja inflaation välisen suhteen "kustannuspaineteoria" esiintyy seuraavina vuosikymmeninä talouspoliittisessa keskustelussa yhä uudestaan perusteluna sille, miksi korkojen painaminen alas on tärkeää. Vuonna 1941 solmittiin hallituksen aloitteesta luottolaitosten kesken "vapaaehtoinen" sopimus luottokorkojen pysyttämisestä ennallaan. Sopimus koski pankkien ohella myös vakuutuslaitosten luotonantoa.²⁰

¹⁸Pekkarinen, Vartiainen (1993), 78 - 79, 86.
Keynes (1951), mm. s. 26 -.

¹⁹Pekkarinen, Vartiainen (1993), 101, 106.

²⁰Tarkka (1988), 191 - 192.

Valuuttasäännöstelyn alettua vuonna 1939 ei markkaa enää voitu pitää vaihdettavana valuuttana. Kaikki valuuttatulot oli kotiutettava ja myytävä keskuspankille, joka myi valuuttaa vain sotavarustelun ja kansanhuollon kannalta merkittäviksi katsottuihin tarkoituksiin.²¹ Lisäksi tavoitteena oli pitää kurssi hallinnollisesti vakaana dollarin ollessa viitevaluuttana. Inflaation aiheuttamia vääristymiä korjattiin ensimmäisen kerran vuonna 1945, jolloin markka devalvoitiin kolme kertaa.²²

Suomen Pankin sodanaikaista rahapolitiikkaa voi luonnehtia ekspansiiviseksi, koska valtiontalouden alijäämää rahoitettiin keskuspankkiluotolla kiinnittämättä suurta huomiota rahapoliittisiin näkökohtiin. Keskuspankkirahan määrän kasvun takia pankkien likviditeettiasema pysyi sodan loppuun asti keveänä, eikä suuria paineita korkotason nousuun ollut. Toisaalta pankkien antolainausta yritettiin rajoittaa koroista riippumattomilla tavoilla. Suomen Pankki antoi pankeille ohjeet siitä, millaisiin kohteisiin luottoa sai myöntää; tällä tavoin haluttiin estää mm. tavarakeinottelun rahoittaminen. Valtio piti keskuspankin luottoa sen likviditeettivaikutusten takia välttämättömänä pahana ja olisi mieluummin rahoittanut menojaan suoraan yleisön säästöin. Tästä johtuen valtio laski liikkeelle huomattavan määrän obligaatioita, joiden menekin turvaamiseksi säädettiin obligatiolaki vuonna 1942. Lain mukaan muut kuin valtio saivat laskea liikkeeseen obligaatioita vain valtioneuvoston luvalla, jolloin valtio sai etuoikeutetun aseman pääomamarkkinoilla.²³

1.5. Kolmen suuren yhteistyö

Valtiopäivät kokoontuivat vaalien jälkeen 6.4.1945, jolloin tuli esille myös voimasuhteiden muutos. Kolme suurinta eduskuntapuoluetta solmi tällöin poliittisen liittoutuman. Sen synty todettiin SKDL:n, sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton ryhmien 13.4. antamassa yhteisessä julkilausumassa, joka koski siitä eteenpäin

²¹Tarkka (1993), 80. Toisaalta ulkomaankauppa oli tuolloin myös luvanvaraista.

²²Kuusterä (1997), 18.

²³Tarkka, Juha (1988), 191 - 193.

noudatettavien ulko-, sisä-, talous- ja sosiaalipolitiikan tavoitteita. Yhteistoiminnan perustehtäväksi määriteltiin sopimuksessa mm. se, että valtiontalouteen oli saatava suunnitelmallisuutta ja inflatoriselle setelirahoitukselle sekä velkaantumiselle oli pantava salkku; lisäksi verotusjärjestelmän progressiota oli jyrkennettävä.²⁴

Presidentti Mannerheim nimitti Paasikiven kolmannen hallituksen virkaansa 17.4. ja sen muodostaminen tapahtui kolmisopimuksen puitteissa. Vaikka parlamentaarinen tilanne olisi edellyttänyt yhtä monta ministerinsalkkua ”kolmelle suurelle”, Paasikivi jakoi kuusi salkkua SKDL:lle, sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton saadessa tyytyä kumpikin neljään. Eduskunta koostui jäseniltään seuraavasti: sosiaalidemokraattinen puolue 50 jäsentä, Suomen kansan demokraattinen liitto 49 jäsentä²⁵, maalaisliitto 48 jäsentä, kokoomuspuolue 29 jäsentä, ruotsalainen kansanpuolue 14 jäsentä, kansallinen edistyspuolue 9 jäsentä ja ruotsalainen vasemmisto 1 jäsen. Paasikiven kolmas ministeristö toimi 26.3.1946 saakka. Tulevia tapahtumia ennakoiden Mannerheim painotti valtiopäivien avajaisissa eduskunnan tärkeimmiksi tavoitteiksi rahanarvon pysyttämisen ennallaan.²⁶

Talouselämän muutokset saivat presidentinkin puuttumaan rahanarvopolitiikkaan. Liikkeellä olevien setelien määrä oli vuosina 1938 - 1945 kasvanut kahdeksankertaiseksi, vaikka virallinen elinkustannusindeksi oli noussut vain noin nelinkertaiseksi. Hallituksen mielestä liika setelistö oli suurelta osin verotukselta salattua omaisuutta, jonka poistamiseksi oli hallitukselle annettava riittävät valtuudet. Muualla Euroopassa oli tällaisena keinona käytetty setelien vaihtoa, jolloin osa seteleistä oli pidätetty valtiolle. Tämän johdosta hallitus ehdotti esityksessään: 1) valtioneuvostolle oli annettava valta sopivin keinoin säännöstellä Suomen rahan hallussapitoa sekä määrätä liikkeessä olevat setelit vaihdettaviksi määräajassa, 2) valtioneuvosto voi määrätä enintään puolet setelien arvosta sijoitettavaksi valtion

²⁴ Hyvämäki (1977), 261.

²⁵ Suomen kansan demokraattinen liitto oli perustettu loka- ja marraskuun vaihteessa vuonna 1944 eräiden vasemmistososialistien ja laillistuneen Suomen kommunistisen puolueen toimesta kaikkien poliittista vasemmistoa edustavien järjestöjen yhteistyöelimeksi. Skdl:llä oli ideologinen vastine 1920-luvun sosialistisessa työväenpuolueessa, vaikka se oli sodan jälkeisen tilanteen synnyttämä vasemmistoradikaalien, kommunistismielisen työväenliikkeen uudentyyppinen poliittinen järjestö. Borg (1965), 293.

tilille korkoa kasvamaan; korkeintaan kuitenkin vuoden 1949 loppuun, 3) valtioneuvosto voi myös määrätä rahalaitoksissa olevat varat ilmoitettaviksi, samoin oli ilmoitettava ja leimattava kaikki osakekirjat, velkasitoumukset ja obligaatiot. Perustuslakivaliokunta lisäsi vielä neljännen kohdan, jonka mukaan talletukset ja muut varat, joita ei ollut ilmoitettu viimeistään vuonna 1955, saattoi valtioneuvosto julistaa valtiolle menetetyiksi. Eduskunta muutti määräajan kuitenkin vuodeksi 1950.²⁷ Vuonna 1942 oli asetettu valtiovarainministeriön kansantalousosaston yhteyteen finanssitoimikunta, jonka antamia lausuntoja seurattiin setelinleikkausoperaation valmistelussa.

Suomessa toteutetulle setelien vaihdolle toimi teknisenä esimerkkinä kreikkalaisten menettely, jota nimitettiin myös balkanilaiseksi malliksi. Kreikassa vuonna 1922 suoritettu toimenpide herätti aikanaan laajalti huomiota ja sitä pidettiin ennemminkin kuriositeettina kuin vakavasti otettavana rahapoliittisena toimenpiteenä. Toisen maailmansodan jälkeen vastaavanlainen raha- ja finanssireformi toimitettiin mm. Tanskassa, Norjassa, Ranskassa, Hollannissa ja Unkarissa.²⁸

²⁶ Jääskeläinen (1980), 160.

²⁷ Jääskeläinen (1980), 422 - 423.

²⁸ Junnila (1946), 48 - 49; myös Eichengreen (1996) ja Kindleberger (1993).

2. PERUSTELUT SETELINLEIKKAUKSELLE

2.1. Lähtökohtia ajatukselle

Toimenpiteenä setelien leikkaus sekä valtion ottama pakkolaina oli suoritettu Suomea ennen jo useassa maassa. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen se oli toteutettu Unkarissa ja Kreikassa sekä toisen maailmansodan aikoihin tai sen jälkeen Belgiassa, Tanskassa, Norjassa, Itävallassa, Ranskassa ja Hollannissa. Myös Neuvostoliitossa²⁹ suoritettiin setelien leikkaus ja rahauudistus joulukuussa vuonna 1948, jolloin vanhat ruplan setelit vaihdettiin uusiin suhteessa 10:1³⁰. Suomessa päätettiin seurata kreikkalaista mallia, jossa liikkeellä olevat setelit määrättiin leikattavaksi kahtia, jolloin toinen puolisko edusti tämän jälkeen seteliä, jonka arvo oli puolet alkuperäisen, leikkaamattoman setelin nimellisarvosta. Toinen puolisko taas kävi tilapäisestä obligatiosta; se oli osoituksena siitä, että sen haltija oli lainannut valtiolle toisen puolen leikkaamattoman setelin nimellisarvosta.³¹

Junnila piti setelinvaihdon konkreettisenä perusteluna pakkolainan saamista valtiolle sodan aiheuttamien rasisusten maksamiseen. Liian rahan ongelmasta kirjoittanut Waris pitää rahauudistuksen lähtökohtana "yksinkertaista kvantiteettiteoreettista ajattelua, jonka mukaan hintataso riippuu välittömästi rahan määrästä, ellei rahan kiertonopeus tai tarjolla oleva tavaramäärä muutu".³²

Suomi on pitäytynyt velkaantumasta ulkomaille viime vuosia lukuunottamatta ja saman periaatteen osoitti myös vuodenvaihteessa 1945 - 1946 otettu pakkolaina. Ulkomainen velka olisi merkinnyt takaisinmaksuvaiheessa ostovoiman siirtymistä maasta ulos ja samalla velkataakka olisi siirtynyt tulevien sukupolvien kannettavaksi. Tuolloin kuvassa olivat mukana jo sotakorvaukset, jotka kuluttivat valtion talouden

²⁹Kunnas (1986), 66.

³⁰Waris (1977), 55.

³¹Junnila (1946), 48 - 49. Kindleberger (1993), 400.

³²Waris (1977), 54.

resursseja ja luokiteltiin vastikkeettomiksi pääomansiirroiksi. Toimenpiteelle löytyy kuitenkin useita muitakin välillisiä tavoitteita. Suomen Pankki nimesi neljä syytä rahanvaihdolle. Käteistä ja arvopapereita pidettiin verotuksen ulottumattomissa, joten ne haluttiin pakottaa päivänvaloon valtion verotulojen turvaamiseksi ja samalla pakkolainaksi. Toisena tavoitteena oli pysäyttää liian rahan aiheuttama inflatorinen vaikutus samalla kun markan arvo haluttiin vakauttaa. Saksalaisten joukkojen uskottiin vieneen suuria summia rahaa mukanaan, jolloin niitä käytettiin myös väärin.³³ Setelinvaihdon avulla haluttiin päästä käsiksi vihollisen toimesta mahdollisesti suoritettuihin maan valuutan väärennyksiin tai saada selville maasta miehityksen aikana tai muuten pois viedyn setelistönosan suuruus.³⁴ Lisäksi oli erityissyitä, joiden vuoksi sodan aikana tavallista suurempi osa rahaomaisuudesta esiintyi setelien muodossa. Rajaseuduilla ja pommitusuhan alaisissa kaupungeissa asuvien oli varustauduttava poikkeuksellisiin toimenpiteisiin kuten mahdolliseen evakuointiin ja sitä varten oli pidettävä tavallista suurempaa käteiskassaa, koska se oli varmimmin ja nopeimmin käytettävissä kuin pankkitalletus. Toisaalta sodan olosuhteissa moninkertaisiksi nousseet omaisuusverot³⁵ aiheuttivat veronvälttämisyrittämiä, jolloin pankkitalletuksia muutettiin setelivarastoiksi.³⁶

Seuraava kuvio osoittaa kuinka setelimäärät lisääntyivät sodan aikana kiihtyvällä vauhdilla. Tavallinen kansa ei juuri tarvinnut käyttöönsä suuria setelimääriä, koska kulutusmahdollisuudet olivat pienet. Setelit lisääntyivät kuitenkin valtion painaessa niitä lisää sodan rahoittamiseksi, lisäksi mustan pörssin kaupassa liikkui isot rahat ja toisaalta kiihtyvä palkkojen ja hintojen nousu lisäsi setelien kierrossa olevaa määrää. Huomattava on, kuinka jyrkkään laskuun liikkeessä oleva setelistö kääntyi jo vuoden 1945 lopulla, ennen varsinaista setelinleikkauspäätöstä.

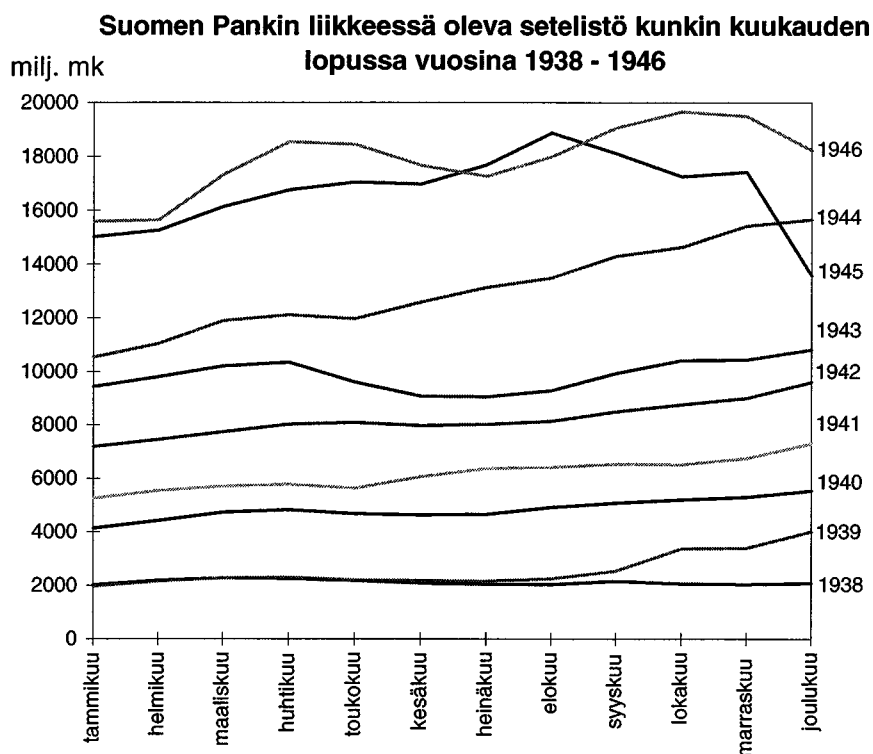
³³Bank of Finland Monthly Bulletin, Vol XX. Nos. 1 - 3. 1946, 30.

³⁴Junnila (1946), 48.

³⁵Silloiset veroasteikot olivat Matti Virénin mukaan niin alhaiset, että nykytilaan tottuneen on vaikea uskoa niitä tosiksi. Voidaanko inflaatiolta katkaista siivet? Unitas 4/1988.

³⁶Junnila, Tuure, Inflaatio ja rahaomaisuus, Kansantaloudellinen aikakauskirja 1948:4, 325.

Kuvio 1

Lähde: Suomen Pankki 1945, 1946. Vuosikirja. Helsinki 1946 ja 1947.

2.2. Elinkustannusten nousu ja hinnat

Huomionarvoinen syy setelimäärän lisääntymiseen oleellisesti oli talouselämässä tapahtunut elinkustannusten nousu. Sanomalehtiartikkeleissa kiinnitettiin runsaasti huomiota hallituksen toimiin ja erityisesti työväenliikkeen johtoon. Kauppalehti mainitsee työväenliikkeen johdon tarjonnan joukoilleen leivän asemesta ”kiviä”, kun välirauhan jälkeen lähdettiin palkankorotuksilla ajamaan takaa vuoden 1938 elintasoja. Elinkustannukset kohosivat ensimmäisen rauhanvuoden aikana enemmän kuin viiden sotavuoden kuluessa.³⁷

³⁷ Kauppalehti, Elinkustannusten nousu, 23.11.1945.

Jo sodan loppuvaiheessa ja heti sen jälkeen seuranneen suurimman elintarvikepulan aikana oli jakelu- ja hintasäännöstelyn tehokkuus usein kyseenalainen. Musta pörssi kukoisti ja sen hinnanmuodostukseen vedottiin jopa palkkaneuvotteluissa. Pipping huomauttaa kuitenkin, että hintasäännöstely toimi ainakin hetkellisesti inflaatiota jarruttavasti. Toisaalta hintasäännöstelyn vaikutukset hinnanmuodostustekijänä pitkällä ajanjaksolla olivat kyseenalaiset, koska sodan aikana ja sen jälkeen myönnyttiin useisiin hinnankorotuksiin syyttämällä olosuhteita. Hintoja määrättäessä ei kuitenkaan aina voitu taipua kohtuullisiin hintoihin, sillä usein korotusten tarkoituksena oli jonkin tietyn ryhmän, esimerkiksi maanviljelijöiden, tulotason kohottaminen muihin tuloryhmiin verrattuna. Perusteluna oli tällöin poliittiset tai pareminkin sosiaalipoliittiset syyt. Hintojen nousun merkittäviä tekijöitä olivat valtiolta itse säädellössään valtionaloutta sekä palkkojen ja työllisyyden kehitys.³⁸

Palkkojen nousu ei siis ollut läheskään yhtäläinen kaikissa palkkaluokissa. Jatkamalla trendiä, joka alkoi sodan aiheuttamasta poikkeuksellisesta tilasta työmarkkinoilla oli hallituksella tavoitteena nostaa ei pelkästään absoluuttinen vaan myös suhteellinen matalapalkkaisten työläisten palkkataso. Esimerkiksi keväällä 1946 metsä- ja maataloustyöväen tulotaso tämän politiikan seurauksena oli seitsemän-yhdeksänkertainen verrattuna vuoden 1939 tasoon. Teollisuudessa palkat olivat nousset noin 5,5 kertaisiksi vuoden 1945 loppuun mennessä. Seurauksena oli, että erityisesti aiemmin huonosti maksettujen alojen palkat nousivat nopeammin kuin elinkustannusindeksi. Tästä voi päätellä, että oliko Suomi eräs niistä harvoista maista, joissa työntekijöiden palkat nousivat sodan aikana. Tosiasiassa kansantulo laski Suomessa kolmanneksella sodan aikana ja meillä oli maksettavana raskaat sotakorvaukset. Eräät minimipalkat saattoivat olla reaaliarvoltaan korkeammat kuin ennen sotaa, mutta palkkojen keskimääräinen ostovoima oli silti pudonnut.³⁹ Salakauppa kohotti todellisia elinkustannuksia, ja se johti helposti siihen, että todelliset palkatkin kohosivat tuntuvasti enemmän kuin palkkasäännöstely olisi sallinut. Virallisesti palkkasäännöstelyn mukaiset palkankorotukset perustuivat pelkästään elinkustannusindeksiin. Lisäksi tuontihintojen nousu sekä kallis korviketuotanto nostivat hintoja edelleen. Tästä seurasi, että hinta- ja palkkasäännöstely

³⁸ Hugo E. Pipping: Suomen talouselämä toisen maailmansodan jälkeen. Helsinki (1955), 203.

sekä jakelusäännöstely eivät yksinään pystyneet tehokkaasti hillitsemään sitä inflaatiopainetta, johon puutteellinen ostovoiman rajoittaminen johti.⁴⁰

Taulukko 2

	ELINKUSTANNUSINDEKSI	TUKKUHINTAINDEKSI
Vuosi		
1938	108	114
1939	110	120
1940	131	161
1941	155	197
1942	183	243
1943	207	276
1944	219	305
1945	307	438
1946	490	686

Lähde: Suomen Pankki 1946. Vuosikirja.

Hintojen nousu jatkui lähes keskeytyksettä toisen maailmasodan syttymisestä vuoteen 1952 saakka. Varsinkin vuodet 1945 - 1948 olivat rahan arvon kannalta synkkiä hintatason kolmin-nelinkertaistuttua kyseisenä aikana. Sodanaikaiseen hintojen nousuun voidaan nimetä syyllisiksi myös eristetty asemamme sekä tuotantokoneiston käynnissä sattuneiden häiriöiden aiheuttama tavaroiden niukkuus, kallis korviketuotanto ja huonontunut työteho kutsuntojen viedessä parhaan työvoiman. Myös tuontitullit kohosivat ulkomailla tapahtuneiden hintojen nousun takia sekä Suomen suorittamien tuontitullien korotuksien ja erityisesti vuonna 1945 toimeenpantujen devalvaatioiden vuoksi. Sodan aikana oli otettu käyttöön liikevaihtovero, joka kallisti hintoja. Pieniä hintojen korjauksia saatiin kuitenkin aikaan hinnantasausrahaston sekä tukipalkkioiden avulla. Mainitut keinot olivat vain vähäinen keino hintatason nousun ehkäisyssä.⁴¹

³⁹ Waris (1946), 30 - 32.

⁴⁰ Nars (1966), 141.

⁴¹ Pipping (1955), 207.

2.3. Palkkapolitiikka

Sodanaikaiset palkkatilastot ovat yleensä varsin puutteelliset; ainoastaan teollisuustyöntekijöiden palkkatilastot sekä Suomen Pankin suhdannetutkimusosaston rakennustöiden palkkoja kuvaavat indeksit antavat kattavimmat tiedot palkoista. Käytettävissä ei ole siis yleistä palkkaindeksiä, vaan tietoja voi kerätä ainoastaan hajanaisista sarjoista. Työpalkat kohosivat merkittävästi palkkasäännöstelystä huolimatta sodan aikana käyttöön otetun indeksikompensaation sekä solidaarisen palkkapolitiikan vaikutuksesta.

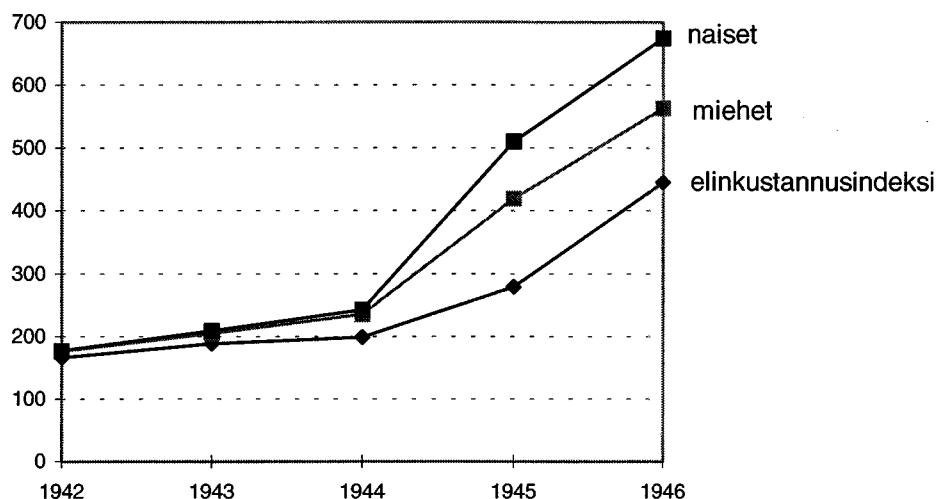
Vuoden 1941 palkkasäännöstelypäätöksen mukaan oli pienipalkkaisten saatava suurempi korvaus elinkustannusten noususta kuin parempipalkkaisten työntekijöiden so. ammattityöntekijöiden. Vuonna 1944 helmikuussa korotettiin palkkoja elinkustannusindeksissä tapahtuneiden muutosten mukaan. Saman vuoden joulukuun ensimmäisenä päivänä Neuvostoliiton kanssa solmitun aselevon jälkeen toimeenpantiin jälleen uusi ylimääräinen palkankorotus. Tällä kertaa kaikkia yksityisiin työsopimuksiin perustuvia palkkoja nostettiin keskimäärin 7 - 8 %. Seuraavan vuoden alussa siirryttiin lopulta uuteen palkkasäännöstelyjärjestelmään valtioneuvoston määrättyä, että joka kerta kun indeksi oli kohonnut kymmenen pistettä, oli palkkoja korotettava suhteessa, joka takasi täyden korvauksen elinkustannusten noususta. Lisäksi säädettiin, että mikäli palkat eivät jollakin alalla olleet vielä kohonneet elinkustannusindeksissä perusvuodesta lähtien tapahtunutta nousua vastaavalle tasolle, ne oli yleensä nostettava tämän tason mukaisiksi. Tällöin alettiin myös järjestelmään palkkoja laajemmin työmarkkinaosapuolten solmimien työehtosopimusten pohjalta.

Palkkojen nousu hidastui jonkin verran sodan loppua kohden, kun palkkasäännöstelyä tiukennettiin. Vuonna 1945 kuitenkin sekä mies- että naispuolisten teollisuustyöntekijöiden tuntipalkat kohosivat keskimäärin 84 %. Kaikkiaan miespuolisten työntekijöiden palkat kohosivat vähemmän kuin naisten palkat. Ajanjaksolla 1939 - 1945 miespuolisten teollisuustyöntekijöiden keskimääräiset tuntipalkat nousivat 302 %, kun naisten palkat nousivat 380 %.⁴²

⁴² Nars (1966), 101 - 103, 118.

Kuvio 3

Elinkustannusindeksin sekä teollisuustyöväen miesten ja naisten palkkaindeksien kehitys vuosina 1942 - 1946

Lähde: Suomen Pankki 1946, Vuosikirja. Suomen tilastollinen vuosikirja 1946 - 1947.

Toisen maailmansodan aikana otettiin käyttöön myöhemmin merkittäväksi osoittautunut palkkojen sitominen elinkustannusindeksiin, aluksi niin, että hintojen noususta korvattiin vain kaksi kolmasosaa palkkoja korottamalla. Olosuhteiden tiukentuessa korotuksia annettiin etukäteen, ja todellisuudessa teollisuustyöntekijöiden palkat nousivat elinkustannusten suhteessa jo ennen kuin täyden korvauksen periaate säädettiin vuonna 1945.⁴³ Sodan jälkeen saavutti järjestäytynyt työväenliike siihen asti voimakkaimman aseman. Vuonna 1943 alkaneet neuvottelut yleissopimuksen aikaansaamiseksi STK:n ja SAK:n välille johtivat tulokseen huhtikuussa 1944, ja se uusittiin vuonna 1946⁴⁴. Työväenpuolueiden väliset ristiriidat kuluttivat tosin niiden voimia, mutta toisaalta kannustivat keskinäiseen kilpailuun, joka kärjisti palkkavaatimuksia. Jos palkkaindeksejä verrataan hintaindekseihin havaitaan, että palkat nousivat sotaa edeltäneestä tasosta kaksikymmenkertaisiksi, mutta elinkustannukset vain kymmen- tai yksitoistakertaisiksi. Erityisesti naisten palkat kohosivat voimakkaimmin.⁴⁵ Palkkojen ja elinkustannusten välistä suhdetta ku-

⁴³ Pipping (1955), 210.

⁴⁴ Pihkala (1982), 359.

⁴⁵ Pipping (1955), 209 - 212.

vastaa edellinen kuvio, jossa korostuu teollisuustyöväestön naisten palkkojen nousu, elinkustannusten jäädessä huomattavasti alhaisemmiksi.

Palkankorotuspaineita aiheutti myös hyvä työllisyystilanne, vaikka sodanaikana vallitsikin ylityöllisyys. Tuolloin pelättiin rauhan, joka lopettaisi sotatarvikkeiden valmistuksen ja mahdollisesti johtaisi joukkojen nopeaan kotiuttamiseen, aiheuttavan vaikeuksia. Työttömyys pysyi kuitenkin vähäisenä nopeasta demobilisaatiosta ja raaka-ainepulasta huolimatta vuosina 1944 - 1945, jolloin huippu oli 25 000 työtöntä. Erityisesti metsätyötilaisuuksia oli työvoimantarjontaa enemmän. Lisäksi sodan aikana laiminlyötyjen investointien korvaaminen, Pohjois-Suomen jälleenrakentaminen sekä siirtoväen tarpeet vaativat laajaa rakennustoimintaa. Myös vientituotteiden kysyntä kasvoi ja sotakorvaustuotanto edellytti suuria investointeja sekä enemmän työvoimaa.⁴⁶ Tarkkojen palkkatilastojen puuttuessa saa sodanaikaisesta hinta- ja palkkakehityksestä kuvan seuraavien esimerkkien perusteella. Ennen sotaa metsän omistajalle maksettiin 70 - 75 prosenttia sahatukkien kokonaishinnasta, ja pian sodan jälkeen enää vain 35 - 40 prosenttia. Vastaavasti palkoista tuli tärkein osa raaka-ainepuutavaran hinnoissa. Lisäksi tarkoin säänneltyjen vanhojen asuntojen vuokrat eivät pystyneet edes kattamaan ylläpitokustannuksia, vaikka näiden asuntojen omistajat olivatkin tehneet runsaasti voittoa markan arvon alennuksen myötä reaaliarvoltaan alentuneilla asuntolainoilla. Toisaalta vuokrat uusissa asunnoissa olivat suunnilleen viisinkertaiset verrattuna vanhoihin asuntoihin. Tätä seikkaa ei ollut kuitenkaan huomioitu tuolloin elinkustannusindeksissä. Maataloudessa mies-työpäivän arvo oli ennen sotaa yhtäläinen verrattuna 15,3 kilogrammaan ruista, mutta vuonna 1946 vastaava arvo oli jo 25,6 kilogrammaa, mikä kuvastaa hyvin palkkojen nousua.⁴⁷

Erkki Pihkalan mukaan vuosien 1945 - 1949 ansiokehityksestä on vaikea luoda yhtenäistä kuvaa, koska palkkatiedot ovat hajanaisia ja hintaindeksejä vääristää rajallinen jakelu sekä musta pörssi. Sodan jälkeen noudatettu palkkapolitiikka, jossa palkankorotukset olivat lähinnä markkamääräisinä kaikille yhtä suuret aiheutti sen, että alempien palkkaluokkien reaaliensiot nousivat selvästi enemmän kuin

⁴⁶ Pipping (1955), 213.

⁴⁷ Waris (1946), 32 - 34.

paremmin ansaitsevien, työntekijöiden enemmän kuin toimihenkilöiden ja virkamiesten sekä naisten palkat enemmän kuin miesten. Musta pörssi vaikeutti kehityksen arviointia sekä hintatason että myös todellisten tulojen suhteen. Tuottajahintojen nousu koski lähinnä karjataloustuotteita osittain harjoitetun pientiloja suosivan maatalouspolitiikan vuoksi, ja osittain siksi, että viljan salakauppa oli vaikeampaa kuin kotieläintuotteiden. Kaikkien kotitalouksien käytettävissä olevat henkeä kohti lasketut reaalitytulot ylittivät jo vuonna 1945 sotavuosien tason ja vuonna 1948 ne ylittivät sotaa edeltäneen tason.⁴⁸

Taulukko 4

Teollisuustyöväen palkkaindeksit neljännesvuosittain

Vuosi	miehet				naiset			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1939	100				100			
1942	157	173	178	194	157	177	181	194
1943	194	199	209	218	197	200	215	222
1944	226	236	240	238	230	238	249	253
1945	258	.	496	505	268	.	626	635
1946	517	554	567	612	640	663	681	717

Lähde: Suomen tilastollinen vuosikirja 1946 - 1947.

2.4. Musta pörssi

Eräs tavarantuotteen leimaaman kriisiajan talouden tyypillisimmistä ilmiöistä on virallisesti säännöstellyn kaupan rinnalla käytävä salakauppa. Tavaransäännöstely voi yleensä onnistua vain, jos tavarapula ei ole tullut hyvin suureksi. Kun tuonti on supistunut erittäin voimakkaasti ja kotimainen tuotanto häiriintynyt eivät säännöstelyn edellytykset ole erityisen suotuisat. Kari Nars on tutkinut mustan pörssin kauppaa lähinnä Sosiaalisen aikakauskirjan tietojen ja tutkimustulosten pohjalta. Tietoja on saatu vertailemalla ruokakuntien elintarvikekortteja suoritettuihin ostoksiin. Huomioitava on kuitenkin, että kulutustutkimukset kohdistuivat suhteellisen hyvässä asemassa oleviin työntekijä- ja toimihenkilöperheisiin, jotka pystyivät

⁴⁸ Pihkala (1982), 358 - 359.

niukkojen korttiannosten lisäksi hankkimaan verraten kalliita mustan pörssin elintarvikkeita. Esimerkiksi Helsingissä parempipalkkaisten työntekijöiden kuluttamista ruokatarvikkeista oli noin neljäsosa peräisin mustasta pörssistä, ja tuotteiden hinnat moninkertaiset verrattuna virallisiin hintoihin⁴⁹. Myös vuodenajat vaikuttivat siihen kuinka herkästi tavaroita hankittiin mustasta pörssistä. Korttiannoksia ylitettiin keväällä säännöllisesti enemmän kuin syksyllä, koska huoltotilanne oli sadonkorjuu-aikaan ja syysteurastusten tapahduttua parempi marraskuussa kuin esimerkiksi huhtikuussa.

Vuonna 1947 laaditussa ”Hakulisen indeksissä” laskettiin esimerkiksi mustasta pörssistä hankitun voion osuudeksi 42 %. Siten laitton voio aiheutti hyvin suuren rasituksen kotitalouksien budjettiin, koska säännöstellyn voion hinta oli tuntuvasti alempi kuin voion salakauppahinta. Mustan pörssin kalleimmaksi tavaraksi osoitautui sianliha; sen salakauppahinta oli keskimäärin 92 % virallista hintaa korkeampi. Kulutustutkimusten mukaan voion ohella myös munista ja vehnä jauhoista maksettiin hyvin korkeita ylihintoja.⁵⁰ Tämän perusteella salakauppaa olisi voitu ehkäistä löysentämällä tärkeimpien elintarvikkeiden säännöstelyä, jolloin mustan pörssin antimisiin ei ehkä olisi tarvinnut turvautua niin herkästi. Seuraava taulukko havainnollistaa hyvin sitä, kuinka suurta osaa salakaupasta hankitut tuotteet edustivat perheen hankinnoissa. Ei siis ole ihme, että mustassa pörssissä saattoi liikkua hyvinkin suuria setelimääriä.

Taulukko 5

Tutkittujen perheiden prosenttimääräinen yli-/alikulutus korttiannoksiin verrattuna vuosina 1942 - 1944

	viljatuotteet	ravintorasvat	maito ja kerma	sokeri
1942: huhtikuu	34,3	26,8	19,4	0,7
1942: marraskuu	28,9	20,0	6,5	10,8
1943: huhtikuu	32,1	34,8	9,4	30,0
1943: marraskuu	28,5	0,5	-1,9	23,2
1944: huhtikuu	31,0	37,3	8,9	-14,2

Lähde: Nars (1966) s. 97, Sosiaalinen aikakauskirja (1945), Nro 11 - 12, s. 409.

⁴⁹ Waris (1946), 32.

⁵⁰ Nars (1966), 96 - 99.

Liiallista ostovoimaa ja siihen liittyviä ongelmia pohti aikalaiskirjoittajista Erling Petersen. Hänen mukaansa liika ostovoima muodostaa yhteiskunnalle uhan kaivamalla pohjan vaihdon ja rahanarvon jatkuvalta säännöstelyltä sekä alentamalla rahanarvon. Ei ole kuitenkaan toivottavaa ylläpitää tarkkailujärjestelmää liian ostovoiman vaikutusten poistamiseksi, joten tarkoituksenmukaisempaa olisi supistaa liikaa ostovoimaa vapaamman talouspolitiikan saavuttamiseksi. Petersenin asenteen yhteiskunnan säätelemisestä ymmärtää juuri päättyneen sodan, ja tuolloin valtavasi paisuneen säännöstelyjärjestelmän sekä 1930-luvun talusteorioiden pohjalta.

Ostovoiman hän luokitteli passiiviseksi ja aktiiviseksi liikaostovoimaksi. Passiiviselle ei tarvinnut tehdä mitään, vaan käsiksi oli käytävä aktiiviseen, vahingolliseen liikaan ostovoimaan. Helpoin, mutta ei suositeltava tapa olisi ollut antaa hintatason nousta siten, että vaihdon tarve olisi poistanut suuren rahamäärän. Tällöin olisi myös liika ostovoima vähentynyt. Hintojen korotus olisi kuitenkin johtanut hintojen ja palkkojen vuoroittaiseen nousuun, kuten Suomessa osittain kävikin. Valtion budjetoidut menot kasvoivat tästä syystä runsaasti mm. palkkojen nousun takia. Tuloksiltaan paremmaksi keinoksi Petersen nimesi tavaramäärää lisäämällä aikaansaatavan suuremman vaihdannan tarpeen. Tämän eduiksi voi lukea kansalaisten tavarankysynnän tarpeen tyydyttämisen, jolloin yksityishenkilöiden halu salakauppaan olisi supistunut huomattavasti. Lisäksi suurempi tavaramäärä olisi merkinnyt suurempia summia vaihdon arvossa, joka olisi vaatinut myös suurempia kassavaroja. Hankaluutena edelliselle oli yhteiskunnan juuri kokema sota, jolloin tavaramäärän yhtäkkinen lisääminen oli mahdoton tehtävä. Mustan pörssin kauppaa olisi voinut yrittää hillitä psykologisin keinoin luomalla ihmisille mielikuvan siitä, että tavaroiden hinnat laskevat lähitulevaisuudessa. Näin olisi todennäköisesti osa liiasta aktiivisesta ostovoimasta siirtynyt passiiviseksi ostovoimaksi. Nähtävästi setelinleikkaushuhujen tarkoituksena olikin saada ihmiset tallettamaan liiat varansa pankkeihin⁵¹. Petersen mainitsee vielä eräänä keinona korkokannan säätelyn. Korkokantaan vaikuttamalla annetaan kansalaisille mahdollisuus päättää itse

⁵¹ Vrt. ”Reinikan bluffi” vuonna 1943; julkisuuteen annettu tieto pian tapahtuvasta setelien vaihdosta. Junnila (1947a), 199.

rahavarojensa sijoittamisesta. Haittapuolena tässäkin olisi ollut ongelman siirtäminen tulevaisuuteen, koska rahavarat olisivat tässä edustaneet piilevää voimavaraa.⁵²

Ruotsinkielisessä talouselämän lehdessä Mercatorissa oli varsin laaja kirjoitus mustan pörssin kaupan aiheuttamasta uhasta Suomen markalle. Hallitus teki virheen vuoden 1945 keväällä, kun se oli myötämielinen palkankorotuksille välittämättä aikaisemmista tarkistuksista ja vapauttamalla palkat indekseistä. Valtiovarainministerin tiedotustilaisuudessa oli käynyt ilmi, että nostamalla palkkoja haluttiin säilyttää työrauha. Tämän seurauksena oli kuitenkin rahanarvon aleneminen. Samalla luvattiin, että hallitus olisi voinut jatkossa osallistua kotimaisten kysymysten ratkaisemiseen ilman yhteyksiä ulkopoliikkaan.

Pian palkkasulun jälkeen aloitettiin kansanhuoltoministeriön aloitteesta elintarvikelähetysten tarkka valvonta. Postipaketit ja matkustajien matkatavarat tarkastettiin niin, että mustalle pörssille olisi saatu tällä tavoin loppu. Toimenpiteessä onnistuttiin ainakin osittain, koska postilähetysten määrä väheni merkittävästi ja jonot pääkaupungin postitoimipaikoissa lyhenivät, kun maakunnista lopetettiin elintarvikepakettien lähettäminen. Myös junissa riistettiin matkustajilta usein elintarvikepaketit kokonaan tai ainakin osittain. Seuraavassa vaiheessa tärkein tuote, voi, katosi väliaikaisesti vapailta markkinoilta kokonaan, ilmestyen muutaman viikon kuluttua rajoitetusti markkinoille sadalla prosentilla korotetuina hinnoin. Mustan pörssin kauppiaiden oli pakko järjestää uusia kalliimpia ja hankalampia tuontiteitä, jolloin riskimaksut ja takavarikot nousivat, ja tämän saivat kuluttajat maksaa kalliisti. Takavarikkojen seurauksena mustan pörssin vaihto väheni varmasti, mutta kalliimmat hinnat säilyttivät kuitenkin voittomarginaalin melko suurena. Samaan aikaan myös Alko kohotti molempien ”kansallisjuomiemme” paloviinan ja niin kutsutun konjakin hintoja, joka aiheutti palkkojen korotuspaineita. Kritiikkiä ilmeni runsaasti viranomaisten uusia elintarvikeasetuksia, kieltolain kiristämistä sekä tiukkaa mustan pörssin kontrolloimista vastaan. Vuoden 1945 keväällä oltiin valtiopäivillä ja sanomalehdissä pohdittu elintarviketilannetta, ja useilla tahoilla päädyttiin siihen, että maanviljelijöiden ja kuluttajapiirien tulisi käsittää vapaakaupan merkitys sekä hyväksyä ylijäämätuotanto, mikä olisi pahin isku mustalle

⁵² Petersen (1946), 235 - 238.

pörssille. Kielloilla ja rajoituksilla ei saavutettu suuria tuloksia, koska kansa kuitenkin toimi usein niitä vastaan. Seurauksena oli, että musta pörssi jatkoi toimintaansa paljon kalliimmilla hinnoilla kasvaneiden jakeluvaikeuksien takia ja tämä puolestaan aiheutti toistuvia palkankorotuspaineita markan arvon liukuessa kymmenesosaan vuoden 1939 arvosta.

Mercatorin artikkelissa tarjottiin joitakin malleja ratkaisuksi mustan pörssin kaupan lopettamiseksi. Eräs keino olisi ollut lisätä elintarvikkeiden tuontia, jolloin kansalaisten elintarvikeannokset olisivat kasvaneet vaikkakin vaatteiden kustannuksella. Esteenä ajatukselle oli maamme ulkomaisen valuutan puute. Toisena vaihtoehtona esitettiin huomattavaa lisäystä kotimaiseen elintarviketuotantoon, mitä kuitenkin hankaloittivat tiukat ylituotannolle asetetut rajoitukset. Niinpä olisi yksinkertaisesti voitu laillistaa koko mustan pörssin elintarvikekauppa ja ottaa se siten yhteiskunnan palvelukseen ja tarkkailun alaiseksi. Toiveet asettiin suuriin viljelijöihin ja heidän lojaalisuuteen. Jos he olisivat myyneet tuotteensa keskusliikkeille ja vähittäismyyjille, olisi samalla vapautettu työvoimaa sekä kuljetusvälineitä yhteiskuntaa hyödyttävään tuotantoon ja jakeluun. Näin oltaisiin vähitellen irrottauduttu palkkojen korotuspaineita aiheuttavasta mustan pörssin kaupasta. Lisäksi, kun sala-kauppa olisi saatua laillistettua, olisi myös korvaava myyntitulo saatu verotuksen kohteeksi. Vähitellen olisi tapahtunut laskua myös ruokatavaroiden hinnoissa, kun ahneet välikäden kauppiat olisivat poistuneet markkinoilta. Samalla olisi tapahtunut myös moraalinen saneeraus kieltolakimentaliteettia ylläpitävässä yhteiskunnassa.⁵³

Setelinvaihto painoi mustan pörssin hinnat alas heti tammikuussa lamaannuttaen toiminnan lähes viikon ajaksi. Tuolloin elintarviketrokarit kuulostelivat hintojen kehitystä ennen kuin uskalsivat tarjota tavaroitaan myyntiin. Hinnat laskivat eri puolilla Suomea noin 30 prosenttia. Jyrkimmin laski kahvin hinta, johon syynä oli lähinnä Yhdysvalloista ja Ruotsista saadut kahvilähetykset. Kahvikilon hinta vaihteli Turun vajaasta 2000 markasta Vaasan ja Helsingin 2100 - 2500 markkaan. Nykyrahassa⁵⁴ vastaavat hinnat olisivat olleet noin 670 - 870 markkaa. Sokerin

⁵³ Mercator 17.11.1945, nro. 46, *Svarta börsens hot mot finska marken*.

⁵⁴ Kerroin vuodelle 1946 on 0,347. Vuosi 1996 = 1,00.

hinta laski hitaammin ja sitä sai 750 - 1000 markan kilohintaan, nykyrahassa 260 - 350 markkaa kilo. Sianlihan salakauppahinta vaihteli 200 - 400 markkaan kilolta riippuen siitä, tehtiinkö kauppaa maalaistalossa vai kaupungin kuppilassa.⁵⁵ Hinnat olivat todella huimia, jos niitä verrataan palkkoihin. Paperi- ja puuteollisuuden teollisuustyöväestön tuntipalkat olivat vuonna 1945 miehillä 32,08 (17,80) ja naisilla 21,57 (11,90). Suluissa olevat arvot vastaavat nykyrahaa. Seuraavana vuonna palkat nousivat, mutta inflaation vuoksi ostovoima pieneni: miehet 45,50 (15,80) ja naiset 30,74 (10,70) markkaa tunnilta.⁵⁶ Näin ollen kaikki eivät voineet turvautua mustan pörssin antimisiin, vaan erityisesti matalapalkkaisten täytyi tyytyä ostokorttien oikeuttamiin tavaramääriin.

Lehtiartikkeleiden perusteella voi päätellä, että setelinleikkaus oli mustalle pörssille erittäin epäedullinen toimenpide. Hufvudstadsbladetissa oli helmikuun alkupuolella vuonna 1946 artikkeli mustan pörssin vaikeuksista. Setelinleikkaus oli tullut useille keinottelijoille täytenä yllätyksenä samoin kuin tieto amerikkalaisesta luotosta. Pohjanmaalla oli syntynyt paniikitilanne, kun Ruotsin kruunujen, ruokatavaroiden ja nautintoaineiden hinnat alkoivat osoittaa laskevaa suuntaa. Palkankorotusten myötä kasvanut ostokyky kasvatti mustassa pörssissä käytävää kauppaa, jolloin esimerkiksi laittoman elintarvikekaupan asema pääsi vakiintumaan. Tästä seurasi elinkustannusindeksin kohoaminen vaikka elintaso ei käytännössä noussut.⁵⁷ Tässä mielessä setelinleikkaus oli paikallaan pysäyttämässä jatkuvaa hintojen ja palkkojen nousua.

2.5. Setelirahoitus

Rahapääoman sekä liian ostovoiman kasvun syitä pohdittiin jo ennen setelienleikkauspäätöstä sekä tämän jälkeen. Matti Leppo pohti finanssipolitiikan vaikutusta rahanarvoon usealtakin kannalta ennen leikkauspäätöstä. Hän esitti uusia rahateoreettisia näkemyksiä⁵⁸ keinoista kuinka rahanarvopolitiikkaa olisi silloisissa poikkeuksellis-

⁵⁵ Uusi Suomi 18.1.1946.

⁵⁶ Suomen taloushistoria 3, 415.

⁵⁷ Kauppalehti 23.11.1945.

⁵⁸ Leppo nimitti tätä myös modernisoiduksi kvantiteettiteoriaksi.

sa olosuhteissa pitänyt hoitaa, jotta olisi välttytty ensimmäisen maailmansodan aikaisilta yllätyksiltä. Lähtökohtana oli, että veroja korottamalla ja uusia veroja säätämällä koetettiin saada mahdollisimman suuri osa sodanaikaisista julkisista menoista peitettyksi. Tehokkaan hinta- ja palkkasäännöstelyn avulla oli hintataso samanaikaisesti pyrittävä pitämään vakaana, jotta se osa julkisista menoista, jota veroilla ja muilla varsinaisilla tuloilla ei voitu peittää⁵⁹, ei pääsisi vaikuttamaan hintoihin kohottavasti. Tämän mukaan tehokkaasti toimiva hinta- ja palkkasäännöstely aiheuttivat valtion lisääntyneiden menojen johdosta yhteiskuntaan uuden ostokyvyn virran, jota ei voitu käyttää kulutukseen, takaisin valtion käytettäväksi ja samanaikaisesti saatavaksi yleisölle. Jos hinta- ja palkkasäännöstelyä ei kyetä jostain syystä hallitsemaan, voi lisääntynyt ostokyky muodostua vaaraksi rahan arvolle, koska valtion luotonotto keskuspankista merkitsee setelirahoitusta ja siten ostokyvyn lisäämistä sekä tätä kautta hintojen kohoamista.⁶⁰

Sodan aikana Suomen rahamarkkinoita hallitsi valtion lainanotto. Valtio hankki varoja sodan rahoittamiseksi verotuksen lisäksi lainaamalla erityisesti suoraan yleisöltä ja rahamarkkinoilta eli pääosin liikepankeilta ja vasta viimeisenä Suomen Pankilta. Talvisota rahoitettiin käytännössä Suomen Pankilta lainatuin varoin, mutta vuodesta 1940 lähtien valtio turvautui yhä enemmän luottolaitosten, erityisesti liikepankkien, apuun. Menojen kasvaessa sodan myötä hankki valtio tarvitsemiaan varoja jälleen Suomen Pankilta. Vuoden 1945 lopussa keskuspankilla oli maksusitoumuksia jo 18 600 miljoonan markan arvosta verrattuna vuoden 1939 arvopapereiden 600 miljoonaan markkaan. Ennen sotaa oli hallitus lainannut liikepankeilta satunnaisesti, jolloin ko. lainoilla ei ollut suurta käytännön merkitystä. Sodan aikana nämä lainat olivat kuitenkin merkittäviä valtion menojen rahoituksessa, ja vielä sodan jälkeenkin joutui valtio kääntymään liikepankkien puoleen samassa tarkoituksessa. Valtion roolia lainanottajana rahamarkkinoilla voi havainnollistaa tiedolla, että liikepankkien diskonttaamien maksusitoumusten määrä saavutti huippunsa, 80 prosenttia, kaikista myönnettyistä pankkiluotoista. Sodan loppuvuosina luottolaitokset myönsivät valtiolle huomattavia luottoja ostamalla valtion obligaatioita ja veronmaksusitoumuksia.

⁵⁹...ja joka pyrki muodostumaan uudeksi nimelliseksi ostokyvyksi.

⁶⁰Leppo (1945), 140 - 141.

Näiden arvo saavutti liikepankeissa huippunsa joulukuussa vuonna 1944, nimellisen kokonaisarvon ollessa yli 10 400 miljoonaa markkaa. Saman vuoden lopussa enemmän kuin 60 prosenttia kaikista liikepankkien myöntämistä luotoista koostui valtion lainoista. Se onkin hyvä esimerkki Suomen rahamarkkinoiden rakenteellisesta muutoksesta seurauksena valtion sodan ajan rahan tarpeesta sodan ja muiden tarkoitusten rahoittamiseksi. Valtiolle myönsivät luottoja myös muut luottolaitokset, mutta summat eivät ole verrattavissa liikepankkien myöntämiin luottoihin.⁶¹

Wariksen mielestä liian rahan ongelma sai alkunsa sodan kynnyksellä 1939. Jo liikekannallepano rasitti valtion taloutta ja Suomen joutuminen sotaan lisäsi valtion menoja huomattavasti. Samalla valtion tulolähteiden tuotto väheni ja niistä supistui-
vat erityisesti tulleista ja valmisteveroista saatavat välilliset verotulot. Valtion verotulojen kannalta tuottavimpien nautinto- ja kulutustavaroiden tuonti ja valmistus laski kaikkein eniten, sillä niukkuuden lisääntyessä niistä tingittiin ensimmäiseksi. Tässä tilanteessa ainoa rahanlähde oli Suomen Pankki, jonka ohjesääntöä oli muutettava niin, että myös valtion vekselit kelpasivat setelistön katteeksi. Valtio pystyi näin tyydyttämään sodan johdosta kasvaneen rahantarpeensa, jota voi kutsua puhtaaksi setelirahoitukseksi.⁶²

Finanssitoimikunnassa toiminut Kaaperi Kivialho pohti tahollaan Suomen Pankin luotonantoa ja sen osuutta setelirahoitukseen. Tuntuu käsittämättömältä miksi 1940-luvulla sodan jälkeen ei katsottu historiaa taaksepäin ja arvioitu ensimmäisen maailmansodan rahapolitiikalle aiheuttamia vaikeuksia. Tuolloin tehdyistä virheistä oppimalla olisi voitu menetellä toisen maailmansodan jälkeen toisin kuin lopulta tehtiin. Suomessa asetettiin 1920-luvulla inflaation pysäyttämiseksi Suomen Pankin setelinnannolle yläraja. Esityksessään eduskunnalle silloinen hallitus korosti, että setelien liika-anto oli tehtävä mahdottomaksi. Tämä oli tärkeää erityisesti siksi, että ulko-

⁶¹ Alho (1946), 25 - 25.

⁶² Sodan rahoitusta tervehdytettiin myös vuonna 1941 säädetyllä liikevaihtoverolla, lisäämällä valtion obligaatioiden myyntiä yleisölle ja lainaamalla myös yksityisistä rahalaitoksista. Waris (1977), 49 - 50.

Setelirahoitus = valtiontalouden rahoittaminen keskuspankista. Valtio kartuttaa tai verottaa keskuspankissa olevaa tiliä aina suhdannetilanteen mukaisesti. Pekkarinen, Vartiainen (1993), 161.

mailla olisi vahvistunut käsitys rahamme arvon vakauttamisesta, koska rahan arvoa alentavaan setelien antoon ei enää ollut mahdollisuutta. Tuolloin eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen, ja näin saatiin inflaation alkulähde tukituksi.

Kivialho arvosteli erityisesti Suomen Pankin luotonantopoliittikkaa. Suomen Pankki myöntää luottoa joko omista varoistaan tai lisäämällä setelistöä. Pankin kantarahasto on luonteeltaan samanlainen kuin liikepankkien osakepääoma ja sen käyttäminen luotonantoon on inflaation kannalta vaaratonta. Jos Suomen Pankki ottaa ulkomaisen lainan ja sen perusteella myöntää luoton, on sillä deflatorinen seuraus. Tällöinkään ei setelistö lisäännny vaan luottoja takaisinmaksettaessa setelistö vähenee. Kuitenkin 1940-luvun puolivälissä oli Suomen Pankin luotonanto paljon suurempi kuin mitä omien varojen tai ulkomailta saatujen lainojen määrä olisi edellyttänyt. Luotonannon kasvu aiheutui sodan aikana ja rauhanteon jälkeen valtion rahantarpeen tyydyttämisestä eli se oli tyypillistä setelirahoitusta, koska lisätyn ostovoiman vastapainona ei silloin ollut tavaramäärän lisääntymistä. Tämä luotonanto oli inflatorisen kehityksen alkusyy ja Kivialho pohti miksi Suomen Pankki ei estänyt sitä, sillä pankin johtokunnalla oli oikeus olla diskonttaamatta valtion vekseleitä. Puolustukseksi mainitaan ettei sotien aikana em. kielto voinut tulla kysymykseen, sehän olisi heikentänyt maan puolustuskykyä. Toisaalta rauhan palattua olivat poliittiset olot epävarmat ja arkaluontoiset, joten pankin johtokunta katsoi ettei se voinut vaikeuttaa hallituksen toimenpiteitä. Lisäksi eduskunta hyväksyi lähes kauttaaltaan hallituksen taloudelliset ja sosiaalipoliittiset esitykset, joiden toteuttaminen vaati runsaasti valtion varoja. Inflaation pysäyttäminen ja rahan arvon vakauttaminen olisivat myös toimineet viestinä ulkomaille, että Suomessa aiotaan inflaatio todella pysäyttää.⁶³

Seuraavasta taulukosta nähdään kuinka Suomen Pankin luotonanto vaihteli markkamääräisesti vuosina 1938 - 1948. Koko luotonanto on kasvanut tasaisesti, mutta valtion osuudessa on ollut heittoa runsaasti. Huippuvuosi oli 1943, jolloin myös huhut setelinleikkauksesta kiihtyivät, olivathan suunnittelutyöt aloitettu jo vuonna 1942.

⁶³ Kivialho (1949), 16 - 19.

Taulukko 6

Suomen Pankin luotonanto, ilman obligaatioita, vuosien 1938 - 1948 lopussa.

Vuosi	Koko luotonanto	Valtion osuus siitä	
	milj.mk	milj.mk	%
1938	1 177		
1939	2 925	600	20,5
1940	5 396	3 900	72,3
1941	12 279	10 700	87,1
1942	15 963	14 560	91,2
1943	17 314	15 950	92,1
1944	19 976	17 750	88,8
1945	22 397	18 600	83,0
1946	29 409	17 920	60,9
1947	34 896	18 500	53,0
1948	35 452	19 230	54,2

Lähde: Kivialho (1949) Suomen Pankin luotonanto. Kansantaloudellinen aikakauskirja.

2.6. Talletukset

Vuonna 1942 tapahtui rahamarkkinoilla selvä muutos ja talletukset alkoivat lisääntyä. Valtio pystyi samalla vähentämään keskuspankkiluoton suhteellista osuutta luotontarpeen tyydyttämisessä. Tätä kehitystä edisti säännöstelyn tiukentaminen ja yleensä kulutusmahdollisuuksien väheneminen, ne olivatkin välittömänä syynä ylimääräisen ostokyvyn siirtymiseen talletuksina rahalaitoksiin. Tuolloin alkoi valtiontaloudellinen rahankierto muodostua täydellisemmäksi eli menoylijäämien edustama uusi ostokyky virtasi yhä runsaammin pankkeihin, joista valtio lainasi sen uudelleen ja laski jälleen liikkeeseen. Rahankierto ei muodostunut kuitenkaan kokonaan suljetuksi, koska valtion oli yhä turvaututtava Suomen Pankin luottoon. Tämän seurauksena ylimääräistä ostokykyä jäi liikkeelle joka vuosi, joko passiivisena setelien

tesauroimisena⁶⁴ tai aktiivisena kysyntänä säännöstelyn ulkopuolella olevilla markkinoilla.⁶⁵

Keynesin mukaan tesaurointi ei merkinnyt pelkästään käteisvarojen todellista kasvua, sillä se on tulos etujen painottamisesta. Hänen mukaansa tesauroidun määrän tulee olla yhtä suuri kuin liikkeellä oleva rahamäärä, joka ei ole yksityisten määrättävissä. Korkokannan ja tesauroinnin välisen suhteen hän määrittelee siten, että korkoa pidetään korvauksena siitä ettei rahoja käytetä kulutukseen, kun se todellisuudessa on korvaus siitä ettei niitä tesauroida.⁶⁶

Joulukuussa 1944 alkanut rahamarkkinoiden kiristyminen hellitti vuoden 1945 syyskuussa. Kiristymisen aiheutti pääoman kysyntä jälleenrakennustöihin, sotakorvusteollisuuden sijoitustarpeet sekä hintojen ja palkkojen kohoaminen. Oman lisänsä siihen toi inflaatiovaaran aiheuttama kansalaisten haluttomuus viedä varojaan luottolaitoksiin. Näistä syistä luottolaitosten luotonotto lisääntyi hitaammin kuin aikaisempina vuosina, samalla kun luotonanto kasvoi voimakkaasti ja setelistö pääsi paisumaan. Huhut suunnitellusta setelinvaihdesta aiheuttivat syyskuussa kääntein, joka sai setelistön supistumaan. Huhun liikkeellepääsyn ajoitus oli varsin osuva, joten herää epäily siitä oliko se laskettu liikkeelle tarkoituksella. Kansalaiset veivät hallussaan olevat liikasetelit luottolaitoksiin, jolloin niiden luotonotto vilkastui ja rahamarkkinat kevenivät. Erityisen voimakkaasti setelivirtojen suuntaus oli esillä joulukuun viimeisinä päivinä.⁶⁷

Luottolaitosten yhteenlaskettu luotonotto lisääntyi vuonna 1945 voimakkaammin kuin yhtenäkkään vuonna aiemmin. Absoluuttiselta määrältään lisäys oli runsaat kaksi kertaa niin suuri kuin vuonna 1944 ja suhteellinen lisäys 38 % verrattuna edelliseen vuoteen. Voimakkaimmin lisääntyivät postisäästöpankin 71 %, osuuskauppojen säästökassojen 61 %, ja osuuskassojen 53 % talletukset, joiden osuus luottolaitosten

⁶⁴Tesauroida = kerätä ja pitää hallussaan käteistä rahaa ja jalometalleja.

⁶⁵Pajunen (1946), 46.

⁶⁶Keynes (1951), 209.

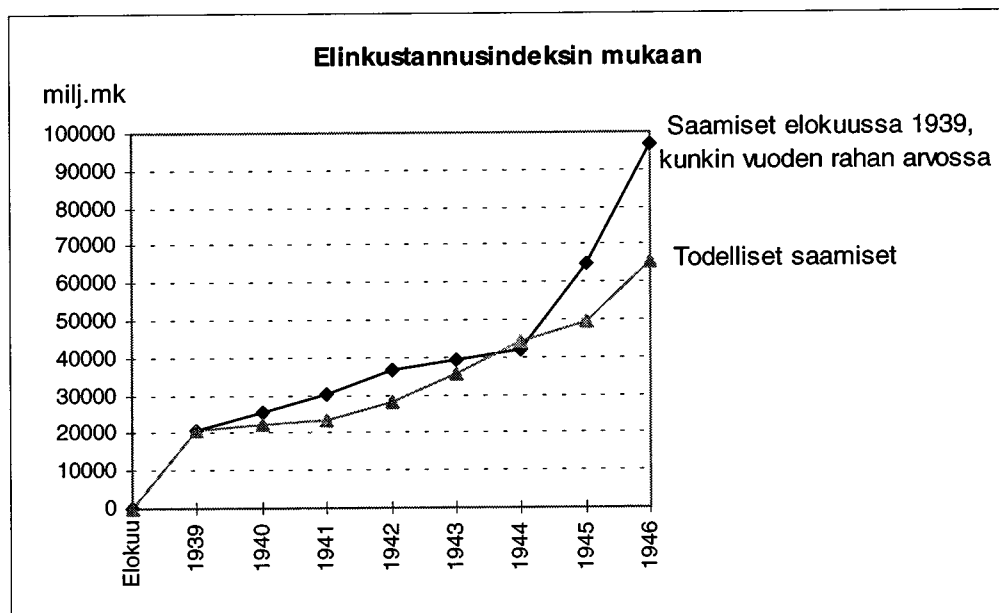
⁶⁷Suomen Pankki. Vuosikirja 1945, 14 - 15.

luotonotosta oli lähes kolmasosa. Liikepankkien 29 %, ja säästöpankkien 37 %, luotonoton kasvu absoluuttisesti suuremmasta määrästä ei suhteellisesti otettuna ollut yhtä voimakasta.⁶⁸ Vuonna 1946 luottolaitosten ottolainaus oli vähäistä verrattuna vuoteen 1945. Ottolainauksen lisäys oli suhteellisesti voimakkainta postisäästöpankin 33 %, ja osuuskassojen 21 %, kohdalla, selvästi pienempi se oli liikepankkien 11 %, ja säästöpankkien 10 %, kohdalla.⁶⁹ Yleisön talletustilien kehitys näkyy tutkielman lopussa olevasta liitteestä. Mitään säästämishalukkuuden kasvua ei siis tapahtunut, vaikka sitä hieman toivottiinkin.

Bruno Suviranta on vertaillut talletuksien arvoja suhteuttamalla ne elinkustannusindeksiin sekä tukkuhintaindeksiin. Taulukosta käy ilmi, että tallettajien markkamääräiset saamiset ovat kasvaneet vuosivuodelta, yli kolminkertaiseksi. Paremmän käsityksen saa, jos tarkastellaan mikä rahapääoma, ottaen rahanarvossa tapahtuneen muutoksen huomioon, ko. vuonna vastaisi sitä rahapääomaa, mikä tallettajilla oli rahalaitoksissa elokuussa 1939.

Kuvio 7a

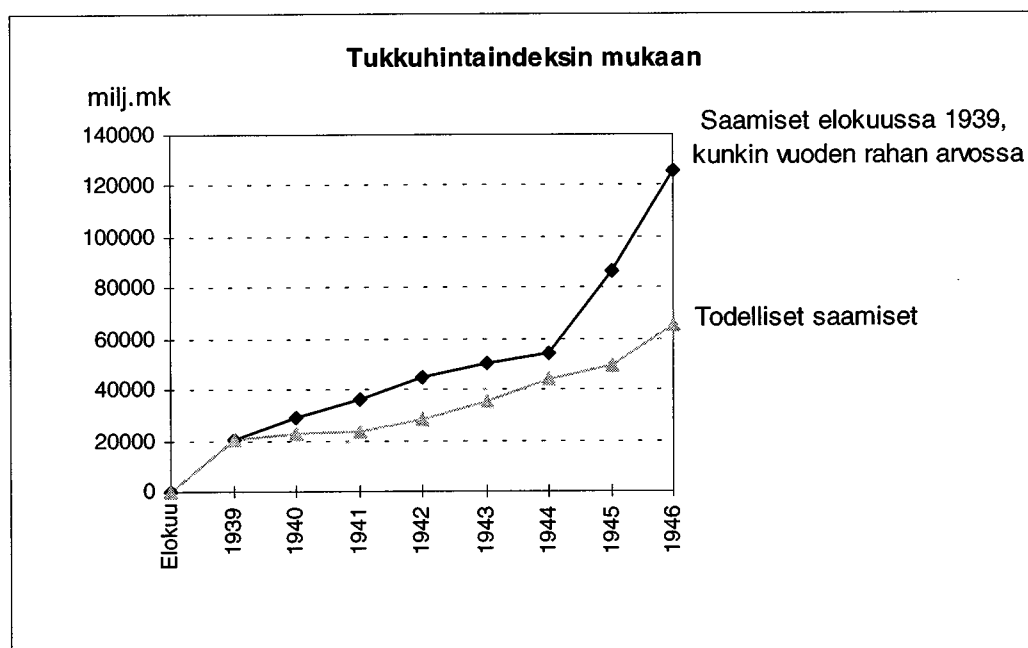
Talletusten arvot suhteutettuna elinkustannus- ja tukkuhintaindeksiin.

⁶⁸Suomen Pankki. Vuosikirja 1945, 17 - 18.

⁶⁹Suomen Pankki. Vuosikirja 1946, 18.

Kuvio 7b

Lähde: Suviranta (1947), 20.

Voidaan siis todeta, että rahalaitoksiin talletettu pääoma on vuodesta 1939 kutistunut huomattavasti reaaliarvoltaan. Taantuva kehitys on ollut kuitenkin jaksoittaista. Sodan ensimmäiset vuodet merkitsivät yhtämittaista alaspäin menoa, mutta vuonna 1942 tapahtui käänne parempaan, ja sitä kesti vuoteen 1944. Sen jälkeen putoaminen oli taas jyrkempää. Kahdessa vuodessa tallettajien markkamääräiset saamiset nousivat kuitenkin 21,9 miljardia markkaa, mutta jotta saamiset olisivat reaaliarvoltaan pysyneet muuttumattomina, olisi lisäyksen pitänyt olla elinkustannusindeksin mukaan laskien 54,9 miljardia markkaa ja tukkuhintaindeksin mukaan laskien 71,0 miljardia markkaa. Rahalaitoksien pääomiin syntyi siis lyhyessä ajassa useaan kymmeneen miljardiin markkaan nouseva vajaus.⁷⁰ Samansuuntaisiin tuloksiin päätyi myös K. O. Alho. Talletusten määrä oli vuonna 1945 yli kolminkertaistunut verrattuna vuoteen 1938, ja vuonna 1945 nousu olikin jyrkintä, lähes 17 miljardia markkaa. Kuten aiemmin todettu nimellisten arvojen vertailu ei kuitenkaan anna talletusten määrästä oikeata kuvaa, vaikka asiaa onkin selitetty setelien vaihdon vaikutuksilla. Kun talletusten määrät korjataan elinkustannusindeksillä, paljastuu totuus. Talletusten reaaliar-

vot olivat laskeneet vuoden 1945 loppuun mennessä alle sotaa edeltäneen tason. Inflaation aiheuttama alennus pääomiin oli erityisesti nähtävissä em. vuonna, kun talletusten ostovoima putosi seitsemän miljardia markkaa, talletusten nimellisen lisäyksen ollessa 17 miljardia markkaa.⁷¹

Mielipiteet setelistön määrän paisumisen syistä menevät mielenkiintoisesti ristiin. Keskustelussa ehdotuksesta laiksi rahaolojen säännöstelemisestä valtiovarainministeri Ralf Törnngren painotti, että "setelistön määrä onkin inflaatiokehityksessä pikemminkin vaikutus kuin syy, pikemminkin taudin oire kuin taudin aiheuttaja"⁷². Setelinvaihdosta ainoan kattavan esityksen kirjoittanut Tuure Junnila oli puolestaan aivan päinvastaista mieltä: "Maksuvälineiden määrän paisuminen on käsitettävä nimenomaan inflaation liikkeelle panevaksi voimaksi, hintatason nousun ja siten rahanarvon alenemisen syyksi."⁷³

2.7. Saksan inflaatiokamppailu ensimmäisen maailmansodan jälkeen

Charles P. Kindleberger on tutkinut Saksan vaihtoehtoisia tapoja sodan rahoittamiseksi ensimmäisen maailmansodan aikoihin. Tapausta on pohdittu useilla tahoilla ja se alkaa olla klassinen esimerkki siitä millaisiin ongelmiin Saksassa jouduttiin, kun vastuulliset ministerit eivät olleet halukkaita ratkaisemaan rahoituspulmia. Eichengreenin mukaan poliitikkoja ei rohkaistu toteuttamaan kasvua edistäviä ohjelmia, koska työväen tuotosten tiedettiin siirtyvän heti ulkomaille⁷⁴. Ministerit uskoivat sodasta aiheutuneiden kulujen tulevan peitettyksi helposti, koska sodan oletettiin jäävän lyhyeksi, ja että vastapuoli saataisiin maksamaan seuraukset. Toiseksi kuvitel-

⁷⁰ Suviranta (1947), 20 - 21.

⁷¹ Alho (1946), 4 - 5.

⁷² Valtiovarainministeri Ralf Törnngrenin puheenvuoro esityksestä nro 116 hallitukselle laiksi rahaolojen säännöstelemisestä. Valtiopäivät 1945, Pöytäkirjat II, s. 1675.

⁷³ Junnila (1946a), 48.

⁷⁴ Eichengreen (1992), 126.

tiin rahoituksen hoituvan lainalla, jonka korot ja vuosittaiset kuoletukset olisi sisällytetty verovaroin katettavaan budjettiin. Kolmanneksi varojen oletettiin tulevan verotuloista. Unohdettiin, että valtiolle kuului vain välillisen verotuksen tuoma tuotto ja että suoran verotuksen tuotto meni kokonaan osavaltioille. Hallituksen toimet kasasivat ongelmia tulevaisuuteen; vuosina 1914 - 1916 otettiin neljä sotalainaa.⁷⁵ Vakaannuttamista toivottiin yrityksillä muuttaa olemassa oleva verotuskäytäntö kultakantaan, kun uusien verojen määräämisestä olisi saattanut olla enemmän apua. Valtion budjettia saatiin tasapainotettua lisääntyneillä verotuloilla. Vuosina 1919 - 1920 hinnat nousivat noin 900 prosenttia, jolloin myös julkinen velka pieneni 58 515 miljoonasta kultamarkasta 5 424 miljoonaan markkaan.⁷⁶

Kesällä 1923 inflaatio kiihtyi ja oli yli 100 prosenttia kuukaudessa. Lyhyellä jaksolla syksyllä inflaatioaste ylitti jopa 1000 prosenttia kuukaudessa, jolloin hinnat kaksinkertaisuiksi kolminkertaistuivat viikossa. Asiasta kävivät keskusteluja mm. valtiovarainministeri sekä keskuspankin pääjohtaja. He päätyivät kahteen inflaatiota kiihdyttävään tekijään; vaihtotaseen epätasapainoon, josta seurasi rahanarvon aleneminen sekä budjettivajeisiin, jotka rahoitettiin setelien painamisella. Kannattaa muistaa myös inflaation käänteiset vaikutukset eli Oliveira-Tanzin inflaation negatiivinen vaikutus verotuloille, kun toisaalta inflaatio söi kotimaista velkaa⁷⁷. Keskustelu Saksan hyperinflaatiosta on jakautunut kahteen, maksutaseen tasapainoa ja fiskaalisia syitä, painottaviin koulukuntiin.⁷⁸

⁷⁵ Kindleberger (1993), 284 - 286.

⁷⁶ Franco (1990), 182.

⁷⁷ Franco (1990), 176, 184.

⁷⁸ Eichengreen (1992), 125.

2.8. Valtion talous sodan aikana ja sen jälkeen

2.8.1. Sotatalous

Sotatalous eroaa rauhanaikaisesta merkittävästi. Valtion tulee pitää huolta kansalaisten turvallisuudesta turvaamalla tärkeimpien tavaroiden ja palvelusten saanti välittämättä siitä millaisia uhrauksia niiden toimittaminen aiheuttaa valtiolle. Toisaalta valtion on hankittava sotamateriaalia, jolloin siviilitarpeisiin tarkoitettujen tuotantolaitokset täytyy ottaa sotatarvikkeiden ja -palvelujen tuotantoon. Taistelevat joukot vaativat jatkuvaa ylläpitoa sota- ja elintarvikkeiden puolesta, joka vaatii kasvavan tuotantokapasiteetin samalla kun yhteiskunnan tuottavin väestönosa on mobilisoitu. Lisäksi, kun yhä suurempi osuus kansantuotteesta kohdistetaan turvallisuuden varmistamiseen vähennetään tältä osin yhteiskunnan tuotannontekijöitä, joita olisi muuten käytetty kulutustarvikkeiden ja tuotannontekijöiden tuotantoon. Toisaalta sotatalous voi hyödyttää aikaisemmin vajaakäytössä olleita reservejä työllistämällä työttömiä, hyödyntämällä vajaakäytössä ollutta tuotantokapasiteettia sekä laajoja varastoja. Sotatoimet hyödyntävät reaalista pääomaa puolustusmenojen turvaamiseksi seuraavanlaisilla seurauksilla: tuotantokoneisto kuluu, yksityinen kulutus vähenee ja uuden reaali-pääoman investoinnit vähenevät eli pääomakanta ja taloudellinen tulos kokonaisuudessaan pienenevät.⁷⁹ Suomi kärsi ulkomaankaupan vähenemisestä erityisesti suhdanneherkän puunjalostusteollisuuden kohdatessa kansainvälisten suhdanteiden muutokset.

Bruno Suvirannan tutkimukset kohdistuvat Suomessa sodan aikana tapahtuneisiin pääomien muutoksiin sekä inflaation syihin. Syyskuussa 1944 solmittu välirauha merkitsi suurta helpotusta kansan- ja valtiontalouden rasiin, mitä kuvastavat pelkästään puolustuslaitoksen budjetin luvut. Siirryttäessä rauhantalouteen supistui budjetti vuoden 1944 24,4 miljardista markasta vuoden 1945 5,5 miljardiin markkaan, laskien edelleen noin kolmeen miljardiin markkaan vuonna 1946. Lukuja arvioitaessa on otettava huomioon rahan arvon aleneminen. Suviranta korosti tutkimuksessaan sitä, ettei sotataloudesta voida nousta hetkessä sotaa edeltäneeseen

⁷⁹ Brummert (1956), 8 - 9.

elintason. Tästä esimerkkeinä iskulause vuoden 1938 elintason välittömästi palauttamisesta sekä SAK:n toteuttamat palkkojen korotusvaatimukset.

Finanssitoimikunnan asiantuntijat kehottivat jatkamaan sodan aikana noudatettua hinta- ja palkkasäännöstelyä ja pyrkimystä elintason kohottamiseen mahdollisuuksien mukaan alentamalla hintoja ja parantamalla tavarahuoltoa, ei siis korottamalla nimellisiä palkkoja. Kansantaloudella oli tuolloin vielä raskas taakka kannettavana. Viisi sotavuotta ja Lapin sota olivat aiheuttaneet ihmishenkien menetyksiä ja paljon aineellista vahinkoa, aluemenetykset ja niihin liittyvät siirtoväkikysymykset lisäsivät taakkaa entisestään unohtamatta sotakorvauksia ja katkenneita kauppasuhteita ulkomaihin. Finanssitoimikunnan kantaa ei kuitenkaan noudatettu, mikä virhe on myöhemmin tunnustettu.⁸⁰

2.8.2. Tulot ja menot

Valtion tuloja ja menoja voisi tarkastella käyttämällä hyväksi sellaisenaan valtiontilinpäätöstietoja. Menetelmä ei kuitenkaan anna oikeata kuvaa valtiontalouden kehityksestä, koska tilinpäätöslukuihin sisältyy mm. siirtomäärärahoja, jotka saataan kokonaisuudessaan käyttää vasta sen vuoden jälkeen, jonka budjettiin ne on merkitty. Tietyn vuoden todellisten menojen selville saamiseksi on tilinpäätöksen mukaisiin menoihin siten lisättävä aikaisemmilta vuosilta peräsin olevat menorästit ja niistä on vähennettävä myöhemminä vuosina käytettäviksi siirtyneet määrärahat. Tulopuolella on tulojärjestä käsiteltävä vastaavalla tavalla, jonka lisäksi on tulopuolen luvuista vähennettävä peruutetut siirtomäärärahat ja menorästit.⁸¹

Heikki Valvanteen valtion ”puhdistettujen”⁸² budjettien laskelmat vuodelta 1952 osoittavat tulojen suuren enemmyyden sodan jälkeisenä kautena. Ansio tästä kuului inflaatiolle. Tällainen tutkimustulos vähentää siten merkittävästi setelinleikkaus-

⁸⁰ Suviranta (1946), 17 - 18.

⁸¹ Nars (1966), 83.

⁸² Ks. myös Junnila (1947a) Inflaatio. Ensimmäinen osa. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B:8, s. 208 - 209 ja Junnila (1946b) Valtion menot ja tulot vuosina 1938 - 1945. Unitas 2/1946.

operaation arvoa ja merkitystä valtion taloudelle. Selitys on varsin yksinkertainen. Kun tärkeimmät verot, kuten tulo- ja omaisuusverot, liikevaihtovero ja osa tulleista, on määrätty prosentteina tuloista, omaisuudesta tai hinnoista, niin varsinaiset tulot ovat kasvaneet varsin herkästi inflaation mukaan. Sen sijaan varsinaisista menoista on suuri osa sellaisia, joihin inflatorinen palkkojen ja hintojen nousu ei vaikuta välittömästi tai täydellä painollaan. Kuvattu tulojen ja menojen rakenne aiheuttaa sen, että inflaatio lisää valtion tuloja enemmän kuin menoja. Varsinaisten tulojen ja varsinaisten menojen erotus merkitsee kansantaloudelliselta kannalta valtion nettosäästämistä, positiivista tai negatiivista. Valtion osuus kokonaissäästämisestä oli siis sodan jälkeen erityisen suuri. Toisaalta sodan jälkeinen pääomamenojen enenmyys, joka ei johtunut pelkästään inflaatiosta vaan myös valtion sijoitustoiminnan ja lainanannon reaalisesta kasvusta, oli pääosin rahoitettu varsinaisten tulojen ylijäämin. Kun valtion verotuksella on ollut yleensä yksityisten kulutusmahdollisuuksia supistava vaikutus, niin valtio oli sodan jälkeisinä vuosina hyvin merkittävässä määrin välittömästi vaikuttanut kansantulon jakaantumiseen kulutuksen ja investointien kesken jälkimmäisen hyväksi.⁸³ Kansantaloudessa tuotettujen hyödykkeiden ja palvelujen arvoa ja määrää kuvataan kansantulolaskelmilla. Ne koostuvat eri taloussektoreiden arvonlisäyksistä kansantaloudessa. Taloudellisen toiminnan supistumista voidaan pitää välillisenä taloudellisenä rasituksena, koska kansantuotteen pieneneminen vähensi kansakunnan taloudellista kantokykyä.⁸⁴

Menojen reaalinen paisuminen tapahtui sodan aikana, kuten oli suurten puolustusmenojen takia selvää, ja sodan jälkeen menojen reaalinen taso oli todellisuudessa hieman alentunut. Vuodesta 1939 vuoteen 1940 asti valtion menot olivat tuloja suuremmat, mikä johtui suureksi osaksi varsinaisten menojen suhteellisesta suuruudesta, sodan jälkeen taas pääomamenojen suhteellisesta suuruudesta. Yleisölle suunnattujen obligaatiolainojen vähäisen kiinnostuksen vuoksi jäivät ne liikepankkien merkittäviksi, ja lainanotto suunnattiin Suomen Pankkiin sen ohjesääntöä muuttamalla. Pihkalan mielestä sodanaikaisen inflaation alku luotiin pääasiassa vuoden 1940 setelirahoituksella. Vuosien 1941 ja 1942 valtion tulojen jyrkkä nousu johtui uusista veroista, entisten verojen tuntuvista korotuksista sekä siirtymisestä

⁸³ Valvanne (1952), 10 - 11.

⁸⁴ Nummela (1993), 246 - 247.

verojen ennakkoperintään kesäkuussa vuonna 1942⁸⁵. Sotavuosina menojen enemmyydestä kyettiin varsin suuri osa peittämään Suomen Pankin ulkopuolelta saaduin lainavaroin. Vuosien 1939 - 1944 yhteenlaskettu menoennemmyys nousi 58 611 miljoonaan markkaan, josta varsinaisin lainoin rahoitettiin 39 659 miljoonaa markkaa. Tästä saatiin ulkomailta 6 275 miljoonaa markkaa ja kotimaasta yksityisiltä rahalaitoksilta ja yleisöltä 33 384 miljoonaa markkaa. Lisäksi valtion virastojen hallussa olevat vieraat varat kasvoivat 582 miljoonaa markkaa, jolloin kassavajaukseksi jäi enää 18 370 miljoonaa markkaa. Kyseinen vajaus, mikä valtaosin peitettiin luotoin Suomen Pankista, osoittaa juuri setelirahoituksen määrän eli sen, missä määrin valtio sotavuosina lisäsi liikkeessä olevaa rahamäärää.⁸⁶

Sodan jälkeisinä vuosina olivat Neuvostoliitolle suoritettut sotakorvaukset siirtomenoista suurimmat. Ne olivat raskaimmat juuri vuonna 1946, jolloin niiden reaaliarvo tukkuhintaindeksillä mitattuna, samoin kuin niiden osuus varsinaisista menoista olivat suurimmillaan. Vuosina 1944 - 1951 suoritettut sotakorvaukset nousivat nimellismäärältään yhteensä 99 219 miljoonaan markkaan.

Sotaa ennen valtion tuontitullit olivat valtion tärkein tulolähde ja ne tuottivat yksinään noin puolet kaikista verotuloista. Verotuksen pääpaino oli vahvasti välillisessä verotuksessa; esimerkiksi vuonna 1938 tulo- ja omaisuusverojen osuus verotuloista oli 23,0 % ja välillisten verojen 70,1 %. Sotavuosina tuonnin vähetessä tullien tuotto painui lähes olemattomaksi, ja samalla kun puolustusmenot kasvoivat, oli valtion turvauduttava yhä ankarampaan välittömään verotukseen. Kokonaisverotulot alkoivat kasvaa vasta vuonna 1941, jolloin tulo- ja omaisuusverojen osuus verotuloista nousi omaisuudenluovutusveron ansiosta 48,2 %:iin. Vuoteen 1946 asti tulo- ja omaisuusverojen osuus pysytteli 40 %:n yläpuolella useiden ylimääräisten verojen ja jyrkästi progressiivisten veroasteikkojen vuoksi ja sen ansiosta, että säännöllisen tulo- ja omaisuusveron kannossa siirryttiin ennakkoperintään. Samalla tapahtui välillisten verojen rakenteessa huomattava muutos, kun välirauhan aikana käyttöön otetun liikevaihtoveron tuotto sekä Alkoholiliikkeen tulot jatkuvasti kasvoivat kompensoiden vähitellen tullitulojen vähenemisen. Sodan

⁸⁵ Pihkala (1982), 325.

⁸⁶ Valvanne (1952), 8, 10.

päätyttyä jäivät ylimääräiset tulo- ja omaisuusverot vähitellen pois käytöstä, josta seurasi välittömien verojen merkityksen pieneneminen. Sen sijaan liikevaihtoverosta muodostui valtiolle ylivoimaisesti tärkein tulolähde, koska sen tuotto seurasi välittömästi hintojen nousua ja ulkomaisten tavaroiden osalta tuonnin kasvua. Veronluonteiset tulot riittivät vuodesta 1946 lähtien peittämään valtion varsinaiset menot ja vuosikymmenen vaihteessa ne nousivat lähes kokonaismenojen tasalle, kuoletukset vähennettyinä.⁸⁷

2.8.3. Valtion lainanotto ja velka

Rahapolitiikan toimintaedellytysten kannalta on tärkeää, että valtion budjettialijäämää ei rahoiteta keskuspankista. Jos valtiolla on rajaton mahdollisuus kattaa menojaan keskuspankkiluotolla, ei keskuspankki pysty enää kontrolloimaan rahan määrää taloudessa. Tällaisessa tilanteessa keskuspankki joutuu sopeuttamaan rahapolitiikan finanssipolitiikkaan ja rahan arvon säilyttäminen käy mahdottomaksi. Tätä keinoa on kuitenkin käytetty ja käytetään vieläkin vaikeissa häiriöolosuhteissa, mutta lähes kaikissa teollisuusmaissa siitä on luovuttu.⁸⁸ Suomessakin keskuspankkirahoitukseen päädyttiin vaikean sotatilan vuoksi, eikä seurauksia ollut helppo selvittää.

Valtion tulot olivat sodan puhkeamisesta alkaen aina vuoteen 1949 asti pienemmät kuin menot. Tällöin oli valtion menojen rahoitus hoidettava osittain lainavaroin. Ulkomaisia lainoja oli sota-aikana vaikea saada, ja niiden määrä jäikin vähäiseksi lukuunottamatta vuotta 1940, jolloin valtio sai luotolla suurehkon määrän sotatarvikkeita. Mahdollisuudet sijoittaa obligaatioita kotimaahan olivat sen sijaan paremmat, koska kulutusmahdollisuuksien supistumisen ja sopivien sijoituskohteiden puutteen vuoksi liikkeellä oli tavallista enemmän ylimääräistä rahaa. Valtio saikin sijoitettua lainapapereita yksityisiin luottolaitoksiin ja yleisölle sen verran, että vuosina 1939 - 1942, jolloin menojen enemmitys oli 34 081 miljoonaa markkaa, syntyi 15 205 miljoonan markan kassavajaus, joka oli peitettävä luotolla Suomen

⁸⁷ Valvanne (1952), 11, 17, 20 - 21.

⁸⁸ Suomen Pankki - Komitean mietintö (1994), 24.

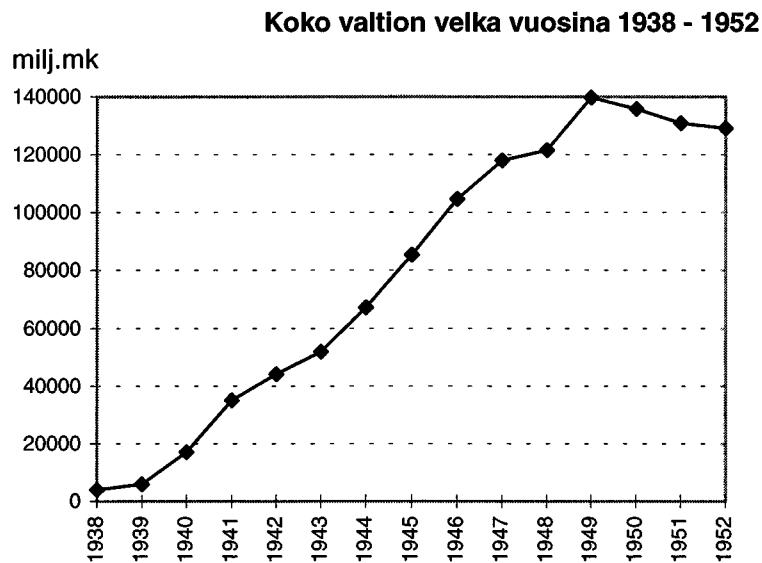
Pankista. Sodan loppuvuosina mahdollisuudet markkinoida valtion obligaatiolainoja vapaaehtoista tietä heikkenivät.

Narsin mielestä yritykset vekselivelan korvaamiseksi pitkäaikaisin, yleisölle tarkoitettu obligatiolainoin, eivät onnistuneet täysin. Obligaatioita ostivat lähinnä liikepankit, kun taas yksityishenkilöt ostivat niitä suhteellisen vähän. Esimerkkinä yleisölle tarkoitetun ”työn ja taistelun” -lainasta merkitsivät yksityishenkilöt vain noin 15 %; pankkien osuus oli sen sijaan 66 %. Erästä obligaatiolainojen päätarcoitusta, joka oli siis yleisön liian ostokyvyn sitominen, ei saavutettu. Sen sijaan pankkien likviditeettiä onnistuttiin tietyssä määrin rajoittamaan. Syinä olivat lähinnä yksityishenkilöiden tottumattomuus obligatiosijoituksiin sekä Suomen kehittymättömät obligatiomarkkinat.⁸⁹ Valtio pääsi kuitenkin hyviin tuloksiin tehostamalla vapaaehtoista lainaustaan sekä turvautumalla lisäksi pakollisiin sotalainoihin niin, että vuosina 1943 - 1944, jolloin menojen enemmyys oli 24 530 miljoonaa markkaa Suomen Pankista ja Postisäästöpankista lyhytaikaisin luotoin rahoitettu kassavajaus jäi 3 165 miljoonan markan suuruiseksi. Vero- ja obligatiorahoituksen avulla voitiin kuitenkin sodan loppupuolella hidastaa Suomen Pankilta otetun lyhytaikaisen luoton kasvua⁹⁰.

⁸⁹ Nars (1966), 91.

⁹⁰ Nars (1966), 91.

Kuvio 8

Lähde: SVT, Suomen taloushistoria 3, 359.

Sodan päätyttyä Suomelle tarjoutui tilaisuus saada ulkomaisia lainoja jälleenrakennuksen rahoittamiseksi, ja kun valtio myi nämä lainavaluutat yksityisille, sai se huomattavan määrän varoja menojojensa rahoittamiseksi. Vuosina 1946 - 1948 ne tekivät yhteensä 21 119 miljoonaa markkaa. Varat tulivat tarpeeseen, sillä valtion menot ylittivät edelleenkin tulot. Kotimaisilta rahamarkkinoilta ei osaksi valtion lainapaperien heikon tuoton, osaksi yksityisten voimistuneen luotonkysynnän vuoksi, saatu lainaa edes niin paljon, että se olisi riittänyt sodan aikana otettujen kotimaisten lainojen alkaneisiin takaisinmaksuihin. Osa näistä takaisinmaksuista olikin rahoitettava lyhytaikaisella kassaluotolla.

Kotimaiset varsinaiset lainat lisääntyivät vuoteen 1945 asti, jolloin niiden maksamaton pääoma saavutti huippunsa, 38 188 miljoonaa markkaa. Oletettavasti setelipakkolaina otettiin osin tähän tarpeeseen, koska valtiolla ei juurikaan ollut mahdollisuuksia saada luottoa kotimaisilta rahamarkkinoilta. Vuoteen 1952 mennessä koko velka oli pienentynyt vain neljänneksellä. Valtion kassavelan kehitys osoittaa sen, missä määrin valtio on rahoittanut menonsa uutta rahaa luomalla. Tällainen setelirahoitus päättyi varsinaisesti vuonna 1945, mutta vuonna 1949 kassavelka kasvoi tilapäisesti melko runsaasti. Koko kotimainen nettovelka saavutti myös huippunsa vuonna 1945 ja laski koko ajan sen jälkeen lukuunottamatta vuotta 1949. Koko

valtionvelka sen sijaan kasvoi vielä vuoden 1945 jälkeenkin kurssien noususta johtuneen ulkomaisen velan lisääntymisen vuoksi, kääntyen laskuun 1950 -luvun taitteessa.⁹¹

⁹¹ Valvanne (1952), 21 - 23.

3. PITKÄ JA SALAINEN VALMISTELUTYÖ

3.1. Finanssitoimikunnan perustaminen

Talvisodan jälkeisinä vuosina kaivattiin valtiovarainministeriön toiminnassa aktiivisempaa otetta talouspolitiikkaan. Marraskuussa vuonna 1940 asetetussa tuotantokomiteassa syntyi ajatus eri yksikön perustamisesta talouselämän keskeistä suunnittelua varten. Kokoomus teki aloitteen saman vuoden marraskuussa erityisen talouselimen perustamisesta ja helmikuussa vuonna 1941 jättivät eräät sosialidemokraattien kansanedustajat toivomusaloitteen pysyvän kansantalousministeriön perustamisesta. Kuitenkin vasta tammikuun 23. päivänä vuonna 1942 annettiin asetus, jonka mukaan valtiovarainministeriöön perustettiin viidenneksi osastoksi kansantalousosasto. Sen mukaan ministeriössä tuli olla kansantaloudellinen neuvottelukunta, jonka johtoon tuli professori Bruno Suviranta. Neuvottelukuntaan valittiin 34 talouselämän eri aloja edustavaa henkilöä. Sen puheenjohtajana toimi asetuksen mukaan valtiovarainministeri ja varapuheenjohtajana kansantalousosaston päällikkö.⁹²

Markan arvo alkoi horjua tuolloin voimakkaasti, joten tarvittiin nopeita toimia raha- ja finanssipolitiikan suhteen. Suviranta ehdotti pientä toimikuntaa, johon kuului ainoastaan puolueettomia asiantuntijoita. Uuden elimen nimeksi tuli finanssitoimikunta. Sen jäsenistöön valittiin valtiovarainministeriön budjettipäällikkö Sakari Tuomioja, Suomen Pankista vt. pääjohtaja Kaaperi Kivialho ja taloustieteellisen tutkimuslaitoksen päällikkö A. E. Tudeer, Yhdyspankin ulkomaanosaston johtaja Rainer von Fieandt ja finanssiopin professori Matti Leppo. Sihteeriksi valittiin nuori filosofian tohtori Tuure Junnila. Finanssitoimikunta asetettiin maaliskuun 16. päivänä vuonna 1942.⁹³

Ministeri Väinö Tanner pyysi samana vuonna finanssitoimikunnalta lausuntoa setelinvaihdoista. Joulukuussa 1942 antamassaan lausunnossa toimikunta esitti,

⁹² von Fieandt, Rainer (1970), 189.

⁹³ von Fieandt (1970), 190.

ettei toimenpiteeseen vielä silloin ollut edellytyksiä. Perusteluna oli, että myöhemmin kun on varmuus siitä ettei setelistö kasva heti toimenpiteen jälkeen entiseen määräänsä, voidaan tällaiseen poikkeukselliseen hätäkeinoon turvautua. Junnilan mukaan todellisena syynä finanssitoimikunnan varovaiseen kannanottoon oli toimenpiteen poikkeuksellinen suoritustapa sekä se, että kokemuksia oli saatavilla vähän ja nekin tuntemattomista Balkanin valtioista.⁹⁴ Tuolloin ei setelinleikkausta ollut suoritettu vielä läheisissä naapurimaissamme. von Fieandt ei pitänyt setelinvaihtoa kovinkaan merkityksellisenä seikkana, sivuuttaen sen täysin kertoessaan finanssitoimikunnan toiminnasta. Finanssitoimikunnan filosofia tiivistyi liiallisen ostovoiman sitomiseen verotuksella, ohjaamalla se luottolaitosten säästötileille tai valtion pitkäaikaisiin velkasitoumuksiin, jolloin inflatorisesta finanssipolitiikasta oltaisiin voitu luopua.⁹⁵ Huomattava on, että finanssitoimikunta osallistui varsin monipuolisesti rahapolitiikan hoitamiseen. Setelinleikkausoperaatio oli vain eräs toimikunnan valmistelemista tehtävistä.

Jo toimikunnan perustamisvuonna 1942 valtiovarainministeri Väinö Tanner pyysi siltä lausuntoa setelinvaihdosta. Toimikunta esitti saman vuoden joulukuussa antamassaan lausunnossa käsityksensä, ettei toimenpiteeseen sillä kertaa ollut vielä edellytyksiä. Toinen valtiovarainministeri Tyko Reinikka toi ajatuksen uudelleen esille seuraavan vuoden keväällä. Tämän seurauksena hallitus antoi eduskunnalle esityksen laiksi rahaolojen säännöstelemisestä 22. heinäkuuta 1943. Lakiesityksen käsittely eduskunnassa kuitenkin lykkääntyi ja lopulta se peruttiin kokonaan.

Finanssitoimikunnassa jouduttiin kuitenkin suunnittelemaan mahdollista setelinvaihtoa. Syyskuussa vuonna 1945 uusi valtiovarainministeri Ralf Törnngren antoi Tanskassa suoritettun setelinvaihdon jälkeen finanssitoimikunnan tehtäväksi ryhtyä laatimaan suunnitelmia vastaavan toimenpiteen suorittamiseksi myös Suomessa. Toimikunta jätti alustavan ehdotuksensa valtiovarainministeriölle jo lokakuun puolessa välissä. Finanssitoimikunta ei ehdotuksessaan nojautunutkaan Tanskan ja Norjan pohjoismaiseen malliin, vaan ehdotti käytettäväksi Kreikassa vuonna 1922

⁹⁴ Junnila (1946), 50.

⁹⁵ von Fieandt (1970), 194.

sovellettua balkanilaista menettelyä.⁹⁶ Alunperin tohtori Kivialhon idea tuli näin finanssitoimikunnan ajamaksi linjaksi. Naapurimaidemme mallin mukaisesti meillä oltiin ennätetty neuvotella jo kansanhuoltoministeriön kanssa tarkoitukseen sopivasta yleisostokortin kupongista. Setelinvaihdon suunnitteluun osallistuneesta ryhmästä käytettiin myös nimitystä setelinvaihtokomitea.⁹⁷

Pakkolainausta suunniteltiin varsin vakavasti jo vuoden 1942 alkupuolella, mikä selittää osaltaan silloin tällöin pintaan pulpahtaneet huhupuheet setelinleikkauksesta. Eri vaihtoehtoja pohdittaessa Rainer von Fieandt oli käynyt keskusteluja tohtori Bergin kanssa valtion omaisuuden myymisestä. Pakkolainausmenetelmän onnistumisesta esitettiin epäilyjä, koska pelättiin valtion vapaaehtoisen lainanoton kärsivän siitä. Lisäksi oltiin sitä mieltä, että pakkolainaus voisi onnistua vain tulo- ja omaisuusverotuksen yhteydessä. Etuina pidettiin pakkolainauksen alhaista korkoa ja pitkää laina-aikaa. Toimikunta totesi myös olevan syytä perehtyä sekä Englannin järjestelmään sekä Yhdysvalloissa suunniteltuun pakkolainausmenettelyyn.⁹⁸

Finanssitoimikunnan kokouksessa 27.3.1942 pohdittiin tulo- ja omaisuusveron ennakkokannon järjestämistä, jota varten olisi pitänyt suunnitella erityiset ennakkoveronmaksutositteet. Yleisö olisi ostanut niitä touko- kesäkuun aikana ja lopullista veroa maksettaessa olisi asianomaisen täytynyt maksaa puolet verostaan näillä tositteilla, muussa tapauksessa olisi peritty korkea sakkovero. Seuraavassa kokouksessa palattiin taas varsinaiseen pakkolainakysymykseen ja nimetylle asiantuntijalle professori Knoellingerille annettiin tehtäväksi laatia jonkinlainen selvitys pakkolainakysymyksestä. Keskusteluissa sovittiin, että tutkittaisiin kahta eri mahdollisuutta. Yleistä, esimerkiksi tulo- ja omaisuusverotuksen yhteydessä tapahtuvaa pakkolainausta, ja toisaalta individuaalisempaa, liikkeiden varastojen myynneistä, uponneista laivoista saaduista korvauksista tai muista tämän kaltaisista lähteistä kertyneisiin varoihin kohdistuvaa pakkolainausta.⁹⁹

⁹⁶ Junnila (1946), 49 - 50.

⁹⁷ Suomen Pankin arkisto, Setelinvaihto 1945 - 1946.

⁹⁸ Finanssitoimikunta 1942 - 1970, pöytäkirjoja, 17.3.1942.

⁹⁹ Finanssitoimikunta 1942 - 1970, pöytäkirjoja, 2.4.1942.

Professori Knoellingerin antama lausunto 15.4.1942 pidetyssä finanssitoimikunnan kokouksessa kosketteli liian ostovoiman sitomista usealta eri kannalta. Hän oli jakanut toimenpiteen käsittelyn mahdollistavat tekijät kahteen osaan, onnistuneen lopputuloksen saavuttamiseksi. Hänen mukaansa tarvittiin ensinnäkin *halua* ja *taitoa käsitellä asioita*, virheliikkeiden ehkäisemiseksi. Haluun liittyi yleisön inflaatio-odotusten hillitseminen, joka olisi onnistunut vain saamalla yleisö luottamaan viranomaisten tahtoon ja taitoon taistella hintojen nousua vastaan.

Knoellinger käsitteli erityisesti pakkolainakysymyksen psykologisia puolia. Hänen mukaansa yleisön inflaatio-odotukset oli tehtävä tyhjiksi saamalla heidät luottamaan viranomaisten tahtoon ja mahdollisuuksiin taistella hintojen nousua vastaan. Keinoiksi hän esitti puuttumisen arvonnousun tuomiin voittoihin mm. osakekeinottelussa (pörssisäännökset) sekä kiinteistökaupoissa. Lainojen sijasta olisi voitu tarjota muita etuja. Ruotsissa yrityksellä, joka sai vähennettyä tavaravarastonsa sotaa edeltäneestä tasosta, oli mahdollisuus hankkia verottomilla myynneillä investointipääomaa sotaa edeltäneen varaston korvaamiseksi ja tulevien hankintojen turvaamiseksi kulutettuun varaston määrään nähden. Knoellinger huomioi vaihtoehtona myös jälkikäteen tapahtuvan pakkolainan, jos pakkosäästäminen ei muulla tavoin onnistu. Se oli kuitenkin riskialttiimpi vaihtoehto inflatoriselle finanssira-
hoitukselle verrattuna ansiotuloista otettuun lainaan.¹⁰⁰

Finanssitoimikunta otti keskusteluun mukaan myös valtion omistamien osakkeiden myynnin. Eri maissa valtiot olivat käyttäneet rahapolitiikassaan hyväkseen arvopaperikauppaa avoimilla markkinoilla. Valtion omistamia arvopapereita oli myyty spekulointia ehkäisemiseksi ja hintojen nousun jarruttamiseksi jyrkän noususuhdanteen vallitessa. Laskukaudella taas arvopapereita oli ostettu takaisin valtiolle. Finanssitoimikunnan mielestä tätä ratkaisua olisi voitu noudattaa Suomessakin, koska täällä vallitsi sellainen kehitysvaihe, joka vaati valtion omistamien osakkeiden realisointia arvopaperimarkkinoilla. Valtiolle haluttiin jättää kuitenkin osakeenemmistö ja ehdoton määräysvalta. Kyseeseen olisivat tulleet Enso-Gutzeit Oy:n, Outokumpu Oy:n ja Veitsiluoto Oy:n osakkeiden myynti.¹⁰¹

¹⁰⁰ Knoellinger 14.4.1942, Finanssitoimikunta 1942 - 1979.

¹⁰¹ Finanssitoimikunta 1942 - 1970, liite muistioon 15.4.1942.

Sakari Tuomioja oli laatinut pakkolainausta koskevan muistion 25.4.1942 pidettyyn kokoukseen, ja se sai toimikunnan jäseniltä kannatusta. von Fieandt selosti samassa yhteydessä eri maissa ostovoiman jäädyttämiseen käytettyjä menettelytapoja. Toimenpiteet oli kohdistettu osittain säästäjiin, yrittäjiin sekä rahalaitoksiin. Säästäjiin kohdistuvina ostovoiman sitomistoimenpiteinä oli käytetty mm. erilaisia säästöobligatioita ja ”rautaisia säästötilejä” Saksassa sekä varsinaista pakkosäästämistä. Yrittäjiin kohdistetut toimenpiteet oli viety pisimmälle juuri Saksassa, jossa ”Gewinnabführung” -menettely eli rautaiset säästötilit oli suunnattu erityisesti heille. Rahalaitosten kohdalla ostovoiman jäädyttämistarkoituksessa oli ollut alkuna amerikkalaisen pankkilainsäädännön määräys, jonka mukaan jäsenpankkien oli sijoitettava määräprosentti talletuksistaan keskuspankkiin. Tanskassa oli meillä olevan sodan aikana suoritettu vastaavia toimenpiteitä. Suomeen sopiviksi toimenpiteiksi katsottiin rautaiset säästötilit, verovapaiden poistojen ja varastojen myynnistä kertyneiden varojen lainaaminen valtiolle sekä suhdanneveron uudelleen järjestely. Tohtori Lepon ehdotus oli erityisen lisätuloveron kantaminen fyysisiltä henkilöiltä. Seuraavassa kokouksessa keskusteltiin jälleen rautaisista säästötileistä. Tuloksena oli, että Suomessa voitaisiin ajatella sellaista muotoa, jossa tili olisi sidottu 3 - 5 vuodeksi. Tallettajien etuna olisi ollut huomattavan korkea korko, viisi prosenttia. Näiden tilien varoille sekä niiden koroille ei kuitenkaan haluttu myöntää verovapautta.¹⁰² Kesäkuun alussa saapui valtiovarainministeriölle Suomen Pankkiyhdistykseltä kirje, jossa he ehdottivat rautaisien säästötilien käyttämistä Saksan mallin mukaisesti.¹⁰³

Vuonna 1942 oli finanssitoimikunnan suunnitelmissa kokonaisvaltainen ohjelma rahanarvon jatkuvan heikentymisen ehkäisemiseksi. Se koostui seitsemästä eri kohdasta ja toimikunta korosti kaikkien kohtien toimeenpanon noudattamista. Ensimmäiseksi painotettiin säästäväisyyttä julkisessa taloudessa. Toiseksi haluttiin hankkia valtiolle uusia verotuloja niin, että tuotantoelämää olisi häiritty mahdollisimman vähän. Kolmanneksi kaivattiin enemmän tehokkuutta valtion lainauspolitiikkaan, lisäksi suhtauduttiin toiveikkaasti valtion omistamien liikelaitosten antamaan apuun. Neljäntenä kohtana oli liian ostovoiman sitominen. Keinoina olivat

¹⁰² Finanssitoimikunta 1942 - 1970, pöytäkirjoja, 25.4. ja 10.5.1942.

¹⁰³ Finanssitoimikunta 1942 - 1970, pöytäkirjoja 9.6.1942.

mm. Saksan mallin mukaiset rautaiset säästötilit tai varastoista vapautuneiden varojen jäädyttäminen, siten kuten Ruotsissa oli suunniteltu tehtäväksi. Samassa yhteydessä mainittiin myöskin pakkosäästämisen toteuttaminen jossakin muodossa. Viidennessä kohdassa kiinnitettiin huomio hintatason vakaana säilyttämiseen tehostetun hinta-, palkka- ja vuokrasäännöstelypolitiikan avulla. Kuudenneksi haluttiin puuttua keinottelumarkkinoihin, jolloin mm. pörssissä päätetyistä kaupoista olisi tullut tehdä ilmoitus viranomaisille. Tämä olisi tehostanut samalla verotusta. Seitsemäs kohta oli toimikunnan mielestä erityisen kiinnostava. Siinä korostettiin jälleen open market -politiikan tarjoamia mahdollisuuksia arvopaperimarkkinoiden tehokkaammaksi hallitsemiseksi. Arvokasta apua toivottiin valtion omien tai sen alaisuudessa olevien laitosten taholta. Erityisenä toivomuksena finanssitoimikunta korosti hallituksen ja toimikunnan yhtenäistä linjaa finanssipolitiikan suhteen, ja pyysi että hallitus hyväksyisi edellä esitetyn periaatteellisen ohjelman.¹⁰⁴

3.2. Finanssireformit naapurimaissamme

3.2.1. Tanska

Tanskassa toteutettu setelinvaihto herätti huomiota myös Suomessa. Sitä ei kuitenkaan ymmärretty, että kyseinen toimenpide liittyi osana laajempaan finanssiohjelmaan talouden kuntoon saattamiseksi. Suomessa yleisö ei ollut vielä tietoinen täällä suunnitellusta suuresta finanssiohjelmasta liian ostovoiman sitomiseksi inflaation torjuntakeinona. Tanskassa annettiin 22. päivä heinäkuuta vuonna 1945 laki ylimääräisestä omaisuuden ilmoittamisesta, johon sisältyi myös em. laajempi finanssiohjelma. Lain laatimiselle oli runsaasti taustatekijöitä. Tutkimukset olivat osoittaneet, että yllättävän suuri osa veronalaisesta omaisuudesta oli säännöllisen verotuksen yhteydessä salattu. Arviot osoittivat jopa yli kolmanneksen yksityisestä omaisuudesta vältäneen verotuksen. Valtiolle siitä aiheutui suuri taloudellinen tappio, koska veroprogressio olisi kohdistunut ankarimmin juuri tähän omaisuuteen tai

¹⁰⁴ Finanssitoimikunta 1942 - 1970, pöytäkirjoja, muistio 15.4.1942.

niihin tuloihin, joista tämä omaisuus oli muodostunut. Tanskalaisilla oli verokavallusten selvittämiseksi toinenkin ja ehkä merkittävämpikin syy. Haluttiin päästä selville saksalaisten miehitysviranomaisten kanssa tehdyistä hämäreperäisistä liiketoimista, jotka olivat merkinneet monille suurehkoja ylimääräisiä tuloja. Tällaiset tulot oli usein pyritty salaamaan verotuksessa, joten niiden selville saaminen merkitsi myös takavarikkoa valtiolle. Lisäksi pakollisella omaisuuden ilmoittamisella haluttiin saavuttaa eräitä rahapoliittisia tavoitteita. Kuten Suomessakin myöhemmin tapahtui, pyrittiin pääsemään käsiksi liialliseen ostovoimaan. Osa yleisön hallussa olevista seteleistä sekä sekkitileillä olevista varoista oli tarkoitus jäädyttää määrääjäksi.

Tanskassa suunniteltu laki omaisuuden ilmoittamisesta oli valmistelua ns. kerta-kaikkiselle omaisuusverolle, jonka tarkoituksena oli korvata ainakin osittain saksalaisten miehityksen valtiolle ja valtionpankille aiheuttamat tappiot.¹⁰⁵ Käytännössä Tanskan finanssireformi koski kolmea omaisuusryhmää: seteleitä, pankkitalletuksia ja arvopapereita. Ilmoitusvelvollisiksi nimettiin ne, joilla oli kiinteää omaisuutta palovakuutusarvoltaan 30 000 kruunua, tai 10 000 kruunua rahapääomaa, vähentämättä siitä velkoja. Laajan ilmoitusvelvollisuuden tarkoituksena oli mahdollisuus tutkia kaikki epäilyttävät tapaukset sekä tukkia mahdolliset vuodot.

Rahareformi sai alkunsa Tanskassa 23. päivä heinäkuuta, kun vanhat setelit julistettiin maksuvälineinä kelpaamattomiksi. 5 ja 10 kruunun seteleitä sai käyttää vielä kolmena päivänä välttämättömään matkustamiseen sekä elintarvikkeiden ja lääkkeiden ostoon. Käytännössä kaikki rahalaitokset ottivat seteleitä vastaan Tanskan kansallispankin eli valtiopankin laskuun heinäkuun 30. päivään saakka ja vaihtoivat niitä uuden mallisiin seteleihin. Sama henkilö sai vaihtaa ainoastaan kerran hallussaan olevia seteleitä, jolloin väärinkäytösten välttämiseksi hänen ostokortistaan erotettiin tietty kuponki. Henkilö, jolla oli seteleitä enintään 100 kruunua, sai vastaavasti uusia seteleitä ilman muodollisuuksia. Jos seteleitä oli enemmän, tuli täyttää ilmoittamiskaavake, jolloin henkilö sai uusia seteleitä enintään 500 kruunua kutakin täysi-ikäistä perheenjäsentä kohtaan. Ylimenevä osa siirrettiin henkilön sekkitilille. Pankkitilin omistavien oli tehtävä ilmoitus tietyllä lomakkeella tilillä

¹⁰⁵Talouselämä nro 39, 28.9.1945, s. 681, Bruno Suviranta.

olevista varoista syyskuun loppuun mennessä. Ennen ilmoituksen tekoa ei tililtä saanut nostaa 500 kruunua ylittävää määrää. Ilmoitusvelvollisuuden täytyttyä olivat kaikki varsinaiset talletustilit tilinhaltijan käytettävissä. Sekkitilien kohdalla meneltiin hieman toisin. Varoja, jotka olivat tilillä ennen huhtikuun yhdeksättä päivää vuonna 1940, jolloin saksalaisten miehitys alkoi, kohdeltiin toisin verrattuna varoihin, jotka vietiin tilille tämän jälkeen. Edellisessä tapauksessa varat olivat käytettävissä ilmoituksen jälkeen, jälkimmäisessä tapauksessa voitiin 50 % tilillä olleista varoista, jos ne ylittivät 10 000 kruunua, nostaa silloisen kalenterivuoden päätyttyä. Arvopaperien suhteen ilmoitusvelvollisuus kattoi osakkeet, obligaatiot ja muut arvopaperit. Kontrollimerkeillä varustetut arvopaperit olivat oikeutettuja osinkoon tai korkoon eikä leimaamattomia arvopapereita saanut myydä tai lainoittaa.¹⁰⁶

Liikeyritykset saivat kuitenkin uusia seteleitä liikkeen normaalia kassaa vastaavan määrän. Sekkitilille viedyt varat jäädytettiin siten, että 25 % niistä voitiin nostaa syyskuun ensimmäisen päivän jälkeen ja loput 75 % voitiin nostaa silloisen kalenterivuoden päätyttyä. Myös liikkeellä olevat sekkit ja 200 kruunua suuremmat postilähetysvekselit rinnastettiin seteleihin, joten nekin jäädytettiin lunastettaessa, mikäli ne yhdessä asianomaisen hallussa olevien setelien kanssa ylittivät em. määrät. Maksuvälineet, joita ei määrättyssä ajassa vaihdettu, julistettiin mitättömiksi. Aiheutuva voitto lankesi valtiorahastolle ja kaksi prosenttia liikkeellä olevasta setelistöstä joutui valtiopankille. Suvirannan arvion mukaan valtion ja valtiopankin ilmoittamista seteleistä saama voitto nousi noin 70 - 80 miljoonaan kruunuun.

3.2.2. Norja

Norjassa aloitettiin setelien vaihto kahdeksantena päivänä syyskuuta vuonna 1945. Setelien vaihdon helpottamiseksi määrättiin moratorio¹⁰⁷ kaikkiin maksuihin nähden 8.9. - 15.9. 1945 väliseksi ajaksi. Lisäksi kaikki pankit lopettivat kolmen ensimmäisen päivän ajaksi kaikki muut pankkitoimet voidakseen keskittää kaiken

¹⁰⁶ Talouselämä nro 35, 1945, s. 642 - 644, kirj. Bruno Suviranta.

¹⁰⁷ Moratorio: maksuajan lykkäys.

työvoimansa setelien vaihdon hoitamiseen.¹⁰⁸ Toimenpide oli luonteeltaan tiukempi kuin Tanskassa toteutettu järjestelmä. Kaikki setelit, viiden Norjan kruunun seteleistä alkaen, vaihdettiin uusiin. Aluksi vaihdettiin 100 kruunua uusiin seteleihin, ja ostokortista irrotettiin määrätty kuponki. Erikoistapauksissa ja anomuksella voitiin 100 kruunun ylittävistä määristä 60 prosenttia suorittaa uusina seteleinä, mutta loppuosa jäädytettiin tilille, eikä varoja voinut käyttää ennen kuin valtiovarainministeriö antoi uudet ohjeet. Myös ennen syyskuun yhdeksättä päivää kirjoitettuja postilähetysvekseleitä käsiteltiin samalla tavalla. Setelien vaihdon yhteydessä suoritettiin lisäksi pankkitilien inventointi, ja ilmoitusvelvollisuus koski kaikkia vähintään sadan kruunun tilejä, jos tili oli avattu toukokuun ensimmäisen päivän jälkeen vuonna 1945. Aikaisemmin avattujen tilien kohdalla oli raja 800 kruunua. Valtiopankille oli ilmoitettava myös kaikki osakkeet, obligaatiot ja muut arvopaperit.

Norjassa miehityksen aikaan oli saksalaisarmeija salakuljettanut hyödykkeitä ja palveluita omiin tarkoituksiinsa 11 miljardin Norjan kruunun¹⁰⁹ arvosta. Rahamäärä paisui sodan aikana 900 miljoonasta 5,3 miljardiin kruunuun, joten Norjassakin turvaututtiin tiukkoihin palkka- ja hintakontroleihin hintojen kurissapitämiseksi. Viisi vuotta miehityksen jälkeen tukkuhintaindeksi oli kohonnut kuitenkin 70 % vuoden 1939 tasosta, jolloin hallitus joutui kohtaamaan odotettavissa olevan inflaation haasteen. Pohdittiin kolmea eri vaihtoehtoa. Hallitus olisi voinut verottamalla vähentää kansalaisten omaisuutta: toimenpiteen oikeutus perustui siihen, ettei kukaan saanut kerätä hyötyä sodasta. Käytännössä kyseinen metodi saavutti voittamattomia ongelmia vaurauden lisääntymisen luokittelussa ja rekisteröinnissä. Eräät olivat työskennelleet saksalaisille ja toiset eivät, eräät olivat sijoittaneet säästönsä helposti arvioitaviin osakkeisiin tai obligaatioihin ja toiset olivat ostaneet taidetta. Verotuksen kohdistamisessa kansalaisiin oli ongelmia, joten tätä keinoa inflaation torjumiseksi ei katsottu oikeudenmukaiseksi. Toinen potentiaalinen tapa oli se, että hallitus olisi antanut hintojen nousta, kunnes olisi saavutettu tasapaino saatavissa olevien hyödykkeiden ja yleisön hallussa olevan käteisen rahan kesken. Tämä olisi ollut kohtuutonta palkansaajia kohtaan, varsinkin kun istuva hallitus edusti tuolloin

¹⁰⁸ Suomen Pankin arkisto, Setelienvaihto 1945 - 1946.

¹⁰⁹ Arvo vuoden 1939 Norjan kruunuissa.

heitä. Vaihtoehtoa pidettiin poliittisesti mahdottomana. Kolmas menettelytapa otettiin käyttöön. Yleisön varoja haluttiin viranomaisten haltuun turvautumatta kuitenkaan varsinaiseen takavarikointiin, samalla kun hinta- ja palkkakontrollin annettiin jatkaa. Myös Norjassa kuten Suomessakin oli hankaluuksia puretua inflaatio-ongelmaan; syiden aiheuttajille ei tehty mitään, ongelmia pystyttiin vain kontrolloimaan.¹¹⁰

Norjassa setelien vaihdolla ei siis haluttu niinkään puretua inflaatio- tai rahanarvo-ongelmiin vaan toimenpiteellä oli ennemminkin psykologista merkitystä. Lisäksi haluttiin paljastaa ”guislingien” sotavoitot ja tehdä ne arvottomiksi.¹¹¹ Sekä Norjassa että Tanskassa määrättiin setelien vaihtoaika lyhyeksi, etteivät ne, joilla oli runsaasti seteleitä ennättäisi jakaa niitä useisiin eri käsiin. Toiseksi oli uudenmallisia seteleitä painettava niin runsaasti, että niitä riitti jaettavaksi sopivissa erissä varastoon etukäteen jokaiseen maan monista vaihtopaikoista. Tämän toimenpiteen toteuttaminen osoittautui Suomessa erityisen vaikeaksi ja aikaa vieväksi.¹¹²

3.3. Rahaolojen säännöstelemisestä esitetyn lain käsittely

Rahauudistus tuli vuoden 1942 jälkeen Suomessa uudelleen ajankohtaiseksi vuonna 1945, kun setelinvaihto oli toteutettu heinäkuussa Tanskassa¹¹³ ja syyskuussa Norjassa. Valtiovarainministeri Törngren antoi finanssitoimikunnalle tehtäväksi laatia vastaavanlaisia suunnitelmia toteutettavaksi myös meillä. Toimikunta sai tehtävän syyskuun alussa, ja lokakuun 15. päivänä se jätti alustavan ehdotuksen asiasta valtiovarainministeriölle.¹¹⁴

¹¹⁰ Hodne (1975), 449 - 451.

¹¹¹ Talouselämä 39, 28.9.1945, s. 681.

¹¹² Suomen Pankin arkisto, Setelienvaihto 1945 - 1946.

¹¹³ Tanskassa rahauudistuksen tärkein tavoite oli eliminoida saksalaisten hallussa olleet kruunut. Kindleberger (1993), 400.

¹¹⁴ Junnila (1946), 50.

Hallituksen esitys nro 116 oli ensimmäisessä käsittelyssä 20. marraskuuta 1945. Silloin perusteltiin keinoja, joilla voitiin vakaannuttaa sodan johdosta syntyneitä talouselämän häiriöitä. Liikkeellä oleva setelien suuri määrä vaikeutti rahoitustalouden taantumista ja vaaransi myös hintatason vakaantumisen, koska niukat tavaravarastot ja käteisen rahan edustama ostovoima eivät vastanneet toisiaan. Tässä yhteydessä vertailtiin setelien määriä osoittavia lukuja; vuoden 1938 lopussa liikkeellä oleva setelistö oli ollut 2 085,9 miljoonaa markkaa ja lokakuussa 1945 se oli kasvanut jo 17 258,9 miljoonaan markkaan. Eli setelistön määrä oli kasvanut tuolloin yli kahdeksankertaiseksi.¹¹⁵

Seuraava taulukko osoittaa liikkeellä olevien setelien määrän vaihtelut vuosilta 1938, 1944, 1945 ja 1946, sekä sen kuinka nopeasti setelistö alkoi nousta heti rahauudistuksen jälkeen.

Taulukko 9

Kuukausi (viimeisenä päivänä)	LIIKKEELLÄ OLEVA SETELISTÖ			
	1938	1944	1945	1946
	Milj. mk			
Tammi	2 015	10 533	15 027	15 580
Helmi	2 189	11 033	15 255	15 631
Maalis	2 292	11 905	16 146	17 323
Huhti	2 272	12 111	16 768	18 534
Touko	2 184	11 977	17 055	18 442
Kesä	2 105	12 590	16 971	17 657
Heinä	2 047	13 141	17 688	17 269
Elo	2 050	13 495	18 872	17 986
Syys	2 166	14 308	18 113	19 076
Loka	2 068	14 636	17 259	19 667
Marras	2 043	15 425	17 414	19 492
Joulu	2 086	15 657	13 598	18 233

Lähde: Bank of Finland Monthly Bulletin 4 - 6/1946, Tilastokatsauksia 1947 - 1948.

¹¹⁵Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III/nro 116.

Vertailuja tehtiin myös elinkustannusindeksien sekä tukkuhintaindeksien kesken. Vuoden 1944 jälkeen tapahtui elinkustannusindeksin kohdalla merkittävä hyppäys osoittaen kiihtyvää inflaatiota.¹¹⁶ Indeksit osoittivat myös sen, että liikkeessä oleva setelistön määrä ylitti huomattavasti silloisen hinta- ja palkkatason edellyttämän tarpeen.

Taulukko 10

ELINKUSTANNUSINDEKSI		TUKKUHINTAINDEKSI
Vuosi	1935 = 100	
1938	108	114
1939	110	120
1940	131	161
1941	155	197
1942	183	243
1943	207	276
1944	219	305
1945	307	438
1946	490	686

Lähde: Bank of Finland Monthly Bulletin 4 - 6/1946, Suomen tilastollinen vuosikirja 1949.

Setelien suurista lukumääristä voidaan päätellä se, että niitä pidettiin hallussa aivan liian suuria määriä. Rahaomaisuutta salattiin verotukselta, eivätkä kaikki luottaneet vielä pankkijärjestelmään. Hallituksen mukaan muita verotukselta salattuja omaisuudenlajeja olivat talletukset, kotimaiset osakkeet ja obligaatiot. Lakiehdotuksen mukaan hallituksella oli valta määrätä setelit vaihdettaviksi ja julistaa vaihtamatta jätetyt setelit kelpaamattomiksi sekä valtuus määrätä talletukset ja muut rahalaitoksiin sijoitetut varat ilmoitettaviksi. Samalla se olisi voinut kieltää mainittujen varojen suorittamisen ja nostamisen sekä tilisaatavien siirron ja panttaamisen ennenkuin ilmoitusvelvollisuus oli täytetty.

¹¹⁶Br. Suviranta mainitsee inflaatoratkaisun takana olleen silloisen hallituksen sekä pääministeri Castrenin, jotka myöntivät mm. palkkojen korotuksiin huolimatta sodan rappeuttamasta taloudesta. Suviranta, Br., Rahapääoma ja inflaatio, Kansantaloudellinen aikakauskirja 1947:1, s. 18 - 19.

Hallituksen esityksestä käytiin keskusteluja 21. marraskuuta 1945. Valtiovarainministeri Ralf Törnngren otti esille joitakin näkökohtia setelistön voimakkaaseen kasvuun ja oli huolestunut säästämishalun vähenemisestä. Tämän osoitti se, että tuloista pidettiin käteiskassoina kulutusostoihin käytettävissä suurempi osa kuin normaaleina aikoina. Häntä hämmästytti se, että elokuun jälkeen setelistö oli alkanut pienentyä. Tämä ei ollut itsessään suuntaus parempaan, vaan aleneminen selitettiin liikkeelle päässeistä setelien vaihtoa koskevista huhuista johtuvaksi.

Toisessa käsittelyssä käytiin läpi perustuslakivaliokunnan mietintö nro 87 hallituksen esityksen johdosta *laiksi rahaolojen säännöstelemisestä* samoin kuin valtiovarainvaliokunnan asiasta antama lausunto ja pankkivaliokunnan esitys sekä suuren valiokunnan mietintö. Valtiovarainvaliokunta kiinnitti lausunnossaan huomionsa luonnollisesti valtionaloudelliseen puoleen. Valiokunta piti suunniteltua setelinvaihtoa rahaolojen vakiinnuttamisen ja rahan arvon säilymisen kannalta merkityksellisenä asiana. Sen sijaan setelinvaihdon yhteydessä suoritettava pakkolainana oli toimenpide, jolla voitiin tilapäisesti helpottaa valtion vaikeata rahataloudellista asemaa. Valiokunnan mielestä valtionalouden kannalta tärkein merkitys oli siinä, että sen avulla saatiin selville ne setelimäärät, jotka siihen asti oli verotuksessa salattu, ja siten huomattava lisäys valtion verotuloihin. Tähän yhteyteen liitettiin myös talletuksia, osakkeita ja obligaatioita koskevat toimenpiteet. Suurimman mahdollisen tehokkuuden takaamiseksi valiokunta halusi ulottaa toimenpiteen koskemaan myös yksityisiä velkakirjoja, jotka muodostivat huomattavan osan liikkeellä olevista arvopapereista. Valtiovarainvaliokunnan lausunnon mukana seurasi yksi eriävä mielipide. Toimenpiteen pelättiin aiheuttavan sekaannusta talouselämässä sekä häiritsevän liike-elämää ja tuotantoa niin, että setelien käyttöä maksuvälineenä pyrittäisiin välttämään. Samalla huomautettiin tämän "laajoja kansalaispiirejä koskevan pakkolainan hoidon aiheuttavan valtiolle huomattavia menoja sekä vaativan suuren määrän henkilökuntaa, jota tarvittaisiin todellisessa hyödyllisessä työssä".¹¹⁷

¹¹⁷Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III/nro 87.

Eduskunnan pankkivaliokunnan esitys tarkoitti valtuuksien antamista valtioneuvostolle niin, että se voisi aloittaa toimenpiteet, jotka silloisissa poikkeuksellisissa oloissa sekä finanssipoliittisista että veropoliittisista syistä näyttivät tarpeellisilta. Ehdotettu lainsäädäntö oli valiokunnan mielestä saatava viivytyksettä aikaan, koska se oli lykkääntynyt jo aivan liian kauan. Valiokunta kannatti hallituksen esitystä pääkohdissaan, mutta teki muutamia lisähuomautuksia. Lakia tuli täydentää niin, että myös yksityisen lainanoton velkasitoumukset oli saatettava muiden arvopapereiden kanssa samojen toimenpiteiden alaisiksi. Lisäksi haluttiin säätää, että sellaisia velkakirjoja, joita ei olisi esitetty määrätyn ajan kuluessa leimattaviksi, ei voitaisi periä ulosottoteitse. Valtion kotimaiset obligaatiot haluttiin jättää ilmoitus- ja leimauspakon ulkopuolelle, koska näiden haltijoista voitiin saada tietoja veroviranomaisilta ja suuri osa obligaatioista oli verovapaiden omistajien¹¹⁸ hallussa. Pakkolainasta saatavien varojen hoito haluttiin jättää niiden rahalaitosten huoleksi, jotka aikanaan olivat pidätyksen aiheuttaneen setelinvaihdon suorittaneet. Perusteluna oli, että sekä valtiolle että setelien vaihtajille tällainen järjestely olisi edullisempaa kuin kyseisten varojen hoidon keskittäminen jollekin valtion viranomaiselle. Lisäksi pidätystä ei haluttu kohdistaa pieniin päivittäisiin käyttövaroihin samalla kun lainan määräaika haluttiin lyhentää vuodella vuoden 1948 loppuun.¹¹⁹

Perustuslakivaliokunta pohjasi mietintönsä 16.12.1945 edellä esitettyihin lausuntoihin sekä valtiovarainministeri Ralf Törngrenin 21. päivänä marraskuuta tekemään ehdotukseen. Rahaoloja koskevan lakiehdotuksen mukaisten toimenpiteiden merkitykseen suhtauduttiin varauksella, mutta perustuslakivaliokunta piti kuitenkin toimenpiteiden päämääriä hyväksyttävänä. Se katsoi, että käteisen rahan ostovoiman osittainen sitominen helpottaisi ainakin tilapäisesti valtion rahataloudellista asemaa ja osaltaan tukisi rahan arvon säilyttämiseen kohdistuvia pyrkimyksiä. Samat oletukset kohdistuivat myös verotuksen tehostamiseen. Lisäksi lakiehdotus sisälsi erikseen maininnan, että valtion tulee käyttää saamansa varat velkansa lyhentämiseen Suomen Pankille. Perustuslakivaliokunta otti lopuksi esille sääs-

¹¹⁸Näitä olivat valtion omien sekä muiden rahalaitosten, kuntien ja seurakuntien, vakuutuslaitosten, yleishyödyllisten laitosten ja säätiöiden hallussa olevat obligatiot.

¹¹⁹Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III, lausunto nro 2/liite 2.

tämistoiminnan suuren merkityksen, mikä mainittiin eri puolueiden puolueohjelmissa tärkeäksi päämääräksi. Lakiehdotus oli oikeaan osunut siinä, ettei talletusten osalta edellytetty suoritettavaksi setelien pidätystä vastaavaa toimenpidettä. Muutenkin valiokunnan mielestä oli talletajiin kohdistuvia toimenpiteitä suunniteltaessa otettava huomioon säästämisen tärkeys. Eli mikäli talletuksia ilmoitettaessa olisi havaittu varoja jääneen aikaisemmin ilmoittamatta verotusta varten, ei talletajiin olisi saanut kohdistaa sellaisia verolaeissa säädettyjä seuraamuksia, joiden määrääminen lain mukaan ei ollut välttämätöntä, vaan joka olisi ollut riippuvainen viranomaisen harkinnasta. Edellä mainituista syistä perustuslakivaliokunta katsoi voitavansa puoltaa esitykseen sisältyvän lakiehdotuksen hyväksymistä siitäkin huolimatta, että suunnitellut toimenpiteet tulivat aiheuttamaan runsaasti työtä ja kustannuksia valtiolle sekä tilapäisiä häiriöitä talouselämään.¹²⁰

Suuren valiokunnan mietintö nro 124, joka oli päivätty 17.12.1945 ilmaisi valiokunnan halun kannattaa perustuslakivaliokunnan esittämää lakiehdotusta muutoksineen.¹²¹ Joulukuun 18. päivänä 1945 käytiin asiasta jälleen yleiskeskustelu. Kansanedustaja Arvi Oksala puuttui ehdotuksen toiseen pykälään ja vaati sitä poistettavaksi.

Lakiehdotuksen 1 § ja 2 § oli muotoiltu seuraavasti:

1 §

Valtioneuvostolla on valta rahan arvon säilyttämiseksi ja verotuksen tehostamiseksi sopivin keinoin säännöstellä Suomen rahan hallussapitoa sekä määrätä Suomen Pankin liikkeessä olevat setelit määräajassa vaihdettaviksi, niin myös antaa määräyksiä setelien kelpaavaisuudesta laillisina maksuvälineinä ja julistaa kelpaamattomiksi setelit, joiden omistaja tai haltija on laiminlyönyt ryhtyä tämän lain nojalla määrättyihin toimenpiteisiin.

¹²⁰Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III/esitys nro 116.

¹²¹Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III/mietintö 124.

Valtioneuvosto voi määrätä enintään puolet 1 §:n nojalla vaihdettavien setelien arvosta sijoitettavaksi määräajaksi, ei kuitenkaan pitemmäksi ajaksi kuin vuoden 1949 loppuun, valtion tilille omistajan lukuun.

Valtion tilille 1 momentin mukaan sijoitetuista varoista, jotka katsotaan setelien omistajan saatavaksi valtiolta, suoritetaan valtioneuvoston määräämä korko siltä ajalta, jona hänen oikeutensa saada varat haltuunsa on ollut tämän lain nojalla rajoitettu.

Edellä tässä pykälässä tarkoitetun saatavan siirto ja panttaaminen voidaan valtioneuvoston päätöksellä kieltää.

Oksala oli myös mukana laatimassa eriävää mielipidettä valtiovarainvaliokunnan antamaan lausuntoon. Hän hyväksyi hallituksen pyrkimykset selvittää setelistön tilaa sekä verotuksen tehostamisen. Jos lakiin olisi liitetty muita tarkoituseriä (pakkolainaus), niin tästä olisivat kärsineet myös ensin mainitut toimenpiteet. Tämän Oksala perusteli sillä, että se kuinka paljon kansalaisella on seteleitä, ei voi olla mikään peruste pakkolainan määräämiselle ja ottamiselle. Setelien hallussapitokysymys ei olisi koskenut vain omia seteleitä, koska kyse olisi voinut olla myöskin vieraista seteleistä, jotka olivat ehkä asianomaisen hallussa joko maksujen suorittamista tai muuta tarkoitusta varten. Toisaalta henkilöllä on voinut olla väliaikaisesti hallussa suuri määrä seteleitä vaikka hän muuten olisikin vähävarainen. Tällöin ei olisi ollut oikeudenmukaista ottaa häneltä pakkolainaa. Lisäksi pakkolainauhan pelättiin aiheuttavan ennenaikaisia häiriöitä rahamarkkinoilla, kun kansalaiset alkaisivat karttaa setelien vastaanottoa. Pelättävissä oli, että jopa työsuorituksista vaadittaisiin tavarakorvausta. Kolmas syy 2 §:n poistoon oli pakkolainan teknillisen suorituksen vaikeus sekä suuritöisyys. Ylimääräisessä talousarviossa tarkoitukseen oli varattu kaksi miljoonaa markkaa, jonka Oksala arvioi riittämättömäksi.¹²² Suomen Pankki laati rahalaitoksille neljäsvuotisen ohjeen vuoden 1946 setelinvaihdosta. Siinä kerrottiin setelinpuolikkaiden vastaanoton yksityiskohtaisista järjestelyistä ja mahdollisen tungoksen virkailijoille aiheuttamasta mielenärtymyksestä.

Eduskunta antoi vastauksensa hallituksen esitykseen laiksi rahaolojen säännöstelemisestä 21.12.1945, samalla se hyväksyi valtiopäiväjärjestyksessä säädetyn

¹²²Valtiopäivät 1945, Pöytäkirjat II/28, ehdotus laiksi rahaolojen säännöstelemisestä.

käsittelyn jälkeen tämän lain.¹²³ Rahaolojen säännöstelemisestä annettiin laki 28. päivänä joulukuuta 1945, jota seurasi valtioneuvoston päätös 31. päivänä joulukuuta 1945. Tieto seteliasetuksesta annettiin yleisölle sanomalehtien ja radion kautta. Helsingin Sanomat julkaisi 31. joulukuuta 1945 näyttävän tiedotteen, jossa viitattiin samana iltana kello 21.30 radiosta annettavaan viralliseen setelinvaihtoa koskevaan tiedonantoon.

3.4. Ketä ja mitä omaisuutta rahaolojen säännöstely koski?

Tammikuun ensimmäistä päivää vuonna 1946 kutsuttiin S-päiväksi ja silloin liikkeellä olevia vähintään 500 markan arvoisia seteleitä vaihtoseteleiksi. Pääsääntöisesti rahaolojen säännöstely kohdistui seteleihin, talletuksiin, arvopapereihin ja henkivakuutuksiin. S-päivän alusta olivat vain vaihtosetelien vasemmat puoliskot voimassa laillisina maksuvälineinä ja ne vastasivat alkuperäisen setelin puolta arvoa. Se, joka omisti S-päivän alkaessa vaihtosetelin oli velvollinen luovuttamaan setelin oikean puoliskon valtiolle, saadakseen sijoitetuksi valtion tilille puolet setelin arvosta. Suomessa vaihtosetelien oikeiden puoliskojen vastaanottoaikoina toimivat Suomen Pankki, liike- ja säästöpankkien sekä osuuskassojen konttorit ja postisäästöliikettä välittäneet postitoimipaikat. Oikeat puoliskot oli toimitettava vastaanottoaikaan 10.1. - 16.2.1946 välisenä aikana ja samalle omistajalle kuuluvat puoliskot oli luovutettava samalla kerralla. Kaikkien yksityisten ja yhteisöjen tuli luovuttaa hallussaan olevat setelit. Tutkielman lopussa on liitteenä kaavake, jolla setelinpuolikkaat ilmoitettiin. Poikkeuksena olivat kuitenkin valtion ja sen laitosten, kuntien ja muiden julkisoikeudellisten yhdyskuntien, kansaneläkelaitoksen, liike- ja säästöpankkien, Osuuskassojen Keskus Oy:n, osuuskassojen, Osakeyhtiö Maakiinteistöpankin, Suomen Kiinteistöpankki Oy:n, Suomen Hypoteekkiyhdistyksen, Suomen Asunohypoteekkipankin ja Suomen Teollisuus-Hypoteekkipankki O.Y:n hallussa olevat vaihtosetelit, jotka vaihdettiin käypään rahaan täydestä arvosta, jos ne olivat toimittaneet kassanlaskennan ennen S-päivää

¹²³Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III/esitys nro 116. Laki rahaolojen säännöstelemisestä 28.12.1945, Suomen asetuskokoelma 1255/1945.

valtiovarainministeriön määrämällä tavalla. Oikeus vaihtaa seteleitä täydestä arvosta oli myös ulkomaiden Suomessa olevilla lähetystöillä, liittoutuneiden Suomessa olevalla valvontakomissiolla alaosastoinen, ulkomaan kansalaisilla, jotka kuuluivat täällä vieraan maan lähetystöön tai lähetetyn konsulin virastoon sekä edellisten perheenjäsenillä. Ulkomailla olevien vaihtoseteleiden ja muiden uusittavien seteleiden haltijan oli toimitettava setelit 16.2. mennessä Suomen ulkomailla olevaan lähetystöön, lähetetyn konsulin virastoon tai muuhun valtiovarainministeriön määrämään paikkaan.

Talletus, joka oli S-päivän alkaessa rahalaitoksessa tai huoltokonttorissa, oli ilmoitettava, jos talletuksen määrä em. ajankohtana oli vähintään 25 000 markkaa, tai jos se oli tehty 1.9.1945 tai sen jälkeen ja oli vähintään 10 000 markan suuruinen. Ilmoitus oli osoitettava verolautakunnalle ja sen pystyi jättämään siihen rahalaitoksen toimipaikkaan, jossa talletus oli. Ilmoitusvelvollisuus koski myös shekki- ja postisiirtotilejä sekä raha- tai muusta julkisesta laitoksesta S-päivänä tai sen jälkeen nostettavia, vähintään 10 000 markan suuruisia varoja. Arvopaperit, jotka oli annettu ennen S-päivää oli ilmoitettava ja esitettävä leimattaviksi. Näihin kuuluivat kotimaisen yhtiön osakekirjat, kotimaisen osakeyhtiön osakkeen ottajalle tai merkitsijälle annetut väliaikais- tai niihin verrattavat todistukset, sellaiset kotimaisen yhtiön antamat velkasitoumukset, joiden korko oli määrätty kokonaan tai osittain riippuvaiseksi yhtiön vuosituloksen tai osingon suuruudesta tai jotka tuottivat osallisuuden vuositulokseen ja Suomessa liikkeelle lasketut obligaatiolainaan kuuluvat obligatiot, mikäli obligaation nimellisarvo oli S-päivän alkaessa vähintään 25 000 markkaa. Kotimaisten henkivakuutusyhtiöiden oli ilmoitettava valtiovarainministeriölle 31.8.1945 jälkeen päätetyt henkivakuutus sopimukset, jotka oli tehty kertamaksuehdoin tai joiden mukaan vakuutusmaksuja oli suoritettava enintään kolmen vuoden aikana. Kertamaksun tai suoritettavien vakuutusmaksujen yhteinen määrä tuli olla vähintään 50 000 markkaa.¹²⁴

¹²⁴ Valtioneuvoston päätös rahaolojen säännöstelemisestä 31.12.1945. Suomen asetuskokoelma 1321/1945.

3.5. Maksuajan lykkäys

Joulukuun 29. päivänä tuli voimaan palkanmaksukielto. Sen tarkoituksena oli ehkäistä se, ettei kuukauden lopussa palkkansa nostaneiden tarvinnut heti lainata siitä puolta valtiolle.¹²⁵ Maksuajan lykkäys, moratorio, tuotti kovasti ongelmia valtioneuvostolle. Se antoi päätöksen maksuajan lykkäykselle 28. päivänä joulukuuta vuonna 1945, ja jo 31. päivänä joulukuuta annettiin uusi aikaisemman päätöksen kumoava päätös yleisestä maksuajan lykkäyksestä. Viimeksi mainittu päätös sisälsi ohjeet vuokra-, vero-, vakuutus- tai muun velan erääntymiselle. Eräpäivän ollessa 29. joulukuuta tai neljäs päivä tammikuuta välisenä aikana, lykkääntyi se tammikuun viidenneksi päiväksi vuonna 1946. Lykkäysajalta velallinen oli kuitenkin velvoitettu suorittamaan sovitun tai laissa säädetyn koron.

Palkanmaksukielto koski 29. päivänä joulukuuta vuonna 1945 ja kolmantena päivänä tammikuuta vuonna 1946 välisenä aikana erääntyviä palkkoja, eikä niitä saanut suorittaa ennen tammikuun kolmannen päivän loppua. Aiemman kumotun säännöksen mukaan palkanmaksun ajankohta olisi määrätty erikseen, mutta palkansaajilla oli oikeus saada mainittuna aikana erääntyvästä palkastaan enintään puolet, jos palkka olisi maksettu viikolta tai sitä lyhyemmältä ajalta, tai muussa tapauksessa korkeintaan kymmenen prosenttia palkkasummasta.¹²⁶ Uusi säännös ja tieto palkanmaksukiellon kestosta tammikuun kolmannen päivän loppuun tuli tarpeeseen, sillä se poisti ainakin osittain yleisön turvattomuuden tunteen. Palkanmaksukiellon astuessa voimaan monet arvasivat mistä siinä oli kyse. Viimeistään silloin alkoi ryntäys pankkeihin seteleiden tallettamiseksi. Valtioneuvosto ei tuolloin ollut vielä julkistanut sitä, minkä arvoiset setelit tulivat leikattaviksi ja mitkä jäivät liikenteeseen sellaisenaan.¹²⁷

¹²⁵ Suomen Pankin arkisto, Setelienvaihto 1945 - 1946.

¹²⁶ Suomen asetuskokoelma nro 1256/1945 ja nro 1325/1946.

¹²⁷ Suomen Pankin arkisto, Setelienvaihto 1945 - 1946.

3.6. Uusien rahojen suunnittelu ja valmistus

Uutta setelimallia lähdettiin suunnittelemaan aluksi siltä varalta, että jonkinlainen seteliuudistus tulee mahdollisesti toteutumaan. Suunnittelutyö käynnistyi virallisesti jo elokuun lopulla ja alkuvalmistelut saatiin toteutettua vajaassa kuukaudessa. Uusien setelien mallit olivat Suomen Pankin johtokunnan nähtävillä syyskuun alussa, ja niiden painaminen alkoi syyskuun puolivälissä.¹²⁸ Suomen Pankin johtokunta toimitti vasta 20.10.1945 eduskunnan pankkivaltuusmiehille tiedonannon suunnitellusta setelienvaihdosta. Asia aiheutti hätäännystä, kun uusien setelien valmistaminen vaati tavanomaisissa olosuhteissa vuosikausien suunnittelutyön, piti kaiken tapahtua tuolloin niin nopeasti kuin mahdollista. Tässä tapauksessa täytyi tinkiä laadusta ja alkuperäislaattojen valmistuksesta, joten päädyttiin käyttämään lähes sellaisenaan vanhoja setelimalleja.

Setelipainossa setelinvaihto aiheutti työvoimapulan. Ulospäin työmäärän kasvu alkoi näkyä vuoden 1945 puolivälissä, kun uutta työvoimaa palkattiin nopeasti lisää. Työntekijämäärä oli vuoden 1944 lopulla alle sata henkeä, mutta se kohosi seuraavana syksynä 167:ään. Työvoiman nopea rekrytoiminen tuotti setelipainolle varmuusongelmia. Sen vuoksi työhönotossa meneteltiin niin, että työntekijät haiketuivat taloon tuttavuussuhteiden kautta. Tällöin talossa jo oleva tavallaan takasi uuden työntekijän luotettavuuden. Kesällä 1945 ei tällainen menettely enää ollut mahdollista, jolloin työhönottoon liittyvät varmuusongelmat tulivat esiin.¹²⁹

Suomen Pankin johtokunta esitti, että 1000 ja 500 markan seteleitä painettaisiin tavallista kirjapainomenetelmää käyttäen rotaatiokoneessa, jolloin saavutettaisiin suurempi painatusnopeus. Kyseistä menetelmää käytettiin silloin jo pienempien ja keskisuurten setelien painamiseen. Myös 5000 markan setelistä oli tarkoitus valmistaa kirjapainolaatta, niin että sitä olisi voitu painaa kirjapainossa kuparipainon sijasta. Setelinvaihdon ohella suoritettujen rahauudistuksen yhteydessä pienennettiin myös 100 ja 50 markan setelien kokoa puoleen 5000, 1000 ja 500 markan setelien koosta. Aiemmin pienet setelit olivat kooltaan 2/3 verrattuna suurempiin seteleihin.

¹²⁸ Hoffman (1985), 111.

¹²⁹ Hoffman (1985), 111.

Pienemmästä koosta oli se etu, että säästy paperia ja värejä, joiden hankinnassa oli ollut vaikeuksia, varsinkin kun seteleitä painettiin lukumääräisesti paljon. Laadultaan entisenkaltaista paperia tai värejä ei voitu käyttää, koska raaka-aineita ei ollut saatavilla. Korvaavia värejä haalittiin eri puolilta Eurooppaa lähinnä saksalaisten värитеhtaiden takavarikoiduista varastoista¹³⁰. Pankkivaltuuston kokouksessa huomioitiinkin paitsi paperin ja värin sekä painatustyön kustannussäästö myös se, että kyseessä olevien setelien pitäminen lompakossa yhdessä suurempien setelien kanssa tuli mukavammaksi.

Keskusteluissa varauduttiin siihen, että valmisteilla ollut setelienvaihto raukeaisi, jolloin tekeillä olleita uusia setelimalleja olisi käytetty rinnakkain voimassa olevien setelimallien kanssa, niin ettei painatustyötä olisi tehty aivan turhaan. Suppeampi pankkivaltuusto päätti puoltaa laajemmalle pankkivaltuustolle johtokunnan esitysten hyväksymistä.¹³¹ Seteleiden painoteknisen varmuuteen suhtauduttiin varauksellisesti. Suomen Pankin johtokunnassa katsottiin laadusta tingityn määrän kustannuksella ja epäiltiin, että seteleitä olisi yhtä helppo väärentää kuin mitä tahansa kohopainotekniikalla painettuja lipukkeita. Pankin suunnitelmien mukaan setelit olivatkin tarkoitettu lyhytaikaiseen käyttöön, jolloin ne olisi korvattu uusilla seteleillä suuremman rahauudistuksen yhteydessä. Uudistus saatiin vireille nopeasti, ja uusista malleista päästiin yksimielisyyteen jo vuonna 1947. Vanhoilla rahoilla toiminta loppui helmikuussa vuonna 1946. Eliel Saarisen suunnittelemat ”lakanat” kävivät hyödyttömiksi, ja ne vaihtuivat Signe Hammarsten-Janssonin piirtämään neliömäiseen seteliin¹³². Seteliuudistus kuitenkin viivästyi ja vuoden 1945 tilapäismallit jäivät käyttöön kymmeneksi vuodeksi.¹³³

Vuonna 1946 järjestettiin kilpailu koko kansalle uusien setelien suunnittelemiseksi. Kilpailun kaksi ensimmäistä sijaa vei Tapio Wirkkala. Hän työskenteli setelinteon ammattilaisten kanssa kymmenen vuotta ennen kuin uusi setelistö ilmestyi markkinoille vuonna 1955. Wirkkala oli ehdottanut kuvitukseksi kulttuurialan klassikoi-

¹³⁰ Hoffman (1985), 111.

¹³¹ Suomen Pankin johtokunta 20.10.1945, liite 53 a. Eduskunnan Pankkivaltuusmiehet. Suppeamman pankkivaltuuston kokous 25.10.1945, nro 25.

¹³² Haataja (1992), 185.

¹³³ Hoffman (1985), 114.

tamme: Agricolaa, Cygnaeusta, Gallen-Kallelaa ja Lönnrotia. Valtion johto valitsi virkamiehet: Snellman sai 10 000 markkaa, Ståhlberg 5 000 markkaa ja Paasikivi 1 000 markkaa.¹³⁴

3.7. Sanomalehtien uutisointi setelinleikkauksesta vuodenvaihteessa 1945 - 1946

3.7.1. Sanomalehdistö

Sotavuodet ja niiden jälkeinen säännöstelyn kausi näyttivät selvästi sanomalehdistön tiukanlaiset yhteydet sidosryhmiinsä. Näistä ylivoimaisesti tärkeimmäksi osoittautui valtiovalta. Normaali sanomalehtipolitiikka, jolla valtio pyrki vaikuttamaan sanomalehdistön toimintaedellytyksiin ja kehitykseen, muuttui selkeästi ohjailumekanismiksi. Sanomalehtikirjoittelu keskitettiin tukemaan valtiojohton pyrkimyksiä, jolloin viralliselle politiikalle turvattiin yleisen mielipiteen kannatus. Sotavuosina sanomalehdistö menetti kiistellyn valtiomahdin itsenäistä rooliaan melkoisesti eikä tuo itsenäisyys myöskään kymmenluvun lopulla läheskään palautunut. Virallisestikin sensuuri jatkoi toimintaansa vuoteen 1948 saakka.¹³⁵

Ylimpänä suomalaista sananvapautta sääteli J.K. Paasikivi, ensin pääministerinä vuoteen 1946 ja sen jälkeen presidenttinä. Paasikivi järjesti myös kaksi lehdistötilaisuutta, joissa hän arvosteli erityisesti pääkirjoitusten laatijoita. Ulkopolitiikka oli tärkein alue, missä Paasikivi opasti sanomalehdistöä ja yleistä mielipidettä; hän oli huolissaan Suomen uskottavuuden ja neuvotteluaseman säilymisestä Moskovassa. Lisäksi Paasikiven ja Suomen hallituksen takana vaikutti vahvasti liittoutuneiden valvontakomissio, jossa määräysvalta oli sen neuvostoliittolaisilla jäsenillä ja jonka vaikutus Suomen julkiseen sanaan vuosina 1944 - 1947 oli hyvin suuri.¹³⁶

1940-luvun vahva uutisten tarjonta ja kysyntä vei sanomalehtien kehitystä voimakkaasti kohti uutislehtimäisempää suuntaa. Uutiset olivat entistä selvemmin sano-

¹³⁴ Haataja (1992), 185.

¹³⁵ Perko (1988), 128.

¹³⁶ Perko (1988), 48 - 51.

malehden tärkein sisältöryhmä. Tämä kehitys merkitsi myös aikaisemman puolue-sidonnaisuuden heikentymistä. Vuosikymmenen aikana julistautui muutama sanomalehti sitoutumattomaksi. Kuitenkin esimerkiksi maalaisliiton Maakansalla uusi linja oli tilapäinen ja lopullinen lähtö Viipurista teki lehdestä uudelleen tiukan puolueensa helsinkiläisen pää-äänenkannattajan.¹³⁷ Lisäksi lehdistön merkityksen myyttisestä yliarvioinnista siirryttiin 1940-luvun lopulla realistisempaan näkemykseen ja ”neljännen valtiomahdin” maineesta nauttineen lehdistön merkitys poliittisen mielipiteen muodostajana on havaittu paljon vähäisemmäksi. Perusteena on tutkimukset, joiden mukaan osa valitsijoista ei seuraa lehtiä lainkaan ja yleisön subjektiivinen valikointi lehden sisällön joukosta johtaa helposti poliittisluonteisen uutisaineksen, pääkirjoitusten ym. sivuuttamiseen.¹³⁸

3.7.2. Helsingin Sanomat

Helsingin Sanomat perustettiin vuonna 1904 lakkautetun Päivälehdien paikalle ja sen irtaantuminen edistyspuolueesta alkoi jo 1920-luvun lopulla. Varsinaisen sitoutumattomuuden on katsottu alkaneen sotavuosista. Lehden menestys 1930-luvun alussa perustui menestykseen pääkaupungissa ja erityisesti sen työväestön keskuudessa. Helsingin Sanomat tarjosi enemmän uutisia ja viihdettä kuin Suomen Sosialidemokraatti, joka menetti tilaajiaan.¹³⁹

Eri sanomalehtien kirjoittelu setelinleikkauksesta ja erityisesti uutisointi rahauudistuksen lainsäädäntötyön etenemisestä muodostivat mielenkiintoisen kuvion. Vielä 29.12.1945 Helsingin Sanomat otsikoi seuraavasti ”*Huhut setelien vaihdosta perättömiä*”. Joulukuun viimeisinä päivinä oli pankeissa ja muissa rahalaitoksissa ollut ruuhkaa, kun ihmiset olivat tallettaneet käteisvarojaan. Lisäksi pankkien pidennetyt aukioloajat uudenvuoden aattona olivat saaneet ihmiset liikkeelle seteleidensä kanssa. Suomen Pankin pääjohtaja S. Tuomioja oli kuitenkin ilmoittanut STT:lle 28.12. ettei setelinleikkaushuhuissa ollut minkäänlaista perää. Pankkien

¹³⁷ Perko (1988), 129 - 130.

¹³⁸ Noponen (1992), 212 - 214.

¹³⁹ Salokangas (1988), 130 - 131.

uudenvuoden aaton pidennettyjen aukioloaikojen Tuomioja selitti johtuvan korkojen merkitsemisestä. Tällainen uutisointi tuntui kummalliselta, kun Helsingin Sanomissa oli kirjoitettu pitkin joulukuuta uuden setelilain valmistelusta.

Pari päivää myöhemmin joulukuun viimeisenä päivänä Helsingin Sanomat otsikoi etusivulla näyttävästi *"Seteliasetus tänään"*. Siinä kerrottiin rahaolojen säännöstelläin toimeenpanoasetuksen antamisesta kyseisenä päivänä, ja että setelien vaihto alkaa välittömästi. Lisäksi kerrottiin radion virallisesta tiedonannosta illalla kello 21.30, jossa selostettaisiin setelinvaihtoa koskevia toimenpiteitä.¹⁴⁰ Tammikuun ensimmäisinä päivinä Helsingin Sanomien uutisissa selostettiin lähinnä setelinvaihdon vaatimia käytännön ratkaisuja kansalaisten sekä mm. osakeyhtiöiden kannalta.

Setelinvaihto aiheutti hankaluuksia henkilöille, joilla varoja oli vähän ja nekin ehkä suurina seteleinä. Myöskin ihmiset, joilla ei ollut talletustilejä, joutuivat puolittamaan ainoat varansa. Sanomalehdet heräsivätkin kirjoittamaan ilmenneistä kohtuuttomuuksista varsin pian. Helsingin Sanomat otsikoi seuraavasti: *"Setelinvaihdon kohtuuttomuuksia lievennetään? Maaseutulaiset joutuivat "lainaamaan" valtiolle eniten."* Hallitus tunnusti toimenpiteen epäoikeudenmukaisuuden ja suunnitteli pahimpien epäkohtien korjaamista. Pääkirjoituksessa kerrottiin setelinvaihdon liittyvän osana valtiovallan taholla päätettyyn entistä tehokkaampaan hinta- ja palkkasulun aikaansaamiseen rahan arvon vakiinnuttamiseksi. Toisaalta vastuuta siirrettiin myös kansalaisille, jos he halusivat suunnitelmien toteutuvan. Lehden mukaan kansalaispiireillä oli taloudellisen kehityksen terveen suuntaan ohjaamisessa myös velvollisuuksia, joista riippui onnistuiko valtiolta hyvissä suunnitelmissaan.¹⁴¹

¹⁴⁰ Helsingin Sanomat 31.12.1945, etusivu.

¹⁴¹ Helsingin Sanomat 3.1.1946.

Viitaten vähävaraisten epäoikeudenmukaiseen kohteluun oli jo valtioneuvoston päätöksessä rahaolojen säätelemisestä sanottu seuraavaa:

”Valtion tilille tämän päätöksen mukaisesti sijoitetut määrät suoritetaan takaisin valtioneuvoston erikseen määräämänä aikana, kuitenkin viimeistään vuonna 1949. Saatava tai osa siitä voidaan suorittaa takaisin ennen näin määrättävää aikaakin, mikäli luovutettujen setelinpuoliskojen omistaja näyttää tarvitsevänsä puheena olevia varoja välttämättömiin menoihinsa, joiden suorittamiseen hänellä ei ole muita liikeneviä varoja.”¹⁴²

Toimenpiteen epätavallista luonnetta korostivat myös ihmisten reaktioista kertovat uutiset:

”Onnettomuuksia setelienvaihdossa

...Paljon vakavampi, kuolemaan johtanut onnettomuus sattui Turussa päin. Siellä oli paikkakunnalla tunnettu salakauppaneuvos F. A. Lomssa ryhtynyt Uudenvuoden aamuna halkaisemaan rahojaan. Leikkaajan päästyä neljään miljoonaan asti, olivat hänen sakset kuitenkin kirvonneet hänen käsistään ja hän oli vaipunut hengettömänä pöytää vasten. Paikalle saapunut lääkäri totesi kuoleman syyksi liikarasituksesta johtuneen sydänhalvauksen.”
HS 3.1.1946

”Sai verensyöksyn ja kuoli, kun seteleitä ruvettiin leikkaamaan

Torstaina tapahtui eräässä kuopiolaisessa pankissa ikävä tapaus. Eräs vanha naishenkilö oli mennyt pankkiin luovuttamaan kahta viidensadan markan seteliä, jotka olivat hänen ainoat rahansa. Kun hän näki, että seteleitä ryhdyttiin leikkaamaan, sai hän ankaran mielenjärkytyksen ja samassa verensyöksyn. Vanhus kuljetettiin tajuttomassa tilassa sairaalaan, missä hän illalla kuoli.” HS 6.1.1946

3.7.3. Hufvudstadsbladet

Ruotsalainen kansanpuolue ei vuoden 1937 ohjelmassaan puuttunut vielä laajasti Suomen rahaoloihin. Valtion taloudessa kannatettiin tuolle ajalle tyypillisesti säästäväisyyttä ja välittömän ja välillisen verotaakan keventämistä.¹⁴³ Ruotsinkielinen sanomalehti Hufvudstadsbladet kirjoitti varsin maltillisesti setelinleikkaukses-

¹⁴² Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III, päätös annettiin 31.12.1945.

ta. Siinä käsiteltiin mieluummin muita ajankohtaisia aiheita kuten hinta- ja palkka-
politiikkaa sekä tuloverotuksen alentamisyrittämiä. Lehden uutisoinnin perus-
teella sai sen kuvan, että setelienleikkaus tuli yleisölle yllätyksellisesti, vaikka useat
lehdet kirjoittivat siitä jo aiemmin. Tätä kuvastaa myös vuoden 1946 tammikuun
ensimmäisen numeron uutisotsikot: ”*Sedelutbytet blev delvis tvångslån. Halva
värdet av 500 - 5000 mark sedlar innehålles*”. Samassa numerossa tuotiin myös
ilmi yleisön osoittama kritiikki setelinvaihtoa kohtaan.¹⁴⁴ Periaatteessa toimenpide
suoritettiin järkevästi, koska setelienleikkauksella oli useita ulottuvuuksia. Setelien
määrä pystyttiin näin inventoimaan samalla kun vanhat setelit vaihdettiin uusiin
malleihin. Kolmas lähinnä valtion tavoittelema hyöty oli seteleiden puolikkaista
saatu pakkolaina.

Muutaman päivän kuluttua setelinleikkausilmoituksesta alkoi lehdissä näkyä
kyseiseen aiheeseen liittyviä värikkäämpiä uutisia. Vanhat setelit ja niiden puolik-
kaat täytyi tuhota varmallalla tavalla pian, etteivät ne vahingossa olisi päätyneet
väärin käsiin. Kaikki suurimmat sanomalehdet Hufvudstadsbladet mukaan lukien
kertoivat setelien hävittämistyöstä esimerkiksi otsikolla: ”*Där miljon efter miljon
blir stoft och aska. 1.5 miljarder i sedlar brändes på ett dygn.*” Setelit tuhottiin
Suomen Pankin pannuhuoneessa, josta jaettiin lämpöä koko rakennukseen. Kirjoi-
tuksesta kävi ilmi, että siellä työskenneltiin lähes trooppisessa ilmastossa, kun
muissa pääkaupungin taloissa lämpömittarit näyttivät alle kymmenen lämpöasteen
lukemia.¹⁴⁵

Lehden pääkirjoituksessa otettiin kantaa setelienleikkauksen oikeudenmukaisuus-
kysymykseen. Siinä pohdittiin kuinka setelienvaihto olisi voitu suorittaa toisin, niin
että kaikkia kansalaisia olisi kohdeltu oikeudenmukaisesti. Pohdiskelun tuloksena
oli ettei varmasti kukaan tiennyt vastausta siihen, mikä olisi ollut kaikkia tyydyttävä
tapa suorittaa setelien inventointi.¹⁴⁶ Tämä oli toki asiasta päättäneiden tahojen
tiedossa, joten operaation tarkoituksena ei ollutkaan päätyä tasapuoliseen ratkai-

¹⁴³ Borg (1965), 264.

¹⁴⁴ Hufvudstadsbladet 2.1.1946.

¹⁴⁵ Hufvudstadsbladet 4.1.1946.

¹⁴⁶ Hufvudstadsbladet 9.1.1946.

suun. Rahaolojen selvittämiseksi oli pakko tehdä jotain ja nopeasti, jolloin suunnitteluun ei ollut käytettävissä paljon aikaa ja osa kansasta joutui kärsimään.

Maamme ruotsinkielisessä sanomalehdessä otettiin kantaa mustan pörssin kauppaan, mikä jäi muissa lehdissä lähes kokonaan huomiotta. Mielenkiintoinen uutinen ”*Svart*” *finländsk valuta smugglas hit från Sverige*” oli kerrottu suomalaisesta valuutasta, jota salakuljetettiin Ruotsista. Ongelma esiintyi pääosin Pohjois-Suomessa sekä Pohjanmaalla. Salakuljettajat olivat keksineen uuden kohteen salakuljetusyrityksilleen ja viranomaiset olivat täysin voimattomia heitä vastaan. Lehden saamien tietojen mukaan summat liikkuvat miljardeissa markkoissa, joita omistajat yrittivät pelastaa ennenkuin vanhojen setelien voimassaoloaika umpeutui. Myös Suomen puolelta salakuljetus jatkui runsaana ja se koski erityisesti turkiksia, hiihtokenkiä, voita ja lihaa. Suomen tulliviranomaisten kerrottiin seisovan voimattomina kasvavan liikenteen keskellä. Ruotsissa onnistuttiin estämään salakuljetusta paremmin suuremman miesvoiman vuoksi, mutta meillä oli pulaa työvoimasta sekä kulkuneuvoista. Rajavalvontaa oli Suomen puolella vahvistettu edellisenä kesänä uudella rajanvalvontayksiköllä, kun matalat palkat puolestaan heikensivät ammattitaitoisen työvoiman saantia. Heikkoa valvontaa puolusteltiin vilkkaalla liikenteellä ja sillä, että useat tullimiehet olivat lahjottavissa, jolloin he katsoivat kuljetuksia läpi sormien. Samassa numerossa oli toimittaja Svend Bahnsenin artikkeli ”*Banditväsen, legaliserat svart börs och inflation*” Italiassa esiintyvistä mustan pörssin kaupasta. Siellä salakauppa oli saanut laillisen aseman laillisen kaupan rinnalle. Artikkelissa kerrottiin kuinka sanomalehdissä¹⁴⁷ olivat painettuina rinnakkain valuuttojen sekä virallinen kurssihinta että mustan pörssin kurssi. Esimerkiksi punnan virallinen kurssi saattoi olla 400 liiraa ja mustan pörssin kurssi 1 000 liiraa. Musta pörssi oli Italiassa täysin avoin ja hallitseva, ja jopa pankissa pystyi vaihtamaan valuuttaa mustan pörssin kurssiin. Tällöin saattoi usein käydä kuitenkin niin, että pankkivirkailija käytti siirtoihin omia yksityisiä varojaan.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Mm. Il Sole ja Il Globo.

¹⁴⁸ Hufvudstadsbladet 27.1.1946.

3.7.4. Maakansa

Vuonna 1909 perustettu Maalaisliiton Maakansa ilmestyi ajanjaksoilla 4.12.1908 - 31.3.1940 ja 24.11.1945 - 31.8.1965, jonka jälkeen se muuttui Suomenmaaksi ja Maalaisliitosta tuli Keskustapuolue. Sodissa Maakansa menetti omaisuutensa kahdesti: ensin talvisodassa ja takaisin Kuopiosta Viipuriin palattuaan jatkosodassa. Kesällä 1944 oli lähtö taas edessä, ja uusi ilmestymispaikka löytyi Lahdesta. Kun yhtiön osakkaat ja lehden tilaajat olivat pääasiassa Etelä-Suomessa, jossa ei ollut maalaisliittolaista lehteä ja kun lisäksi suurella puolueella piti olla lehti pääkaupungissa, siirsi johtokunnan puheenjohtaja Juho Niukkanen vuoden 1945 lopulla lehtensä Helsinkiin.¹⁴⁹ Maalaisliitto julkaisi lähiaikojen puolueohjelmansa joulukuussa vuonna 1944. Siinä kiinnitettiin erityistä huomiota rahan arvon alenemiseen. Ohjelman mukaan oli vastustettava harhaluuloa, jonka mukaan inflaatio olisi ollut edullinen talonpoikaisväestölle, ja että Maalaisliitto olisi puolustanut inflaatiota.¹⁵⁰

Maakansa ilmestyi vuoden 1945 puolella vain neljä kertaa, joten uutisointi setelinleikkauksesta jäi vähemmälle kyseisenä vuonna. Sen sijaan vuoden 1946 ensimmäisessä numerossa oli ainakin seitsemän eri kirjoitusta koskien setelienvaihtoa. Etusivun jutussa, ”*Kohtuuttomissa pakkolainatapauksissa määräyksiä mahdollisesti lievennetään*”, oli Maakansan toimittaja haastatellut valtiovarainministeri Ralf Törnngreniä. Kirjoitus koskien epäoikeudenmukaisuuksia suhteessa kansalaisten varallisuuteen edusti maalaisliiton ajamaa linjaa setelinvaihtokysymyksessä. Tämä tulee selvästi esille myös muissakin kirjoituksissa. Eräässä sisäsivun jutussa ”*Setelien vaihto*” harmiteltiin juuri sitä, että pakkolaina tuli suurelle yleisölle yllätyksenä. Kansa oli olettanut, että pakkolaina käteisistä varoista otettaisiin vasta määrätystä summasta lähtien. Kohtuuttomana pidettiin, ”*että valtiolle joutuvat lainaa antamaan niinkin pienten käteisvarojen kuin 500 markan haltijat*”... ”*Onkin myönnettävä, että hyvin monissa tapauksissa pakollinen lainanantovelvollisuus varmaan kohdistuu sellaisiin vähätuloisiin ja -varaisiin kansalaisiin, joilta ei kohtuuden nimessä voitaisi edes pientäkään lainaa vaatia.*” Kirjoituksen lopussa

¹⁴⁹ Salokangas (1988), 51 - 53.

¹⁵⁰ Borg (1965), 277.

valiteltiin vielä sitä kuinka sinä aikana, jonka toimenpiteiden valmistelu vei, oli joillakin tilaisuus keksiä uusia toimenpiteitä verotuksen välttämiseksi.¹⁵¹ Pääkirjoituksessa 4.1. kosketeltiin samaa asiaa ja toivottiin viranomaisilta puheenvuoroa, jossa olisi selvitelty noudatettua pakkolainautapaa puoltavia näkökohtia.¹⁵²

Maakansassa oli lisäksi julkaistu valtiovarainministeri Törngrenin vuoden 1945 viimeisenä päivänä radiossa pitämä puhe. Se oli otsikoitu ”*Setelinvaihdon merkitystä vain siinä tapauksessa, että koko inflationtorjumisohjelma saadaan toteutetuksi.*” Tämä mielenkiintoinen seikka tulee esille muissakin yhteyksissä; setelinvaihdon sinänsä ei uskottu tuovan selvää ratkaisua ongelmiin, mutta kuitenkin se päätettiin toteuttaa.¹⁵³

Maalaisliiton kansanedustaja Veikko Vennamo jättikin yhdessä muiden maalaisliittolaisten kanssa kyselyn eduskunnan kansliaan 5.1. Sen perusteluissa huomautettiin, että yleinen mielipide oli tukenut hallituksen niitä toimenpiteitä, joilla pyrittiin estämään jatkuvaa inflaatiota. Edellytyksenä oli ollut, että toimenpiteet suunnitellaan ja toteutetaan siten, ettei niistä aiheudu vahinkoa ja haittaa yksityisille kansalaisille.¹⁵⁴ Maalaisliiton jättämää kyselyä kritisoitiin pian Uuden Suomen pääkirjoituksessa. Sitä pidettiin vain taktisena eleenä, koska olihan Maalaisliitto vastuussa hallituspolitiikasta ja lisäksi kysely tuli asiallisesti aivan liian myöhään. ”...tällainen ”arvostelu” vaikuttaa aivan liikaa temppuilulta, jonka tarkoituksena on vain hämätä valitsijoita.”¹⁵⁵

Pääkirjoituksessa 6.1. arvosteltiin jälleen pakkolainan toteuttamistapaa ja kannettiin huolta talousarvion toteutumisesta. Hallitusta kritisoitiin siitä, ettei se ollut osallistunut inflaation hillintään tarpeeksi voimakkaasti. Lisäksi valtionmenoja olisi pitänyt supistaa virkamiehiä vähentämällä, jolloin myös palkkausmenot olisivat supistuneet.¹⁵⁶

¹⁵¹ Maakansa 2.1.1946.

¹⁵² Maakansa 4.1.1946, pääkirjoitus.

¹⁵³ Maakansa 2.1.1946.

¹⁵⁴ Maakansa 5.1.1946, etusivu.

¹⁵⁵ Uusi Suomi 8.1.1946, pääkirjoitus.

¹⁵⁶ Maakansa 6.1.1946, pääkirjoitus.

3.7.5. Suomen Sosialidemokraatti

Lehti sai alkunsa, kun sisällissodan vielä kestäessä kapinasta syrjässä pysytelleet sosialidemokraatit perustivat valkoisten valtaamassa Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Kansanvallan ja julkaisivat toukokuun alussa 1918, ilman viranomaisten lupaa, Suomen Sosialidemokraatin. Toisen maailmansodan jälkeen korostui taas lehden poliittinen rooli, kun sosiaalidemokraatit ja maan alta vapautetut kommunistit ottivat toisistaan mittaa niin työväenliikkeessä kuin politiikassa yleensä.¹⁵⁷ Sosiaalidemokraattinen puolue ei uudistanut puolueohjelmaansa heti sodan jälkeen vaan vasta vuonna 1952. Tähän asti periaatteellista linjaa oli noudatettu vuonna 1903 laaditun ohjelman mukaan. Vuonna 1930 hyväksyttiin puoluekokouksessa eräitä ohjelmia liittyen sosialisointiin, ulkopoliittikkaan ja sotalaitokseen.¹⁵⁸

Sosiaalidemokraattinen Pienviljelijäin neuvottelukunta oli kokoontunut syyskuun lopussa käsittelemään Suomen rahatalouden inflatorista kehitystä. Kokouksen tärkeimmät kohdat olivat: hallitus ja eduskunta ryhtyvät vihdoinkin tehokkaiisiin toimenpiteisiin inflaation pysähdyttämiseksi, pienviljelijät tallettaisivat rahansa rahalaitoksiin ja että vähävaraisten säästäjien rahanarvon laskemisesta aiheutuneet menetykset korvattaisiin tarkoituksenmukaisilla valtion toimenpiteillä. Lisäksi pienviljelijöitä kehoitettiin kaikin tavoin vastustamaan salakauppaa. Inflaation aiheuttamiksi suuriksi yhteiskunnallisiksi epäkohdiksi nähtiin lainapääomien käyttäjien huomattava hyöty inflaatiosta sekä rahanarvon alentumisen aiheuttama hävikki säästäjien ja vakuutusentottajien talletuksista.¹⁵⁹

Suomen Sosialidemokraatti uutisoi 24.10.1945 Norjassa tapahtuneesta setelinvaihdosta sekä arvopapereiden leimaamisesta. Toimenpide kesti kaksi viikkoa ja setelit sataan kruunuun asti lunastettiin kokonaan, kun taas suuremmista seteleistä pidätettiin valtiolle pakkolainaa 40 prosenttia, josta valtio maksoi puolen prosentin koron. Muutama päivä myöhemmin käsiteltiin pääkirjoituksessa tallettamista ja

¹⁵⁷ Salokangas (1988), 62.

¹⁵⁸ Borg (1965), 311.

¹⁵⁹ Suomen Sosialidemokraatti 12.10.1945.

inflaatiota Suomessa. Siinä kerrottiin, että vähintään 6 - 7 miljardia markkaa lepää toimeettomana kansalaisten pöytälaatikoissa tai sukanvarressa, ja että yleisön kuulua huhuja setelinleikkauksesta oli parin edellisen kuukauden aikana rahaa virranut piiloistaan pankkitileille useita miljardeja.¹⁶⁰

Eräissä pääkirjoituksessa arvosteltiin suurin sanoin virkamiehistöä, ja kirjoitus onkin otsikoitu ”*Omituinen haastattelu*”.¹⁶¹ Tukholmalaisessa sanomalehdessä oli julkaistu Suomen valtiovarainministeriön kansantalousosaston päällikön professori Bruno Suvirannan haastattelu. Siinä hän oli kertonut Suomen hallituksen setelinvaihtoa koskevista suunnitelmista, paljastaen ne ennakkoon ja esitellyt asiasta samalla omia mielipiteitään. Suviranta teki näin osaltaan suunnitelmat tyhjiksi, koska onnistuakseen ja täyttääkseen tarkoituksensa setelinvaihto ja sen yhteyteen tarkoitettut toimenpiteet oli suoritettava yllätyksellisesti.

*”Kerran toisensa jälkeen nähdään nyt kuitenkin, miten vastuullisilla paikoilla olevat henkilöt - prof. Suvirantakin kai jo kolmatta kertaa puolestaan - rientävät julkikuuluttamaan hallituksen suunnitelmia ja siten vaikeuttamaan niiden toteuttamista. Onhan selvää, että kertomukset osakkeiden leimaamisista ja muista tuontapaisista toimenpiteistä panevat osakkeenomistajat heti liikekannalle ja järjestelemään omaisuuttaan yhteiskunnan tarkkaavalta silmältä suojaan. Tulee niinkään kysyneeksi, onko tarpeen ja paikallaan esitellä ajatuksiaan, vaikkapa omiaankin, Suomen markan sitomisesta Ruotsin kruunuun ja mahdollisen rahaunionin muodostamisesta. Onhan markkamme toistaiseksi vielä siksi liikkuvalla kannalla, ettei asia ole edes ajankohtainen, puhumattakaan siitä, onko tuollainen yksityisten ajatusten esitleminen ulkopoliittisesti otollista tai tilannetta eteenpäinvievää.”*¹⁶²

Maalaisliiton Maakansan kirjoituksissa oltiin erityisen huolestuneita vähävaraisten asemasta. Sosiaalidemokraattienkin lehdessä asiaan kiinnitettiin huomiota, mutta se sivuutettiin kuitenkin varsin nopeasti. Merkittävämpää oli, että saatiin paljastetuksi tai arvottomaksi keinottelijapiirien hallussa olevat setelit sekä verokavalluksilla

¹⁶⁰ Liikepankkien ottolainaus yleisöltä kasvoi syyskuusta 1944 elokuuhun 1945 vain 178 miljoonalla markalla, kun lisäys pelkästään vuoden 1945 syyskuun aikana oli 1 792 miljoonaa markkaa.

¹⁶¹ Suomen Sosialidemokraatti 30.10.1945, pääkirjoitus.

¹⁶² Suomen Sosialidemokraatti 25.10.1945, pääkirjoitus.

pimitetyt omaisuudet. Lisäksi ylistettiin setelinvaihtoa eräänä niistä toimenpiteistä, joilla yritettiin hillitä inflaatiota.¹⁶³

Tammikuun alussa setelinvaihtouutisten jälkeen lehti uutisoi mustan pörssin miehi- en uhkailleen valtiovarainministeri Törnngreniä. Ministeri oli vastaanottanut ”vain” neljä puhelua, joissa häntä oli uhkailtu murhalla. Uhkailujen kohteeksi olivat joutuneet myös hänen vaimonsa sekä sihteeri.¹⁶⁴ Helsingin Sanomissa oli ko- asiasta tehty pilapiirros, jossa valtiovarainministeri puhui puhelimeen: ”*Jaha, että räjäyttämällä - Sittenhän minut onkin uhattu tappaa kaikilla muilla mahdollisilla tavoilla paitsi tykillä ampumalla...*”¹⁶⁵

3.7.6. Uusi Suomi

Uusi Suomi oli vuoden 1918 hallitusmuototaistelun ja siihen liittyneen porvarilli- sen puoluekentän uudelleenjärjestelyn tuote. Lehden perustivat samat monarkistit, jotka joulukuussa 1918 perustivat Kansallisen Kokoomuksen. 1920-luvun lopulta alkoi kuitenkin Helsingin Sanomat vallata itselleen johtavan aseman pääkaupungin lehtimarkkinoilla houkuttelemalla lukijoikseen vasemmistoa äänestävää työväkeä. Sotien jälkeen myös poliittiset suhdanteet heikensivät oikeistolehden asemaa, jolloin Uuden Suomen asema heikkeni entisestään. Kansallisen Kokoomuksen äänenkannattaja Uusi Suomi julistautui sitoutumattomaksi vuonna 1976.¹⁶⁶ Kan- sallisen kokoomuspuolueen vaaliohjelma vuodelta 1945 painotti lujaa ja tarkoituk- senmukaista finanssipolitiikkaa. Rahamme arvoa oli suojeltava tehokkaasti varoen samalla, etteivät rahanarvopoliittiset toimenpiteet olisi lamauttaneet elinkeinoelä- mää ja tuotannon kasvua. Hintojen ja palkkojen valvontaa ja säännöstelyä toivottiin jatkettavaksi edelleen.¹⁶⁷

Uuden Suomen suhtautuminen setelienvaihtoon oli myönteinen. Pääkirjoituksessa 22.11.1945 todettiin: ”*Setelien vaihtamista voidaan hyvin suositella toteutettavak-*

¹⁶³ Suomen Sosialidemokraatti 2.1.1946, pääkirjoitus.

¹⁶⁴ Suomen Sosialidemokraatti 5.1.1946, etusivu.

¹⁶⁵ Helsingin Sanomat 5.1.1946.

¹⁶⁶ Salokangas (1988), 205; Salin (1990), 16.

si.” Hallituksen esittämiin perusteluihin setelienvaihdosta rahanarvopoliittisena ja verotuksen kannalta tärkeänä keinona otti Uusi Suomi terävästi kantaa. Sen mukaan rahanarvopoliittikan painopisteen tuli sijaita aivan jossain muualla, koska niin mekaanisin keinoin ei rahan arvoa voida tukea kestävästi. Suurempi arvo annettiin verotuksen tehostumiselle. Perusteena oli, että sodan aikana oli suuri määrä tuloja ja omaisuutta välttänyt verotuksen. Hallituksen ehdottamaa yleistä rahaolojen tarkastusta pidettiin tehokkaana verotuksen tarkastuskeinona. Lehdessä toivottiin kuitenkin mahdollisimman suurta joustavuutta, ettei säännölliselle elinkeinotoiminnalle aiheutuisi tarpeetonta haittaa. Uuden Suomen pääkirjoitukset 30.12.1945 ”*Ensimmäinen vaihe*” ja 2.1.1946 ”*Setelien vaihto*” rauhoittelivat lukijakuntaa joistakin setelinvaihdon epämuikavuuksista huolimatta, ”*sillä käytännössä haitat voivat osoittautua vähäisemmiksi kuin aluksi saattaa tuntua*”. Ajatuksena oli, että sellaiset henkilöt, jotka ovat syyllistyneet laittomuuksiin ts. setelien kätkentään ja verokavalluksiin oli saatava esille eikä suuri yleisö voinut tällöin välttyä kärsimyksiltä.

Yleistä epävarmuutta setelinleikkaushuhujen ympärillä osoitti mm. artikkeli ”*Setelien vaihdon yhteydessä 20 prosentin pakkolaina?*” Siinä toimittaja väitti saaneensa tietää hyvin tuntevalta taholta, että odotettavissa oleva setelien vaihto tapahtuisi vasta vuoden 1946 alussa. Vaihdon yhteydessä oli ehdotettu otettavaksi pakkolaina, joka tulisi olemaan 20 prosenttia vaihdettavaksi jätettävistä varoista. Jokaisella täysi-ikäisellä henkilöllä olisi ollut oikeus vaihtaa 5000 markkaa näyttämässään yleisostokorttinsa, joka olisi leimattu. Lopuksi epäiltiin, että setelinvaihdon yhteydessä olisi voitu mahdollisesti suorittaa rahanarvon radikaali muutos, johon viittaisi hallituksen viivyttely asiassa.¹⁶⁸

Valtiovarainvaliokunnan perustuslakivaliokunnalle lausuntonsa rahaolojen säännöstelyä koskevasta lakiehdotuksesta allekirjoittivat eriävän mielipiteensä kokouksen neljä edustajaa. Sen mukaan setelien tilapäinen hallussapito ei soveltunut valtiolle otettavan pakkolainan perusteeksi. Pelko siitä, että setelien hallussapitäjä olisi joutunut antamaan valtiolle pakkolainaa, olisi aiheuttanut jo ennen vaihdon

¹⁶⁷ Borg (1965), 282 - 283.

¹⁶⁸ Uusi Suomi 15.11.1945.

toteuttamista sekaannusta talouselämässä. Se olisi häirinnyt liike-elämää ja tuotantoa, koska setelien käyttöä maksuvälineenä olisi pyritty välttämään. Lisäksi toimenpiteestä olisi aiheutunut valtiolle menoja ja se olisi vaatinut suuren määrän henkilökuntaa, jota olisi tarvittu todellisessa hyödyllisessä työssä.¹⁶⁹

Toisin kuin Maakansassa Uusi Suomi julkaisi etusivulla jutun, jossa painotettiin sitä etteivät vähävaraiset joudu kärsimään. Kirjoituksen otsikkona oli ”*Setelien leikkaus paras muoto. Vähävaraiset eivät joudu kärsimään.*” Artikkelin kirjoitti valtiovarainministeri Törngrenin, hallitusneuvos Takin, lakitieteen tohtori Hakulisen ja lakitieteen kandidaatti Enäjärven lehdistölle antaman tiedotustilaisuuden pohjalta. Siinä korostettiin, ettei ollut asiallista puhua menetetyistä varoista, koska kyseessä on korollinen laina, jonka valtio maksaisi aikanaan takaisin. Lisäksi huomautettiin, että valtiovarainministeriöllä oli mahdollisuus maksaa laina takaisin niille, jotka todella ovat sen tarpeessa.¹⁷⁰ Uuden Suomen pääkirjoituksessa arvoiteltiinkin muiden sanomalehtien uutisointitapaa setelienleikkauksesta kielteiseksi ja jopa hyökkääväksi. Itse he tuntuivat vahvasti luottavan valtiovarainministeriön kykyyn pahimpien epäkohtien poistamiseksi.¹⁷¹

3.7.7. Lehtien näkökulma toimenpiteeseen

Sanomalehdillä oli setelinleikkauksesta uutisoidessaan jatkuvasti oma selkeä linja. Puolueyhmiin sidoksissa olleet lehdet seurailivat puolueensa linjoja koskien rahan ja talouspolitiikan hoitoa. Toimiessaan puolueen äänitorvena ei lehdillä ollut aina tarpeeksi kriittinen suhtautumistapa käsiteltävään asiaan, jolloin vaadittiin usein talouspoliittisesti ristiriitaisia ratkaisuja. Verrattuna nykypäivään sanomalehdet ottivat itselleen eräänlaisen kansanvalistajan roolin. Kansalaisille annettiin ohjeita esimerkiksi siitä, kuinka oli parasta menetellä rahojensa kanssa. Säästäväisyys oli lähes kaikkien puolueiden ja lehtien intressissä, vaikka se ei juuri tuolloin kannattanut. Järkevää olisi ollut sijoittaa ylimääräiset varat esimerkiksi kiinteistöihin, mitä

¹⁶⁹ Uusi Suomi 14.12.1945.

¹⁷⁰ Uusi Suomi 4.1.1946, etusivu.

¹⁷¹ Uusi Suomi 12.1.1946, pääkirjoitus.

ei kuitenkaan julkisesti suositeltu. Suomen Sosialidemokraatti opasti viljelijöitä myös välttämään mustan pörssin kauppaa, vaikka mustaan pörssiin ei lehdessä muuten otettukaan kantaa. Yllättävää oli, etteivät lehdet juurikaan kirjoittaneet seteleiden liiasta määrästä tai inflaatiosta johtuvista lieveilmiöistä. Hufvudstadsbladet oli ainoa lehti, joka oli vaivautunut tutkimaan mustaa pörssiä laajemmin.

Sanomalehtien artikkelit puuttuivat kansalaisten etujen ajamiseen mm. kun oli kyse vähävaraisten asemasta tai palkkojen ja hintojen vastaavuudesta. Yhteinen piirre kaikille lehdille olikin huoli vähävaraisten toimeentulosta setelinleikkauksen ja pakkolainatoimenpiteen jälkeen. Tiedotus valtioneuvoston ja lehdistön välillä alkoi toimia varsin hyvin, kun päätös setelinvaihdosta oltiin tehty. Toisaalta sanomalehtien tyyli uutisoida mahdollisesti tulevasta operaatiosta jo hyvissä ajoin ennakkoon vesitti kansalaisten luottamusta painettuun sanaan. Kaikenlaista oli luvattu tapahtuvaksi, mutta ei ollut varmuutta siitä mitä tapahtuu ja milloin. Toiset veivät varojaan ennakolta pankkeihin, kun toiset ajattelivat rahojensa olevan paremmassa turvassa piirongin laatikossa.

4. HYÖDYTTIINKÖ SETELINLEIKKAUKSESTA?

4.1. *Setelinleikkauksen hyödyt ja haitat*

Vaikutuksia voidaan tutkia useista näkökohdista, koska setelinleikkauksen vaikutuspiiriin kuului useita eri tahoja. Suurinta hyötyä oli tavoittelemassa valtio, saadakseen rahaa menoihinsa ja toisaalta lieventääkseen inflaatiota. Tulokset jäivät kuitenkin kovin vähäisiksi, lainan lisäksi lähinnä setelirahojen uusimisen tasolle. Kansalaisille toimenpide oli kohtuuttoman suuri rasitus, vaikuttaen epätasaisesti eri kansankerroksiin. Lainasta luvattu korkokaan ei hyödyttänyt, kun pääoma kutistui vuosi vuodelta. Esimerkiksi, jos henkilön pakkolainattava summa oli 2500 markkaa vuonna 1945, oli sen arvo vuonna 1949 tukkuhintaindeksillä korjattuna enää vain 997 markkaa. Suomi haki toimella myös uskottavuutta muiden maiden silmissä. Tarkoituksena oli saada talous näyttämään paremmalta, jolloin lainamahdollisuudet ulkomailta olisivat parantuneet.

Toisen maailmansodan aikoihin vallitsi Suomessa vielä toisenlainen rahapoliittinen ajattelu kuin mitä viime vuosien kokemukset osoittavat. Sodan alkaessa valtiovarainministeri Väinö Tanner piti jyrkästi kiinni siitä, että kukin sukupolvi maksaa omat laskunsa. Hän oli Risto Rytin kanssa samaa mieltä siitä asiasta, ettei varusteluun oteta ulkomaisia lainoja. Kuitenkin samaan aikaan kaikkien valtion tulolähteiden tuotto väheni. Välilliset verot, erityisesti tullit ja valmisteverot, supistuivat merkittävästi. Tällöin juuri valtion verotulojen kannalta tuottavimpien nautinto- ja kulutustavaroiden tuonti ja valmistus supistui kaikkein eniten, koska niukkuuden lisääntyessä niistä tingittiin ensimmäisenä. Tässä tilanteessa ainoaksi rahanlähteeksi muodostui Suomen Pankki. Sen ohjesäännön kuudetta pykälää muutettiin siten, että myös valtion vekselit kelpasivat setelistön katteeksi. Tällä tavoin valtio pystyi vekseleitä myymällä tyydyttämään sodan johdosta kasvaneen rahatarpeensa. *Puhdas setelirahoitus* siis kasvatti sodan aikana setelimäärät valtaviin mittasuhteisiin.¹⁷²

¹⁷² Waris (1977), 49.

Setelienleikkaus oli näennäisesti neljän vuoden pakkolaina valtiolle. Lainalle maksettiin vain kahden prosentin korko inflaatiovahdin ollessa keskimäärin 20 prosenttia. Tällöin oli pakkolainasta käytännössä yli puolet veroa. Pakkolaina tuotti valtiolle lisätuloja, mikä vähensi keskuspankkirahoituksen tarvetta. Matti Virén pitää pakkolainaan liittyvää verotusmenettelyä epäonnistuneena, koska verotuksen kohtaanto oli täysin mielivaltainen ja veroja saivat maksaa ne, jotka eivät olleet ymmärtäneet sijoittaa rahojaan pankkitileille tai muuhun omaisuuteen. Hänen mukaansa toimenpide ei edelleenkään pyrkinyt pysyvään likviditeetin supistamiseen. Rahana pidettiin tuolloin pelkästään keskuspankkirahaa (seteleitä ja kolikoi- ta), jolloin jätettiin huomiota vaille erilaiset tilimuodot, jotka edustivat rahaan rinnastettavia maksuvälineitä. Toimenpide kaatui tältä kannalta setelistön supistu- misen kompensoituessa pankkitalletusten kasvulla. Vuoden 1946 aikana seurauk- sena oli luottojen raju kasvu. Rahalaitosten¹⁷³ antolainaus yleisölle kasvoi kyseise- nä vuonna 70 prosenttia. Suomen Pankki ei pyrkinyt rajoittamaan tätä luottoeks- pansiota, jolloin liikepankkien keskuspankkivelka kasvoi vuonna 1946 yli kolmeen miljardiin markkaan. Huomiota herättää se, ettei liikepankeilla ollut velkaa tätä ennen paria poikkeusta lukuun ottamatta lainkaan koko sota-aikana.¹⁷⁴

Asetelma 11

<u>Vuodet</u>	<u>Setelistön määrä, syyskuu, milj.mk</u>	<u>Elinkustannusindeksi</u>
1938	2 166	108
1944	14 308	219
1945	18 113	307
1946	19 076	490

Lähteet: Tilastokatsauksia 1947 - 1948, Suomen tilastollinen vuosikirja 1949.

Tilastoja tutkimalla havaitaan, että setelinleikkauksesta ei ollut juurikaan hyötyä liikkeellä olevan setelistön supistamiseksi. Setelistön määrä paisui jo vuonna 1946 suuremmaksi kuin se oli ollut koskaan aikaisemmin. Tosin joulukuussa vuonna

¹⁷³ Pl. Postipankki.

1945 tapahtui setelistön määrässä notkahdus, kun todennäköisesti setelinleikkaushuhujen kannustamana liikkeellä olevien setelien määrä väheni marraskuun viimeisen päivän 17 414 miljoonasta markasta 13 598 miljoonaan markkaan joulukuun viimeisenä päivänä. Tammikuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1946 oli liikkeellä olevien setelien arvo enää vain 7 952 miljoonaa markkaa. Pakkolainan puolittaessa yleisön suuret käteissetelivarat turvauduttiin pankkitalletuksiin, ja liikkeellä olevien setelien arvo nousi 15 580 miljoonaan markkaan jo tammikuun lopussa.¹⁷⁵ Setelien edustama suuri ostovoima sekä tavaroiden niukkuus näkyvät myös elinkustannusindeksiä tarkastelemalla. Hinnat nousivat sodan aikana hurjasti, eikä inflaatiota pystytty hallitsemaan ilman uusia talouspoliittisia keinoja.

Valtiovarainministeri Törngren ilmoittikin jo kertoessaan setelinleikkauksen suorittamisesta, että leikkaus tuli olemaan vain eräs niistä keinoista, joilla inflaatiota yritettiin hillitä. Esimerkiksi Helsingin Sanomat mainitsi hallituksen odottavan parempia tuloksia osakkeiden leimaamisesta kuin pakkolainan tuotosta.¹⁷⁶ Maakansassa oli ote Törngrenin radiopuheesta 31.12. jossa hän sanoi, että *”jos inflaation vastaista laajaa kokonaisohjelmaa ei kyetä läpiviemään, setelienvaihdolla ei erillisenä toimenpiteenä tule olemaan sanottavaakaan merkitystä”*.¹⁷⁷ Uusi Suomi painottikin lisätoimenpiteinä valtion budjetin tasapainottamista sekä tuotannon ja työtehon edistämistä.¹⁷⁸ Klaus Waris kirjoitti, että setelinleikkaus jäi Suomen rahapolitiikassa omalaatuiseksi ja tehottomaksi kokeiluksi, josta ei jälkikäteen paljon puhuttu eikä kirjoitettukaan.¹⁷⁹ Setelienleikkaus ei siis pystynyt tyrehtyttämään inflaatiota, eivätkä ihmiset useinkaan ehtineet tajuta rahanarvon nopeaa muuttumista. Junnila toteaa, että setelienvaihdolla oli ennen sen toimeenpanoa ostokiihkoa lisäävä ja siten hintatasoa kohottava vaikutus, koska setelivaroista pyrittiin pääsemään irti hinnalla millä hyvänsä. Syynä tähän oli suunnitelmien tulo julkiseksi jo valmisteluasteella.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Virén (1988), 110 - 113.

¹⁷⁵ Bank of Finland Monthly Bulletin 4 - 6/1946, 5.

¹⁷⁶ Helsingin Sanomat 4.1.1946.

¹⁷⁷ Maakansa 2.1.1946.

¹⁷⁸ Uusi Suomi 2.1.1946, pääkirjoitus.

¹⁷⁹ Waris (1977), 54.

¹⁸⁰ Junnila (1946a), 64.

Setelinleikkauksen vaikutukset työllistivät viranomaisia monilla tavoin. Suomen Pankin johtokunnalle ja valtiovarainministeriöön lähetettiin kansalaisten toimesta mitä ihmeellisimpiä kertomuksia seteleiden eri vaiheista: Eräältä naishenkilöltä oli ryöstetty käsilaukku, jossa oli 3000 markan arvosta seteleitä. Laukku rahoineen oli löydetty vasta setelinvaihdon jälkeen, joten nainen anoi kirjeellään valtiovarainministeriöltä lupaa saadakseen rahat vaihdettua. Toisessa tapauksessa henkilön matkarkku oli ollut Ruotsissa evakkomatalla. Arkun saavuttua Suomeen toivoi sen omistaja saavansa vaihdettua arkun sisältämät setelit. Osalle hakijoista maksettiin vanhat setelit uutena rahana, mutta useiden anomukset saivat hylkytuomion.¹⁸¹

Puutteellinen tiedonkulku aiheutti hankaluuksia eri viranomaisille etenkin maamme pohjoisosissa. Tieto valtioneuvoston määräämästä kassanlaskentapäivästä 31.12.1945 ei saavuttanut läheskään kaikkia yhteisöjä, joilla oli hallussaan valtion varoja. S-päivä ja koko setelinleikkausoperaatio saattoi olla aivan tuntematon tapahtuma pohjoisessa, ja eräissä tapauksissa vasta huhupuheet tavoittivat henkilöt, joiden olisi pitänyt toimia asian puolesta. Syynä tähän olivat mm. heikot puhelin- ja radioyhteydet. Useimmissa tapauksissa tieto kassanlaskentapäivästä saatiin kuitenkin perille valtiovarainministeriön tai lääninkonttorin kiertokirjeellä. Kuitenkin esimerkiksi Rauman kaupunginvouti lähestyi lääninhallitusta kirjeellä ilmoittaen, ettei ollut saanut ilmoituskaavaketta (ks. liite), mutta toisaalta ei kassassakaan ollut ilmoituspäivänä rahaa.

Toinen esimerkkitapaus on Enontekiön nimismies, joka ei ollut saanut riittävästi tietoa kassanlaskennasta. Nimismies oli lähettänyt 10.1.1946 rahanvaihtoasiaa koskevan kirjeen Lapin lääninhallitukselle. Hän oli kuullut "hälyttäviä uutisia", joista oli kerrottu radiossa vuoden viimeisenä päivänä. Nimismies oli laskenut silloin todistajien läsnäollessa hallussaan olleen käteiskassan, mutta ei ollut käyttänyt tähän tarkoitukseen lähetettyjä kaavakkeita, koska oli uskonut saavansa vielä lisäohjeita. Seuraavana päivänä hän oli ollut puhelinyhteydessä Muonion piirin nimismieheen, joka oli kertonut ettei määräystä S-päivästä ollut vielä tullut. Vasta

¹⁸¹ Suomen Pankki, Setelinvaihto 1945 - 1946.

10.1.1946 oli Enontekiön nimimies päässyt varmuuteen, että S-päivä oli todellakin ollut tammikuun ensimmäisenä päivänä.¹⁸²

4.2. Pakkolainauksen tuotto valtiolle

Saavutettujen hyötyjen pohdiskelu valtion setelien vaihdon yhteydessä ottamalle pakkolainalle muodostaa paradoksaalisen kysymyksen. Valtion oli tilanteessa, jossa sen oli otettava laina joka tapauksessa jostakin. Runtas velanotto Suomen Pankista ei ollut enää suotavaa, joten setelipakkolainan katsottiin olevan sopivampi vaihtoehto valtion finansseihin. Välitöntä fiskaalista hyötyä valtio sai sen tileille sijoitetuista vaihtosetelien oikeista puoliskoista kertyneistä varoista, koska setelien omistajille maksettiin korkoa vain kaksi prosenttia. Se oli paljon alempi korkoprosentti, jonka valtio joutui maksamaan vapailta markkinoilta ottamastaan vastaavan pituisesta luotosta.¹⁸³

Valtion tulot kasvoivat rajusti vuonna 1946 verrattuna edelliseen vuoteen, ja supistuivat jälleen vuonna 1947. Myös valtion menoissa tapahtui kasvua vuonna 1946, jota osaltaan selittää valtioneuvoston päätös kaikkien 1 250 markan ja sitä pienempien pakkolainaerien yleisestä takaisin maksamisesta sotakorvaustoimitusten lisäksi.¹⁸⁴ Vuonna 1945 valtion tulot olivat lähes 43 miljardia markkaa, kun vuonna 1946 ne nousivat reiluun 104 miljardiin, ja supistuivat seuraavana vuonna 94 miljardiin markkaan. Mielenkiintoinen tulos saada tarkastelemalla valtion tulojen ja menojen suhdetta, kuvio 12. Sodan jälkeinen tulojen positiivinen kehitys voidaan selittää kasvaneilla verotuloilla inflaation syödessä valtion velkaa.

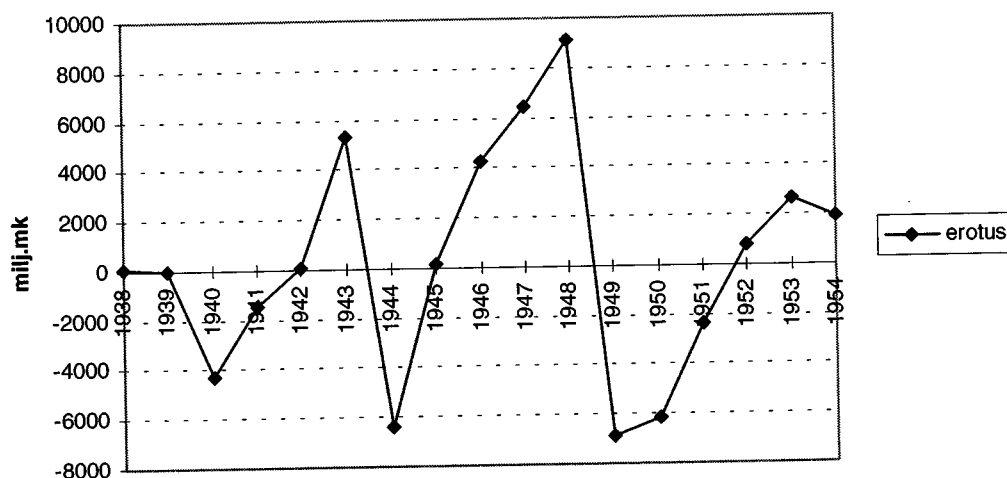
¹⁸² KA, Valtiovarainministeriö, Setelien leikkaus 1945 - 1946.

¹⁸³ Junnila (1946a), 60.

¹⁸⁴ Valtioneuvoston päätös nro 371/1946.

Kuvio 12

Valtion tulojen ja menojen tasapaino vuosina 1938 - 1954

Lähde: Suomen taloushistoria 3, 357.

Setelipakkolaina tuotti valtiolle Junnilan mukaan yhteensä 3 145 735 000 markkaa. Valtio ei kuitenkaan päässyt hyötymään ko. summasta kokonaisuudessaan, koska se joutui lähes välittömästi suorittamaan palautuksia vähävaraisille ja 1250 markan tai pienempien erien lainaajille.¹⁸⁵ Suomen Pankille hän arvioi koituneen kustannuksia vaihdosta noin 35,5 miljoonaa markkaa. Valtion tilinpäätökseen vuodelta 1946 on valtion lainoihin setelien vaihdosta kertyneisiin talletuksiin merkitty tuotoksi 3 145 814 000 markkaa. Tästä summasta oli vuoden loppuun mennessä lunastettu 379 101 000 markkaa, joten pääomaksi jäi tuolloin 2 766 713 000 markkaa..¹⁸⁶ Pakko-lainasta kertyneet tulot eivät olleet suuret, vain noin kolme prosenttia kaikista tuloista vuonna 1946 ja lähes saman verran suhteessa menoihin. Nykyrahaksi muutettuna reilun kolmen miljardin laina on noin 1,1 miljardia markkaa¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Junnila (1946a), 61.

¹⁸⁶ Valtion tilinpäätös liitteinen vuodelta 1946, 472 - 473.

¹⁸⁷ Kerroin vuodelle 1946 on 0,347. Vuosi 1996 = 1,00.

Taulukko 13

Setelilaina valtion tilinpäätöksessä

Vuosi	1946	1947	1948	1949
Pääoma vuoden lopussa	2 766 713 000	2 652 130 500	2 560 786 050	676 546 050
Lisäys ko. vuonna	3 145 814 000	221 000	22 000	.
Maksettu ko. vuonna	379 101 000	114 803 500	91 366 450	1 884 240 000

Lähde: Valtion tilinpäätökset liitteineen vuosilta 1946, 1947, 1948 ja 1949.

Setelinleikkausoperaatio vaati valtavan työmäärän eri tahoilla, joten jo tästäkin voidaan päätellä ettei siitä saatu tuotto kulujen vähentämisen jälkeen voinut olla suuri. Finanssitoimikunnan useissa kokouksissa vuosien ajan pohdittiin erilaisia strategioita, joilla inflaatioita olisi voitu hillitä. Kun taktiikka varmistui valmisteltiin uusia lakeja valtioneuvostossa varsin nopeaan tahtiin ja eri viranomaisia täytyi informoida uusilla toimintaohjeilla. Eräs varsin suuri ja aikaavievä projekti oli uusien setelien suunnittelu ja valmistus. Lisäksi pankeissa tarvittiin lisätyövoimaa vastaanottamaan talletuksia ja setelinpuolikkaita. Lainan lopullista määrää pienensi vielä se, etteivät kaikki henkilöt halunneet paljastaa rahavarojaan. Katsottiin, että mikäli verottaja saisi tietoonsa nämä varat, aiheutuisi siitä suurempi haitta, kuin jos jättäisi varat kokonaan ilmoittamatta.

4.3. Kokemuksia muualta maailmasta

4.3.1. Rahareformin vaikutukset inflaatioon

Hyperinflaation syiden ja seurauksien tutkimuksessa ovat tutkijat suurelta osin keskittyneet kirjoittamaan Saksan, Unkarin ja Kreikan selviytymistaisteluista. Rahauudistusta inflaation pysäyttäjänä puoltaa se, että esimerkiksi Kreikka teki kolme yritystä inflaation pysäyttämiseksi, jolloin viimeinen keino, rahauudistus, toi toivotun tuloksen. Tuolloin sinne luotiin myös riippumaton keskuspankki. Gail E. Mäkinen kiinnittää tutkimuksissaan erityisen huomion siirtymävaiheen kustannuksiin. Eihän uudistuksilla saavutettuja tuloksia voida arvioida pelkästään itseisarvo-

na, koska myös kustannukset on huomioitava laskettaessa tulosten kannattavuutta kansantaloudellisesti.¹⁸⁸

Kreikan esimerkki havainnollistaa sen, ettei pelkästään hintojen stabilisoituminen pysäytä inflaatiota. Siellä inflaatio jatkui vakauttamisyritysten jälkeen vielä runsaan vuoden, joskin alemmalla tasolla. Hintatason pysyvyys saavutettiin Kreikassa vasta, kun siellä tehtiin joitakin lakeihin kohdistuvia sekä institutionaalisia muutoksia. Eri tutkimuksissa on tuotu esiin hyvinkin erilaisia syitä inflaation kasvuille. Kreikassa kansantulo supistui 67.4 miljardista drakmasta 20 miljardiin vuosina 1938 - 1942. Makisen mielestä liiat käteisvarat eivät siis aiheuttaneet inflaatiota, kuten Suomessa osittain tapahtui, vaan aiheuttajina olivat akselivaltioiden taloudellinen riisto sekä luotonsaannin puute.¹⁸⁹

Institutionaalisista tekijöistä siirtymäajan kustannuksia laskettaessa on vertailtu työllisyyden muutoksia. Kritiikillä halutaan vähätellä tuloksia, koska taloudelliset tekijät eivät pysy muuttumattomina silloin, kun tehdään finansseihin liittyviä sekä rahataloudellisia säädöksiä. Lisäksi muutosten halutaan näkyvän lyhyessä ajassa, jolloin eivät myöskään tuotanto ja työllisyys saisi kärsiä menetyksistä. Useissa maissa inflaatiota yritettiin hillitä joko toisen maailmansodan aikana tai sen jälkeen, joten on hyvin vaikea päästä tarkkoihin tuloksiin laskettaessa kustannuksia. Mäkinen korostaa, että useissa tapauksissa työttömyys joko laski tai pysyi samana (Saksa, Unkari, Puola), kun olosuhteita alettiin vakaannuttamaan.¹⁹⁰

Inflaation aikana reaaliset hinnat muuttuvat. Tästä syystä taloudellisia tekijöitä ennakoitaessa ja reagoitaessa uusiin järjestelmiin esiintyy kuitenkin todennäköisesti laajaa työttömyyttä ja tuotantokustannusten nousua. Palkat muuttuvat suhteessa voittoihin, ammattitaitoisten palkat suhteessa ammattitaidottomien palkkoihin ja kulutustavaroiden suhde tuotantovälineisiin. Muutokset kannustavat muuttamaan tuotannon pääomavaltaisuutta, pääoman teknistä luonnetta, pääoman määrää sekä resurssien jakautumista. Lainojen subventoitu korkotaso on myös eräs muutosten

¹⁸⁸ Mäkinen (1986), *The Greek Hyperinflation and Stabilization of 1943 - 1946* teoksessa *Major Inflation in History*, 626 - 627.

¹⁸⁹ Mäkinen (1986), 628.

¹⁹⁰ Mäkinen (1986), 634.

mahdollistaja, samoin kuin valtio voi käyttää hyväkseen inflaation aikaisia verotuloja laajentaakseen omistamiaan yrityksiä, kuten rautateitä ja julkisia hyödykkeitä. Lisäksi halu käyttää rahaa kannattavasti rohkaisee vertikaaliseen yhteistyöhön. Toisaalta kun vakiintumista alkaa esiintyä ja reaaliset hinnat sopeutuvat uuteen pysyvään tilaan, uudet yllykkeet voivat muuttaa teollista rakennetta niin, että siitä aiheutuu tuotannon tappioita sekä työttömyyttä.¹⁹¹

Suomessakin havaittiin valtion verotulojen kasvu sodan päätyttyä. Verotuksen kansantaloudellinen rasitus oli yllättäen ollut sodan jälkeen suurempi kuin sodan aikana. Selityksenä tähän oli, että vaikka verotus yksityisten veronmaksajien kohdalla olikin sota-aikana ja erityisesti sodan loppuvuosina raskas, verotuspohja oli tuolloin varsin kapea eli verotettavat tulot olivat kokonaisuudessaan pienet. Sodan päätyttyä yksityisten tulot kasvoivat huomattavasti sekä ansiotyön lisääntymisen että inflatorisen palkkojen nousun vuoksi, minkä ansiosta valtion verotulotkin luonnollisesti nousivat. Kokonaisverorasitus nousi raskaimmin sotaa välittömästi seuranneina vuosina 1945 - 1946, lähinnä tuloveroasteikon jyrkän progression myötä. Myöhemmin verorasitus keveni, kun veroasteikkoja alennettiin ja luovuttiin useista ylimääräisistä tulo- ja omaisuusveroista.¹⁹²

4.3.2. Rahauudistusten luokittelua

John G. Gurley on jakanut 1940- ja 1950-luvuilla erityisesti Euroopassa suoritettut rahauudistukset kolmeen eri ryhmään. Tuolloin käytiin paljon keskustelua liian käteisen aiheuttamista mahdollisista vaikutuksista kulutukseen sekä yksityisiin investointeihin. Taloustieteilijät edustivat kahta eri koulukuntaa. Keynesiläisten mukaan nämä varat olisivat vaikuttaneet yksityiseen kulutukseen vain, jos korkotasossa olisi tapahtunut muutoksia. Kuitenkin monien mielestä liialla käteisellä oli suora inflatorinen vaikutus sekä kotitalouksien että liikeyritysten kulutustottumuksiin. Eräiden taloustieteilijöiden mielestä ei näin suuren vapaan käteismäärän nujertamiseksi voitu käyttää perinteisiä inflaationvastaisia toimenpiteitä. Toisaalta

¹⁹¹ Makinen (1986), 635.

sen sijaan, että keskustelu olisi koskenut sitä kuinka päästä eroon inflaatiosta, pohdittiin kuinka inflatorisia varat olivat.¹⁹³

Rahalakeihin liittyy valtava joukko säännöksiä, mutta siitä huolimatta Gurley on muotoillut kolme erilaista rahauudistusten yleistä tyyppiä, joiden mukaan eri maat kohtelivat liikaa setelistöä taloudessaan. Ensimmäisen luokan uudistus vähensi käteisten varojen tarjontaa tukkimatta silti mitään osaa tarjonnasta. Operaatiossa vaihdettiin vanhat pankkisetelit ja -talletukset uusiin kurssilla, joka vähensi tehokkaasti näiden varojen määrää. Esimerkiksi Itävallassa vuonna 1947 setelit ja talletukset vaihdettiin uusiin kolmen suhteessa yhteen. Yksinkertaisuudessaan, kun ohjelma oli pantu täytäntöön oli ihmisillä ja yrityksillä vähemmän käteistä käytössään, mutta he olivat vapaita kuluttamaan jäljellä olevat varansa.

Luokituksessa toisena tulevassa rahauudistustyyppissä ei tapahtunut välittömiä vähennyksiä käteisen rahan tarjontaan. Siinä jäädytettiin rahan liikkuminen sulkeamalla pankkitalletukset. Setelit vedettiin pankkeihin ja talletukset selvitettiin omistajien kanssa tietyn ajan kuluessa. Jokainen perhe ja liikeyritys saivat muuttaa vanhat varansa uusiin suhteessa 1:1, mutta vain tietty määrä rahaa sallittiin vaihdettavaksi vapaaseen käyttöön. ”Ylimääräiset varat” talletettiin erityisille pankkitileille, joilta ei voinut nostaa varoja silloisiin tavaroihin ja palveluihin. Periaatteessa varat säilyivät niiden omistajilla, koska ne muutettiin uusiin nimellisarvostaan, mutta varoja saatiin käyttää vain tietty summa kerrallaan. Tähän ryhmään kuuluivat Saksan rautaiset pankkitilit, Gewinnabführung-menettely.

Kolmas rahauudistusten tyyppi on yhdistelmä kahdesta ensimmäisestä. Rahat ja pankkitalletukset muutettiin uuteen arvoonsa deflatoiduilla vaihtokursseilla. Summasta jäljelle jäävä osuus jäädytettiin suljetuille tileille. Esimerkiksi tuhat yksikköä valuuttaa vaihdettiin viiteen sataan uutta yksikköä, ja tästä summasta kaksisataa viisikymmentä uutta yksikköä sidottiin tileille, joita ei voitu käyttää sen hetkisiin siirtoihin.¹⁹⁴

¹⁹² Valvanne (1952), 9.

¹⁹³ Gurley (1996), *Excess liquidity and European monetary reforms, 1944 - 1952*, 294.

¹⁹⁴ Gurley (1996), 297 - 298.

Tuure Junnilan mukaan Suomi noudatti rahauudistuksessaan teknisiltä osiltaan Kreikan esimerkin mukaan balkanilaista mallia. Kreikassa ensimmäinen setelien kahteen osaan leikkaus tapahtui maaliskuussa vuonna 1920. Järjestyksessään toinen rahareformi tapahtui marraskuussa vuonna 1944, ja se kuuluu Gurleyn luokituksen mukaan ensimmäiseen tyyppiin¹⁹⁵. Hän rinnastaa Suomen sekä Ranskan tavat väliaikaisesta setelien jäädyttämisestä ja luokittelee ne toiseen luokkaan.¹⁹⁶

Tyyppin kaksi mukaisen rahareformin suorittivat ensimmäisenä belgialaiset lokakuussa vuonna 1944. Muutamaa kuukautta myöhemmin heitä matkivat Tanska, Alankomaat, Norja ja Tšekkoslovakia, sekä Suomi, Ranska ja eräät Itä-Euroopan maat. Tyyppin kaksi uudistus sisältää Gurleyn mukaan kolme eri vaihetta. 1. Ohjelman ensimmäisinä päivinä suurin osa seteleistä sekä pankkitalletuksista suljettiin käytöltä. 2. Tehtiin joitakin vapautuksia niin, että yksilöiden sekä yritysten normaali taloudellinen toiminta saattoi jatkua. 3. Varat, tai osa niistä, jotka jäivät suljetuiksi ensimmäisten vapautusten yhteydessä, vapautettiin vähitellen joko yksilöiden pyynnöstä tai kun yleiset vapautukset ulottuivat niihin. Periaate kuitenkin oli, että jokainen maa omalla tavallaan ensin jäädytti ja sitten vapautti tietyn määrän vapaita varoja. Joissakin tapauksissa säännöt olivat yksinkertaisia, mutta eräissä kohdin niin mutkikkaita, että ne jopa uhmasivat väestön enemmistön ymmärrystä.¹⁹⁷ Vaikuttaa siltä ettei Gurley tuntenut aivan tarkkaan Suomen tapausta, koska meillä seurattiin leikkauspäätöksessä Kreikan esimerkkiä, joka oli ollut käytössä jo 1920-luvulla. Suomalaisilla oli koko ajan käytettävissä rahavaroja eli mitään ei jäädytetty eikä määrätty käyttökieltoon. Gurleyn tulosten mukaan rahauudistus koski Suomessa vain kahdeksaa prosenttia koko valuuttamäärästä sekä talletuksista.

¹⁹⁵ Ks. Gurley (1996) taulukko s. 299.

¹⁹⁶ Gurley (1996), 303.

¹⁹⁷ Gurley (1996), 303.

5. YHTEENVETO

Sodan aikana valtiontaloutta jouduttiin rahoittamaan voimakkaasti seteleillä, jonka seurauksena inflaatio voimistui vuodesta 1942 alkaen. Tilanne muodostui sellaiseksi ettei pitkän aikavälin talouspolitiikalla olisi saatu muutosta aikaan. Aseeksi oli otettava rahapolitiikka, koska sillä voitiin vaikuttaa yllätyksellisesti. Rahan arvo haluttiin vakauttaa sen ostovoiman säilyttämiseksi ja sitä kautta toivottiin myös inflaation alenemista. Setelinvaihtopäätöksellä onnistuttiin vaikuttamaan yleisön käyttäytymiseen sekä inflaation kasvuun vain osittain. Päätöstä vesitti mm. ennenaikainen setelinleikkaushuhujen liikkeellepääsy. Myöhemmin hallitus tunnustikin odottaneensa enemmän tuloksia osakkeiden leimaamiselta. Lisää inflaatiopaineita aiheutti kuitenkin jatkuva palkkatason nousu ja säästäväisyyden aleneminen.

Mallien ja teorioiden sovittelu suoraan sodan aikaiseen inflaatioon ei tuota oikeita johtopäätöksiä. Poikkeukselliset olot valtiontaloudessa vaativat uusia ratkaisumalleja, kun tutut talusteorioiden eivät tunnu tuovan ratkaisua. Kokonaan toinen asia on sitten se, minkälaisiin ratkaisuihin päädytään. Suomen kohdalla inflaatio koettiin niin pahaksi, että käyttöön oli otettava tavallista voimakkaammat keinot. Selvitellessäni syitä inflaation esiintymiseen ja ratkaisuja sen poistamiseen käytin esimerkkinä 1920-luvun Saksan tapausta. Inflaatio ilmeni siellä rajuna ja ratkaisujen selvittämiseen käytettiin runsaasti myös asiantuntija-apua. Suomessakin turvauduttiin asiantuntijoihin, mutta ei haluttu hyödyntää kaukaisia tai vanhoja malleja. Varsinainen setelinleikkaussuunnitelma alkoi muotoutua vasta, kun malleja oli saatavilla naapurimaista. Meilläkin huomioitiin ja keskusteltiin saksalaisista menettelytavoista, mutta niitä ei tunnustettu soveliaiksi olosuhteisiimme. Vasta Norjan ja Tanskan esimerkit saivat finanssitoimikunnan vakuuttuneeksi soveltuvista linjoista, vaikka tekninen suoritustapa lainattiin Kreikasta.

Suomen päätös setelinleikkauksesta toisen maailmansodan jälkeen on ymmärrettävä, kun huomioidaan silloiset talouspoliittiset olot. Niitä kuvasi vielä eräänlainen hahmottomuus ja epäluuloisuus muualla vallalla olevien teorioiden toimivuuteen sekä niiden sopivuudesta "Suomen erityisolosuhteisiin". Rahauudistuksen uskottiin olevan turvallinen ratkaisu, eikä se lopulta järkyttänyt talouselämäämme. Toimen-

pide ei ollut ainakaan huonontanut tilannetta, jos ei mitään erityisiä parannuksia-
kaan havaittu.

Muutoksia on selvästi tapahtunut verrattaessa talouspolitiikan toimintatapoja nykyhetkeen. Sodan aikana turvauduttiin surutta keskuspankkirahoitukseen. Vasta kun alkoi näkyä suoranaisia ongelmia setelistön paisumisena ja inflaation kasvuna, alettiin rahan määrään kiinnittää huomiota. Nykyisin rahapolitiikan ensisijaisia toimintaedellytyksiä on, ettei budjettialijäämää rahoiteta keskuspankista. Tosin kysymys lainanoton jakautumisesta kotimaahan ja ulkomaille oli tuolloin vaikea, koska ulkomaista lainaa ei juurikaan saatu. Tilannetta ei helpottanut yhtään se, että sodan jälkeen suorastaan ruokittiin inflaatiota nostamalla palkkoja ja antamalla hintojen nousta. Ihmiset elivät siinä hetkessä mikä oli käsillä, eikä mistään saavutetusta hyödystä haluttu luopua. Sodan aiheuttamista kurjuuksista oli kärsitty tarpeeksi, jolloin tulevaisuus haluttiin nähdä valoisampana.

Mielenkiintoista on spekulatio siitä, haluttiinko setelinleikkausoperaatio pitää mahdollisimman kauan salassa vai päätettiinkö asiasta tarkoituksella huhuja liikkeelle. Sanomalehtien kirjoittelun perusteella asiasta tiedotettiin yleisölle varsin avoimesti, jolloin ainakin ne, jotka lukivat lehtiä olivat jonkin verran tietoisia tulevista tapahtumista. Tällä tavoin saatiin myös kansalaiset tuomaan ylimääräiset setelinsä pankkeihin, pois leikkausuhan alta. Toisaalta yllätyksellisesti tapahtunut setelienleikkaus olisi estänyt mustan pörssin kauppiaita sekä osakekeinottelijoita varautumasta tulevien toimenpiteiden varalta.

Merkittäväntä oli eri tahojen intressien erilaisuus setelinleikkauksen suhteen. Valtiovarainvaliokunta piti sitä rahaolojen vakiinnuttamisen ja rahan arvon säilymisen kannalta merkityksettömänä asiana. Setelinvaihdon yhteydessä otettu pakkolaina oli tärkeämpi toimenpide, koska sillä voitiin helpottaa valtion rahataloudellista asemaa. Finanssitoimikunta taas piti tärkeänä inflaation vastaista taistelua sekä rahan arvon vakiinnuttamista. Suurin vaikutus kohdistui kuitenkin mustaan pörssiin sekä yksittäisiin ja usein vähävaraisiin, kansalaisiin.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki
Valtiovarainministeriön arkisto
Setelien leikkaus 1945 - 1946

Suomen Pankin arkisto, Helsinki
Setelinvaihto 1945 - 1946

Valtioneuvoston arkisto, Helsinki
Valtiovarainministeriön kansantalousosasto, finanssitoimikunta

Virallisjulkaisut

Suomen asetuskokoelma 1945, 1946, 1949, 1950

Suomen Pankki. Vuosikirja 1945. Helsinki 1946
Suomen Pankki. Vuosikirja 1946. Helsinki 1947

Suomen tilastollinen vuosikirja 1947 - 1949
Tilastokatsauksia 1938 - 1948

Valtion tilinpäätös liitteineen vuosilta 1945, 1946, 1947, 1948 ja 1949
Helsinki 1946, 1947, 1948, 1949, 1950

Valtiopäivät 1945, Asiakirjat III

Valtiopäivät 1945, Pöytäkirjat II

Lehdet

Bank of Finland Monthly Bulletin
The Economic Journal
Ekonomiska Samfundets Tidskrift
Helsingin Sanomat
Hufvudstadsbladet
Kauppalehti
Maakansa
Mercator
Suomen Sosialidemokraatti
Talouselämä
Uusi Suomi

Kirjallisuus

- Aaltonen, Ari (1990) Keskuspankkipolitiikka Suomessa. Suomen Pankki. Helsinki.
- Alho K. O. (1946) The recent development on the Finnish money market. Bank of Finland monthly bulletin 4 - 6/1946.
- Autio, Jaakko; Hjerppe, Riitta (1996) Raha ja rahakriisit. Jyväskylä.
- Borg, Olavi (1965) Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880 - 1964. Porvoo.
- Brummert, Raoul (1956) Statsbeskattningen som medel för krigsfinansieringen i Finland åren 1939 - 1945. Teoksessa Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 98 - 99. Helsingfors.
- Capie, Forrest H. toim. (1991) Major Inflations in History. Great Yarmouth.
- Eichengreen, Barry (1992) Golden Fetters. New York.
- Gurley, John G. (1996) Excess Liquidity and European Monetary Reforms, 1944 - 1952, teoksessa Eichengreen, Barry toim. The Reconstruction of the International Economy, 1945 - 1960. Great Yarmouth.
- von Fieandt, Rainer (1970) Omaa tietään kulki vain. Helsinki.
- Forsman, Pentti (1997) Inflaation haitat. Suomen Pankin keskustelualoitteita 12/97. Helsinki.
- Franco, Gustavo H. B. (1990) Fiscal Reforms and Stabilization: Four Hyperinflation Cases Examined. The Economic Journal, 100, March 1990.
- Haataja, Lauri (1992) Suuret ja pienet setelit. Teoksessa Suomi silloin kerran. Näin elettiin vuosina 1944 - 1956. Tampere.
- Hjerppe, Riitta (1988) Suomen talous 1860 - 1985: kasvu ja rakennemuutos. Helsinki.
- Hoffman, Kai (1985) Taidepainimosta nykyaikaiseksi varmuuspainoksi. Teoksessa Suomen Pankin setelipaino 1885 - 1985. Keuruu.
- Hodne, Fritz (1975) An economic history of Norway 1815 - 1970: Preliminary edition. Trondheim.
- Hokkanen, Kari (1996) Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939 - 1950. Maalaisliitto - Keskustan historia. Keuruu.
- Hyvämäki, Lauri (1977) Valtioneuvosto 2. maailmansodan jälkeen vuoteen 1957. Helsinki.

Junnila, Tuure (1946a) Vuodenvaihteessa 1945/1946 toimeenpantu setelinvaihto. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja A:6. Taloudellisia selvityksiä. Helsinki.

Junnila, Tuure (1946b) Valtion menot ja tulot vuosina 1938 - 1945. Unitas 2/1946.

Junnila, Tuure (1947a) Inflaatio. Ensimmäinen osa. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B:8. Helsinki.

Junnila, Tuure (1947b) Markan murhenäytelmä. Eri painos Kauppalehdestä. Helsinki.

Jääskeläinen, Mauno (1980) Sodanjälkeinen eduskunta. Talous- ja elinkeinoelämän ongelmat. Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Helsinki.

Keynes, John Maynard (1951) Työllisyys, korko ja raha. Yleinen teoria. Porvoo.

Kindleberger, Charles P. (1993) A Financial History of Western Europe. New York.

Kivialho, Kaaperi (1949) Suomen Pankin luotonanto, Kansantaloudellinen aikakauskirja I nide/1949.

Knoellinger, Carl Erik (1954) Efterkrigstidens ekonomiska problem. Ekenäs.

Koskela, Erkki (1996) Talouspoliittisen ajattelun muuttuminen 1930-luvulta nykypäivään. Kansantaloudellinen aikakauskirja 4/1996.

Kunnas, Hilikka (1986) Nationens egendom. Finlands Bank 1811 - 1986. Suomen Pankki, Helsinki.

Kuusterä, Antti (1997) Markan matkassa. Suomen rahajärjestelmän historiaa 1840 - 1997. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/8. Helsinki.

Leppo, Matti (1945) Finanssipolitiikan vaikutus rahanarvoon. Kansantaloudellinen aikakauskirja 1945:2.

Nars, Kari (1966) Suomen sodanaikainen talous ja talouspolitiikka. Taloudellisia selvityksiä 1966. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja A:29. Helsinki.

Noponen, Martti (1992) Poliittika tutkimuksen kohteena. Juva.

Nummela, Ilkka (1993) Inter arma silent revisores rationum, Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1939 - 1952. Jyväskylä.

Pajunen, Pentti (1946) Valtiontalouden kehitys välirauhan jälkeen. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja A:6. Taloudellisia selvityksiä.

Pekkarinen, Jukka; Vartiainen, Juhana (1993) Suomen talouspolitiikan pitkä linja. Juva.

Perko, Touko (1988) Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939 - 1949. Suomen lehdistön historia 3. Jyväskylä.

Petersen, Erling (1946) Liika ostovoima ja siihen liittyvät ongelmat. Kansantaloudellinen aikakauskirja 1946/3.

Pihkala, Erkki (1982) Teollisuus-Suomi 1945 - 1980. Teoksessa Suomen taloushistoria 2. Helsinki.

Pipping, Hugo E. (1955) Suomen talouselämä toisen maailmansodan jälkeen. Helsinki.

Salin, Timo (1990) Suomen puolueet 1944 - 1966. Opas ja bibliografia alan tutkijoille. Turun yliopisto. Poliittinen historia.

Salokangas, Raimo (1988) Suomen lehdistön historia 5 ja 7. Jyväskylä.

Suomen Pankki - Komitean mietintö (1994) Suomen Pankkia koskevan lainsäädännön uudistaminen. Komitean mietintö 1994:12. Helsinki.

Suviranta, Bruno (1947) Rahapääoma ja inflaatio. Kansantaloudellinen aikakauskirja 1947:1.

Tarkka, Juha (1988) Kahlitun rahan aika. Teoksessa Raha, inflaatio ja talouspolitiikka. Toimittaneet Seppo Honkapohja ja Antti Suvanto. Helsinki.

Tarkka, Juha (1993) Raha ja rahapolitiikka. Jyväskylä.

Valvanne, Heikki (1952) Valtion talous vuosina 1938 - 1951. Suomen Pankin taloudellisia selvityksiä 1952. Helsinki.

Vattula, Kaarina (1980) Tietoa indekseistä ja indeksisarjoista. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja. N:o 9. Helsinki.

Virén, Matti (1988) Voidaanko inflaatiolta katkaista siivet? Vuoden 1945 setelien leikkauksen opetuksia. Unitas, taloudellinen neljännesvuosijulkaisu, 4/1988.

Väyrynen, Olavi (1990) Hintavalvonnan vaihteita. Juva.

Wainio, Weijo (1951) Tutkimus finanssipolitiikan soveltuvuudesta välineeksi työllisyys- ja rahanarvopolitiikassa. Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tdk, Helsinki.

Waris, Klaus (1946) Structural Changes in Finnish Prices. Bank of Finland Monthly Bulletin 4 - 6/1946.

Waris, Klaus (1977) Markkakin on valuutta. Helsinki.

Setelinleikkauskuva on peräisin teoksesta Suomi silloin kerran. Näin elettiin vuosina 1944 - 1956, sivu 182. Tampere 1992.

Liitteenä oleva kaavake on Suomen Pankin arkistosta.

YLEISÖN TALLETUSTILIT SUOMESSA VUOSINA 1938 - 1947

Vuosi	Liikepankit		Säästöpankit		Postisäästöpankki		Osuuskassat		Osuuskauppojen säästökassat		Yhteensä indeksi
	milj.mk	%	milj.mk	%	milj.mk	%	milj.mk	%	milj.mk	%	
1938	7 549	42,7	7 595	43,0	502	2,8	1 326	7,5	700	4,0	100
1939	6 940	40,8	7 524	44,3	453	2,7	1 425	8,4	656	3,8	96
1940	7 470	41,4	7 736	42,9	593	3,3	1 616	8,9	631	3,5	103
1941	7 408	40,4	7 750	42,2	755	4,1	1 773	9,7	653	3,6	104
1942	8 597	40,0	8 872	41,2	1 036	4,8	2 234	10,4	776	3,6	122
1943	10 802	39,1	10 923	39,5	1 673	6,0	3 193	11,6	1 039	3,8	157
1944	13 068	38,1	12 932	37,8	2 820	8,2	4 190	12,2	1 268	3,7	194
1945	16 558	34,8	17 583	37,0	5 037	10,6	6 340	13,3	2 036	4,3	268
1946	17 564	32,7	19 461	36,3	6 792	12,7	7 556	14,1	2 262	4,2	303
1947	19 982	31,7	22 897	36,4	7 290	11,6	10 002	15,9	2 755	4,4	355

Lähteet: Junnila, Tuure; Inflaatio ja rahaomaisuus, Kansantaloudellinen aikakauskirja 1948:4
Tilastokatsauksia 1938 - 1947

Vastaanottopaikka

Osoite

lääni

kaupunki
kunta
kauppalakatu
kylä N:o

- Kys. 1) Mikä on valtion tilille 16. 2. 1946 klo 24.00 mennessä sijoitettujen 5,000, 1,000 ja 500 markan setelien oikeiden puoliskojen lukumäärä?
- Kys. 2) Kuinka paljon markkamääräisesti 5,000, 1,000 ja 500 markan setelien oikeita puoliskoja on sijoitettu valtion tilille helmikuun 16 päivään 1946 klo 24.00 mennessä?

I

valtion tilille sijoitettu:		
setelinpuolikkaita		
kpl	arvo mk	Yhteensä mk
	2,500: —	
	500: —	
	250: —	
1)		2)

- 1) Valtion tilille 16. 2. 1946 klo 24,00 mennessä sijoitettujen 5,000, 1,000 ja 500 markan setelien oikeiden puoliskojen lukumäärä.
- 2) Valtion tilille 16. 2. 1946 klo 24,00 mennessä sijoitettujen 5,000, 1,000 ja 500 markan setelien oikeiden puoliskojen markkamäärä.

Kys. 3) Kuinka monta sijoitusta valtion tilille on tapahtunut?

II

3) sijoitusten (luovutuskuittien) lukumäärä:

Kys. 4) Kuinka sijoitusten kokonaislukumäärä sijoituksen suuruuden mukaan ryhmiteltynä jakautuu, jos jakoperusteeksi otetaan allaoleva taulukko?

III

		4)
sijoituksen määrä (ks. muist.)	kpl	Yhteensä mk.
250: —		
500: —		
750: —		
1,000: —		
1,250: —		
1,500: —		
1,750: —		
2,000: —	2,750: —	
3,000: —	4,750: —	
5,000: —	9,750: —	
10,000: —	19,750: —	
20,000: —	49,750: —	
50,000: —	99,750: —	
100,000: —	199,750: —	
200,000: —	499,750: —	
500,000: —	999,750: —	
1,000,000: —	1,999,750: —	
2,000,000: —	4,999,750: —	
5,000,000: —	9,999,750: —	
10,000,000: —	19,999,750: —	
20,000,000: —	49,999,750: —	
50,000,000: — tai yli		
Yht. kpl		Yht. mk

4) Sijoitusten kokonaislukumäärän (luovutuskuittien, so. kys. 3 määrän) jakautuminen sijoituksen suuruuden mukaan.

Muist.

Sijoituksen suuruudella eli määrällä tarkoitetaan kunkin luovutuskuitin osoittamaa, lainana luovutetun määrän loppusummaa.

Huomautuksia:

p:nä

kuuta 1946.